

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DİN VE SİYASET EKSENİNDE AFGANİSTAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

SEDANUR GÜNEY YILDIRIM

DANIŞMAN

PROF. DR. İBRAHİM MAZMAN

KIRIKKALE

2024

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DİN VE SİYASET EKSENİNDE AFGANİSTAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

SEDANUR GÜNEY YILDIRIM

DANIŞMAN

PROF. DR. İBRAHİM MAZMAN

KIRIKKALE

2024

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

o Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

o Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,

o Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,

o Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,

o Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sedanur GÜNEY YILDIRIM

18.04.2024

ÖZET

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İbrahim Mazman

Nisan 2024, 105 Sayfa

Din ve siyaset olgularının birbirleriyle olan ilişkileri araştırılmak istendiğinde karmaşık ve etkin bir süreç karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde toplumsal düzen, normlar, sosyal kimliklerin şekillenmesi ve ortak birlikteliğin oluşturulma faktörlerini barındırdığı gözlemlenmektedir. Dini inançlar ortak paydada buluşulmayı, ortak kimlik aidiyeti oluşumunu sağlamada önemli katkılara sahiptir. Ayrıca din, sosyal kontrol sağlar ve toplumsal normların oluşmasında kilit noktalar oluşturur.

Sosyal olguları içine alan siyaset, din ile etkileşime girerek toplumsal ideolojiyi biçimlendirmede önemli roller oynar. Din, siyasi meşruiyet erkinin artırılması için kullanılabilir. Aynı şekilde devlet yönetimi dini normlar üzerinden yürütülebileceği gibi, siyasi yasa ve siyasi kararlar dini değerlere eş olacak şekilde uygulanabilir. Dini motivasyonlar toplumsal nitelikli hareketlerin kaynağını oluşturabilir. Çok kültürlü ve dini çeşitlilik içerisinde bulunan toplumlarda din, birleştirici unsur olurken, aynı toplumlarda ayrışmanın baş faktörü yine din olabilir. Afganistan gibi çoklu etnik unsura sahip olan toplumlarda, bu iki faktör iç içedir.

Afganistan toplumundaki din ve siyaset ilişkisi, ülkenin karmaşık yapılarını oluşturan tarihsel, kültürel ve siyasi dinamikleriyle beraber tartışıldığında, oldukça derinlikli ve özel bir birliktelik sunar. Kendine has dini ve kültürel etnik çeşitliliği ile siyasi istikrarsızlıklar, iç karışıklıklar, uluslararası müdahaleler ve savaşlar bu birlikteliği etkileyen unsurlardır. Ülkenin vazgeçilmez bir gerçeği haline gelen dini aşırılıklar, toplumsal çalkantılar ve siyasi istikrarsızlıklar bütüncül bir siyaset oluşumuna ket vurmaktadır.

Din ve siyaset ilişkisini Afganistan toplumu özelinde değerlendirirken, ülkenin tarihi arka planını, dinin Afgan toplumu üzerindeki etkilerini, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlıkları, etnik grupların toplumsal yapı üzerindeki etkisinin ve ülkede bitmek bilmeyen savaşların bir arada sosyolojik olarak sunulup değerlendirilmesi gereklidir. Bu bağlamda Afganistan üzerinden din ve siyaset ilişkisi sosyolojik yapı çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Siyaset Sosyolojisi, Afganistan, Etnik Yapı, Radikal Dini Örgütler, Toplumsal Bütünleşme, Toplumsal Ayrışma

ABSTRACT

Kırıkkale University

Graduate School of Social Sciences

Department of Sociology, PhD Thesis

Supervisor: Prof. Dr. İbrahim Mazman

April 2024, 105 Pages

When the relationship between religion and politics is explored, it presents a complex and dynamic process. It encompasses the shaping of social order, norms, the formation of social identities, and the establishment of a sense of collective belonging. Religious beliefs contribute significantly to the formation of a common ground and the development of a shared identity. Moreover, through religious norms, social control is established, playing pivotal roles in the formation of societal norms.

Politics, which encompasses social phenomena, interacts with religion to shape societal ideologies. Religion can be utilized to enhance political legitimacy. Similarly, governance can be conducted through religious norms, and political laws and decisions can be implemented in alignment with religious values. Religious motivations can serve as sources for socially oriented movements. In multicultural and religiously diverse societies, religion acts as a unifying factor, while simultaneously being a key factor in division. In societies with multiple ethnic elements like Afghanistan, both of these factors are contained within.

The relationship between religion and politics in Afghan society, when discussed in conjunction with the historical, cultural, and political dynamics that constitute the country's complex structures, presents a profound and unique association. Its distinct religious and cultural ethnic diversity, coupled with political instabilities, internal conflicts, international interventions, and wars, are influencing factors in this association. The religious extremism, social turmoil, and political instability, which have become indispensable realities of the country, impede comprehensive political formation.

When evaluating the relationship between religion and politics in Afghan society, it is essential to comprehensively examine and evaluate the country's historical background, the impact of religion on Afghan society, political instabilities in Afghanistan, the influence of ethnic groups on societal structures, and the never-ending wars in the country within a sociological framework. In this context, the relationship between religion and politics will be examined sociologically through the lens of Afghanistan.

Keywords: Sociology of Religion, Sociology of Politics, Afghanistan, Ethnic Structure, Radical Religious Organizations

TEŞEKKÜRLER

Tezime başladığım ilk andan itibaren bana deneyimleri ve bilgi birikimiyle yol gösteren hocam ve danışmanım Prof. Dr. İbrahim Mazman'a, gönülden teşekkür ediyorum.

Her zaman arkamda olan, bana desteklerini esirgemeyen, benimle gurur duyan annem, babam ve kardeşlerime çok teşekkür ediyorum.

Her anımda yanımda olan, tez yazım sürecinde motivasyonu, maddi ve manevi tüm destekleri için eşime sonsuz teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜRLER	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	2

1. BÖLÜM

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK DİN VE SİYASET TANIMLAMALARI

1.1. DİN KELİMESİNİN TANIMI	6
1.2. DİN TANIMLAMALARINDA SOSYOLOJİK BAKIŞ.....	11
1.3. SİYASET KELİMESİNİN TANIMI	14
1.4. SİYASET TANIMLAMALARINDA SOSYOLOJİK BAKIŞ	18
1.5. AFGANİSTAN’IN SİYASİ TARİHİNDE YAŞANAN SOSYOLOJİK DEĞİŞİMLER	22
1.5.1. Afganistan’da Monarşi Dönemi	26
1.5.2. Afganistan’da Cumhuriyet Dönemi	30

2. BÖLÜM

İŞGALLER VE İÇ SAVAŞLA DEĞİŞEN TOPLUM DİNAMİKLERİ

2.1. SOVYET İŞGALİ VE POLİTİK İSTİKRARSIZLIĞIN TOPLUMA YANSIMASI	33
--	----

2.2. İÇ SAVAŞ VE İKTİDAR MÜCADELESİNDE TALİBAN'IN YÜKSELİŞİNİN SOSYOLOJİK ETKİLERİ	37
2.3. ABD İŞGALİ VE ULUSLARARASI MÜDAHALENİN AFGANİSTAN İSTİKRARINA SOSYOLOJİK ETKİSİ	41
2.4. DİNSEL YAŞAMIN SİYASİ EYLEMLERE ETKİSİNİN SOSYOLOJİK YÖNÜ	49
2.4.1. İslami Bakış Açısında Siyasetin Toplumsal Yönü	51
2.4.2. İnanç Sistemlerinin Afganistan Toplumunda Oluşturduğu Siyasal Çatışmalar	54

3. BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DİN VE SİYASET DİNAMİKLERİNİN TOPLUMA YANSIMASI

3.1. DİN VE SİYASET BİRLİKTELİĞİNİN AFGANİSTAN'DA OLUŞTURDUĞU SOSYOLOJİK AÇMAZLAR	61
3.2. AFGANİSTAN'DA BULUNAN BAŞLICA ETNİK GRUPLAR.....	64
3.3. ETNİK GRUPLARIN TOPLUMSAL AYRIŞMAYA VE SİYASETE ETKİSİ.....	68
3.4. AFGANİSTAN SİYASİ YAŞAMINDA İSLAMİ ÖRGÜTLER.....	72
3.4.1. Afganistan'da Bulunan Dini Kökenli Siyasi Örgütler	72
3.5. DİNSEL KÖKENLİ ÖRGÜTLERİN SOSYO-POLİTİK ETKİLERİ	77
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA	88
ÖZGEÇMİŞ.....	96

Giriş

İktidarı elinde bulunduranlar ile dinsel öğeler arasında var olan ilişki, ilk çağlardan beri toplumsal ve siyasal yaşamın içerisinde etkin olmuş, bulunulan toplumun kültürel yapısına göre şekillenmiş, farklı farklı biçimler alarak özel nitelikler kazanmıştır. “Din ve siyaset ilişkileri, çatışmayı veya mutabakatı sağlayan iki etkindir. Kültürün artan siyasal öneminin en göze çarpan yönü, hiç kuşkusuz dinsel uyarıcılık ve dini hareketlerin yükselişi olmuştur” (Heywood, 2013: 235). Dini hareketlerin artması ve ülke içerisinde etkinliği, çatışma ortamı oluşumunun artmasında ya da azalmasını tetiklemiştir.

Din, siyasal otoriteyi, derecesi ister düşük ister şiddetli olsun mutlaka etkilemektedir. “Din ve siyaset ilişkilerinde ilk önemli konu dini temsil edenlerin siyasi otoriteyi elinde bulundurup bulundurmadıkları veya siyasi otorite olup olmadıkları ya da ortak olup olmadıkları hususları olmalıdır. Çünkü din ve siyaset ilişkilerindeki makul çizgi öyle çok kolay bir şekilde yakalanmamaktadır” (Müftüoğlu, 2007: 58-59). Din hayat alanımızın dışında değildir. Aksine tam olarak merkezindedir. Ancak din adı altında ortaya çıkan sorunlar siyasi temsil problemlerinden, iktidar hevesiyle dini kullananlardan ya da yanlış yorumlamalardan kaynaklanır. Bir başka problem ise farklılıkların bütünleştiği ülkelerin sosyolojik yapısı içerisinde, uluslararası çıkar ve menfaat sağlama nedenlerinden, dini ayrışma unsuru olarak kullanma ülküsünden doğar.

Özellikle laikleşme ilkesini savunanlar, din ve siyaset ayrışmasından daha iyi sonuçlar doğuracağını düşünse de Heywood’un (2013: 236) belirttiği gibi “din, daha az değil daha önemli hale gelmiştir. Yeni ve genellikle daha iddialı dinsellik biçimlerinin ortaya çıkışı, dini hareketlerin artan etkisi ve hepsinden önemlisi, siyasetin dinselleşmesi ve dinin siyasallaşması yoluyla din ve siyaset arasında yakınlaşan ilişki biçimi bunun en açık göstergeleridir.” Özellikle İslam dünyasında radikal İslami siyasetlerin doğmasına ve daha koruyucu olmasında etkili olmuştur. Din ve siyaset eksenli toplumsal ilişkiler incelendiğinde Afganistan’da yaşanan savaşlar, iç çatışmalar ve bunlardan oluşturulan gelişmelerde din unsuru hep ön planda ve etkin olmuştur.

Afganistan etnik yapılara bölünmüş, iktidarın da etnik yapılar çerçevesinde paylaşıldığı bir ülke haline gelmiştir. Bu durum tezahüründe bir merkez-çevre gerginliği doğmuş, ülkenin anarşik düzeni içerisinde iktidar yerleşmiş, modern beylikleri andıran yerel iktidarlar savaş ağalıklarını oluşturmuştur. Bu da denge ve bütüncül sistemin vazgeçilmez bir unsuru olarak Afgan siyasetinin doğasına yerleşmesine neden olmuştur (Yıldırım, 2011: 85).

Belirtildiği gibi Afganistan toplumunun etnik, kültürel, dini ve siyasi yapısı ülkenin iktidar çehresini sürekli değiştirmiş ve istikrarlı bir yapı temeli oluşumuna hep ket vurmuştur. Özellikle dinin siyasallaşması, siyasal dini yapı kurma, istek ve çabaları ülkenin etnik ortamını daha da olumsuz etkilemiştir. Geçmişten günümüze tüm sosyo- kültürel tarih yapısı incelendiğinde din üzerinden vurgu, her daim Afgan siyasetinin ana hatlarını oluşturmuştur. Ülkenin ekonomik, eğitim ve siyasi anlamda geri kalmışlığın ana nedenleri sosyolojik çeşitlilikler göstermektedir. Uluslararası dış kuvvetlerinde müdahale alanına dönüşen Afganistan’da sürekli etnik yaraların yaşanması da bu geri kalmışlığı körüklemektedir.

İslam dini, ortaya çıkışından günümüze kadar olan zaman içerisinde, kitlelerce kabul görmüş ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu yayılım doğrultusunda tüm toplumsal dinamikler etkilenmiş, özellikle yol gösterici bir nitelik kazanmıştır. İslam’ın siyasal alana girişi, çok çeşitli ve etkin şekilde tezahür etmiştir. Bu geniş perspektifte İslam’ın siyasallaşması ve ortaya çıkan radikalizmle farklı boyutlara dönüşmüştür.

Afganistan da bulunan çeşitli etnik ve mezhep gruplarının, ülkenin sosyal gerçeğini oluşturması, çatışma ortamını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Ülke tarihinde, etnik yapılar arasında yaşanan çatışmalar ve iç savaşlar, ülkenin istikrarlı ilerlemesine ve iç sorunların çözüme kavuşmasında engelleyici olmuştur.

Ülkede yerleşmiş bir uzlaşma geleneğinin olmaması, farklı aşiret, etnik yapı ve mezhepsel kimliklerin beraber yaşadığı ülkede kültürel bir kaynaşmanın değil, çatışma ortamının doğmasına neden olmuştur (Sürücüoğlu; 2022: 343). Özellikle iktidarı elinde bulunduranların bütüncül bir yaklaşımla ülkeyi ele almaması, kapsayıcı bir siyaset meydana getirememesi, çoğunluğun siyasetini yapması toplumsal ayrışmaları derinleştirmiştir.

Afganistan Sovyetler Birliğinin işgalin sırasında büyük bir direniş örneği göstermiş, ancak işgalden hemen sonra kendi içlerinde iktidar için savaşa tutuşmuşlardır. Bu durum ülkenin parçalanma noktasına gelmesine ve ülke içinde istikrarsızlığa yol açmıştır. Devamında ABD işgali ile ülke geçici bir iktidar erki sağlanmış gibi dursa da, etnik gerilimler varlığını sürdürmektedir. Etnik gruplar arasındaki mücadele ülkenin sosyal yapısını ve siyasi varlığını olumsuz etkilemektedir. Radikal dini örgütlerin, ülke içinde geniş yayılım göstermesi toplumun tüm sosyolojik çehresini değiştirmiştir.

Afganistan toplumunun sosyal yapısında gerçekleşen bütünleşme ve ayrışma süreçlerine bakıldığında sadece etnik yapıya dayandırmak konuya yüzeysel bakılmasına neden olur. Siyasi, dini, ekonomik göstergelerde bu sürecin yapı taşlarındandır. Özellikle ülkelerin müdahaleleri durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Afgan toplumunun geleneksel ve kültürel kodlarına dikkat edilmeden uygulanan politikalar, ülkenin toplumsal gerçeklerini göz ardı eden sadece oryantalist bakış açısını göstermektedir. Bireysel yaşamlar, grupların isteklerini ve ülkenin işleyen dinamiklerini yok sayarak Afganistan'ın toplumsal bütünleşmesinin önüne kalın setler örерler. Bayat(2006: 7), bu oryantalist bakış açısını Ortadoğu toplumları üzerinden açıklarken, Afganistan özelinde de ele alabiliriz. Şu şekilde özetler;

Daha özgül olarak, Müslüman Ortadoğu'da sosyo-politik dönüşümün failleri ve biçimiyle ilgilidir. Ortadoğu toplumlarında değişim fikrine çok uzun bir süredir büyük ölçüde Batılı Oryantalist bir bakış açısıyla yaklaşıldı. Ana akım Oryantalizm Müslüman Ortadoğu'yu yekpare, aslen durağan ve dolayısıyla "kendine has" bir yapı olarak resmeder. Ortadoğu toplumları, sığ bir (durağan) kültür ve din fikrine odaklanarak, değişimden ziyade tarihsel bir süreklilik açısından nitelendirilir. Bu bakış açısına göre değişim, nadiren olsa da, aslında gerçekleşebilir; fakat ancak bireysel seçkinler, askerler ya da savaşlar ve işgal gibi harici güçler sayesinde... Dolayısıyla grup menfaatleri, toplumsal hareketler ya da ekonomi-politik, değişimin dahili kaynakları olarak dikkate alınmaz.

Afganistan ülkesinin sosyolojik yapısında din ve siyaset arasındaki ilişkinin karmaşık ve derin olduğu görülmektedir. Bu ilişki incelendiğinde, ülkenin tarihi, kültürel ve sosyo-politik dinamikleri tarafından şekillendiği anlaşılmaktadır. Din, ülkenin toplumsal düzenin kurulmasında ve kimliklerin şekillenmesinde ciddi bir role sahiptir. İslam Afgan toplumunda yaygın olarak kabul edilir ve toplumun çeşitli yönlerinde güçlü bir vurguya sahiptir. Dinî liderler, toplumun siyasi ve sosyal

yönetiminde kritik bir rol oynamakta ve siyasi kararların alınmasında öncü olmaktadır. Siyaset, Afganistan'da dinin ve toplumsal normların yönetiminde etken rol oynamaktadır. Afganistan'ın siyasi liderleri, genellikle dini referanslar ve değerler üzerine politika oluştururlar. Ancak, siyasetin ve dinin birleşimi, toplumun sosyolojik yapısında ayrışmaya da yol açabilir. Ülke içinde din ve siyaset arasındaki ilişki, Afgan toplumunun karmaşık sosyo-politik yapısını şekillendiren temel unsurlardan biridir. Bu ilişki, ülkenin tarihi ve kültürel mirasıyla birlikte ele alınmalı ve anlaşılmalıdır.

Araştırmanın ilk bölümünde sosyolojik bir olgu olarak din ve siyaset kelimelerinin tanımları üzerinde durulmuştur. Afganistan'ın siyasi tarihinde gerçekleşen sosyolojik değişimler anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Afganistan'ın toplum dinamiklerinde işgallerin ve iç çatışmaların dinsel ve siyasal ortama nasıl yansıdığı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde İslam dini üzerinden Afganistan'da din ve siyaset ilişkisi, ülkenin etnik yapısı, radikal dini grupları ve terör sorunu da ele alınarak irdelenmiştir. Toplumun sosyal tabanında dinsel ve siyasal birlikteliğin bütünleşme, ayrışma ve sosyo-politik etkileri tartışılmıştır. Sonuç kısmında ülkenin dini ve siyasi karakterinin şekillenmesindeki tüm unsurlar bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak, çatışma ortamından doğan toplumsal ayrışma problemine çözüm aranmıştır. Afganistan'daki çatışmalarda ve gelişmelerde din unsuru ne kadar önemli ve etkin olmuştur? Afgan sosyolojik yapısında sık sık yaşanan iç çatışmalar, rejim değişiklikleri ve ayaklanmalarda dinin rolü nedir? Afganistan siyasetinde dinin yeri ve önemi nedir? Gibi sorulara da cevap aranmıştır.

1. BÖLÜM

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK DİN VE SİYASET

TANIMLAMALARI

1.1. Din Kelimesinin Tanımı

Din, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan bir olgudur. İlk çağ toplumlarından günümüze kadar dini fenomenlere bir bağlılık söz konusudur. Topluluk içerisinde yaşayan her bireyin kutsallık atfettiği bir inancı vardır. Bu inancın mensuplarına göre din ve dini ritüeller mukaddes kabul edilir. Saygı duyulması gereken bir yücelik dinin kendisinden kaynaklanır. Birey hangi dine inanmış, bağlanmış ve dini ritüelleri benimsemiş olursa olsun önemli olan o bireyin dini nasıl gördüğü ve yorumladığıdır. Kâinatın kuruluşundan günümüze Hz. Âdem ile birlikte pek çok dini inanış var olmuş ve var olmaya da devam etmekte.

Toplumların yaşaması için gereken en önemli toplumsal olgu dindir. Din ve dinsel ögeler insanlık tarihi kadar eskidir. Din diğer toplumsal olguların içinden çıkan ana olgudur. Tarihte hangi coğrafya da olursa olsun nerde insan varsa orada bir din olgusundan söz edilir. Bu nedenle insanlığın temel problemlerinden biri olarak ortaya çıkar (Tümer, 1986: 222).

Globalleşen dünya düzeninde bireyler, çeşitli dini inanışlardan ve kültürel yaşantılardan bireylerle bir arada yaşamak mecburiyeti içerisinde. Bu mecburiyetle birlikte bir dinin, bir dini inanışın hayatın her anında kendine yer edindiğini söylemek zor olmayacaktır. Din, gündelik yaşamdan, siyasi pratiklere kadar pek alanda bireyleri etkiler. Etki alanı uçsuz bucaksız olan din teriminin kelimenin kökenine inerek anlamaya çalışmak, dinsel inanışların etkisini anlatmada başlangıç seviyesinde yarar sağlayacaktır.

Terimsel olarak din¹ Türk Dil Kurumu sözlüğünde; “Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum”dur. Sözlükteki bir diğer anlamı “Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen” olarak geçer. Din bir anlamda sistemleştirilmiş bir kurumu diğer anlamda düzen kurma anlamında

¹Türk Dil Kurumu. (t.y). Din. *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim Tarihi (08.11.2022), <https://sozluk.gov.tr/>

kullanılmıştır. Başka bir tanımlama da ise “İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült” tanımı yapılmıştır.

Din, d-y-n kökünden türeyen bir kavramdır. Arap dilinde çok farklı ve geniş anlamlara sahip ve zıt anlamlı bir kelimedir.² Din kelimesi ve din kelimesinin kökünden türeyen kelimeler Kur’an-ı Kerim’de 95 defa zikredilmiştir.³

Eski Yunan dilinde din kelimesinin karşılığı olarak “Thrioheya”, şimdi ise “triskevi” kullanılır. Bu kelime, korku ile karışık saygı anlamı taşır. Hristiyanlık, dini açıdan Yahudi geleneğinden çıkmakla beraber, din kelimesini eski putperest Roma’dan almıştır. Çiçero “religion” kelimesini, bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak anlamına gelen relegere’den türetmiştir. Din, böylece kutsal olana karşı doğruluk, dürüstlük, saygı, ibadet olarak yapılan ayinlerin titizlikle yerine getirilmesiyle gösterilen bir tanrı şuuru veya tanrılara karşı bağlılığı ifade etme aracı olarak kullanılmıştı. Lactantius ise bu kelimeyi insanla Tanrı arasında gittikçe pekişen bir bağ ve bu bağın mecburiyeti anlamında religare kökünden çıkarttı. St. Augustinus bu kelimeyi kaybedilmiş bir şeyi tekrar bulmak şeklinde açıklama yapmayı uygun buldu. Augustinus aracılığıyla bu kavram, “bağlayıcı kurallarıyla manastır hayatına” uygulanarak, Orta Çağda yaygınlaştı (Tümer, 1986: 217-218). Bağlayıcı kurallar dini hayatın kendinde barındırılan ibadet, ayin, bayram, tören gibi dış yapı ya da ruhi tecrübeler, ameller gibi içyapıları kastetmiştir.

Çalışkan (1998: 38), din kavramının etimolojisi hakkında Smith’in görüşlerini aktarırken Orta Doğu merkezli bakış açısıyla din kelimesini karşılayan paydaş kelime “den” veya “din”dir diye belirtir. Eski Orta Doğu inancı olan Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta’da geçen “daena” kelimesi yüzyıllar içerisinde değişime uğrayarak “den” haline gelmiştir. Modernist Farsça’da ise “din” olarak benimsenmiştir. İranlılarla aynı coğrafya içinde yaşayan toplumlarda yayılan din kelimesi, sadece öznel anlamda dini veya sadece inancı barındırırken, daha sonra modern kullanımda sistemli din anlamında kullanılır olmuştur. Jung(1998: 7) dini tanımlarken şunları söyler,

² Din kavramları sözlüğünde “ceza-mükâfat, adet-durum, itaat-isyan, hüküm-ceza, hesap, galebe, ibadet, ihsan” gibi anlamlara gelir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009: 108).

³ Din, hak din, Allah’ın dini, doğru din, halis din, hükümdarların kanunu ve hesap günü olarak geçer. Yalın ve birleşik anlamlarda ise “ceza (Fatıha Suresi, 1/4), hüküm, kanun (Yusuf Suresi, 12/76), tevhit (A’raf Suresi, 7/29), din edinmek (Tevbe Suresi, 9/29), hesap, sayı (Tevbe Suresi, 9/36), itaat (Nahl Suresi, 16/52), şirk dini, ehli kitap dini, hak din, batıl din (Kafirun Suresi, 109/6; Nisa Suresi, 4/171-172; Al-i İmran Suresi, 3/19) şeklinde geçmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009: 109).

Din bana, insan aklının özel bir tutumu olarak görünmektedir; bu tutum “religio” teriminin özgün kullanımına dayanarak tanımlanabilir. Terimin özgün anlamı, ruhların, şeytanların, tanrıların, yasaların, fikirlerin, ideallerin ya da insanın kendi dünyasında candan hayran olup sevecek kadar anlamlı, güzel, büyük bulduğu, ya da dikkate almaya yetecek kadar yardımsever, tehlikeli veya güçlü bulduğu diğer faktörleri de kapsayan tüm güçlerden oluşan belirli bazı dinamik faktörlerin dikkatli şekilde gözetilip, bunlara uyulmasını içerir.

Farklı bir görüşün, herhangi iki kültüre mensup bireylerce birbirinden değişik anlamlarda anlaşılması ya da değerlendirilmesinin, kültürler arası karşıtlıklarda önemli bir konu olduğunu niteleyen Watt’a göre, İngiliz dilinde din manasına gelen “religion” ile “din” kelimeleri eş anlamlıdır. Fakat bir Müslüman yaşam tarzında din, hayatın her alanını içine alırken, bir Avrupalı Hristiyan yaşam tarzı için religion, hayatın ancak küçük bir alanını kapsamaktadır. Bu nedenle, İngilizce’ den dilimize yapılan doğrudan çevirilerde din terimi ile çevrilen religion kelimesinin geçtiği her yerde, bu konunun göz önünde bulundurulması önemlidir (Yaparel, 1987: 408).

Bir Müslüman için din, bütünlük içinde olmaktır. Her yaşantının hatta her anın içinde dinsel yaşam biçimleri bariz biçimde görülmektedir ve hatta kuralları vardır. Tuvaletle nasıl gireceğinden nasıl gömüleceğine kadar her şey dinin emirleri içerisinde mevcuttur. Aynı şekilde bir toplumun nasıl yönetilmesi gerektiği veya yönetilene itaat gerekliliği, siyasetin nasıl yapılması ya da yapılmaması mevcut kurallar içinde detaylı şekilde nakledilir. Bu mefhumlara uymanın zorunluluğu da niye dinin kendinden kaynaklanır.

Öte yandan dinin tanımlanmasıyla ilgili pek çok farklı görüş vardır. Bu görüşlerin ortaya çıkmasında en önemli etken birbirlerinden farklı dünya görüşlerine ve yaşam tarzlarına sahip kişilerin tanımlamalarından kaynaklıdır. Tanımlamaya ilişkin bir diğer farklılaşma ise din kelimesinin kullanımının nasıl olması gerektiğinden ziyade din tarifinin nasıl yapılması gerektiği konusunda oluşan bir kapalılıktır. Yani tanım yapılacak kavramın girift yapısı. Bu sebeple yapılacak tanımların çeşitli din görüşlerini de kapsamlı ve tek bir dini inanış üzerinde yoğunlaşmamalıdır (Willaime, 2003: 321). Morris(2004: 13), din tanımlaması yaparken “bence din, kutsal ya da ampirik-üstü bir niteliğe sahip görülen olguları

kapsamına almaktadır: totemcilik, mitos, büyücülük, ritüel, ruh inançları, simgecilik ve diğerleri gibi” diyerek dinin geniş bir tanımına vurgu yapar.

Bireylerin dünyasında maneviyat içeren bir olgu vardır. Bu olguların ilkinin din olgusu oluşturur. Tarih sahnesinde yer edinen, belli kültürel öğeler oluşturan toplumların maneviyatları bir dini inanç olgusuyla şekillenmiştir. Din olgusu bireyin kendi iç dünyasında öz varlığını oluşturan şuur ile doğar ve bu şuur ile gelişme gösterir. Birey artık kendinden kaynakla başladığı bu olgudan toplum içerisinde kendine ait bir dünya kurar. İnsan dünyevi arzularının üzerine çıkarak kendine ait kurduğu dünya da, varlık problemini çözmesi insanlıkla ilgili olan ilk başarısını oluşturur ve bu durum din olgusu meydana getirir (Tümer, 1986: 220-221).

Eliade (2000: 27), yapılan din tanımlarında ortak bir noktaya vurgu yapar. Ona göre din fenomenini tanımlamayanlar, kutsal ve dinsel yaşam olgularını, kutsal olmayan ve dindışı yaşam karşıtlığıyla anlatmaya çalışırlar. Çalışmalar kutsal açıklamaya geldiğinde bazı güçlükler ortaya çıkar. Dinsel temaların tanımlamalarını yapmadan önce bu temaların nerede bulmaya çalıştığını bilmek önemlidir. Bunlar arasında saf durumda olanlarını yani yalın halde kökenlerine en yakın olanlarını bulmak gerekir. bunları yapmak ne yazık ki çok komplike bir durum içermektedir. Çünkü ister modern toplumlar olsun ister ilkel toplumlar olsun uzun bir tarihsel evrim sürecinden geçtiğinden grift bir hal almıştır.

Eliade (2000: 222) toplumların bir taş sadece bir taş olduğu için tapındıkları bir dönem olup olmadığını bilmediğimizi söyler. İlkel toplum içinde yaşayan bireyler arasında bir kaya parçası ya da çakıl taşının bir şeyin temsili olduğunu, bunun içinde dinsel saygı gördüğünü belirtir. Tapınılan taş bir ruhani eylem aracı olmuştur. Taş bireyler arasında artık sadece bir taş değildir. Kutsallık atfedilen yani kutsal bir taştır. Bataille (1997: 28), kutsal olan şeyin kuşkusuz bir şekilde kendine çekeceğini ve eşsiz bir değere sahip olacağını söyler.

İnsan yaratılışından itibaren kendinden aşkın, kudretli, yüce bir varlığa sığınma ve yardım dileme ihtiyacı içinde olmuştur. Burada din duygusunun fitri bir şey olduğunu, sonradan kazanılan, oluşturulmadığını gösteren bir durumdur. İnsan tabiatının ihtiyacından doğmuştur. Çünkü insan, yaratılışı itibariyle dine muhtaçtır. Birey için bedensel ihtiyaçlarını karşılamak ne kadar elzemse ruhi ihtiyaçlarını karşılamakta o kadar elzemdir. İnsan ruh ve bedenin bütünleştiği yerdir. Yaşama

sevinci veren, yaşam boşluklarını dolduran, nefretsiz bir geleceğe götüren, kuşkuları gideren ve hurafeleri yok eden dindir (Tümer ve Küçük, 1993: 38-41). Öte yandan insan din ve Tanrı kavramlarını çevrelerin de hazır bulur. Fitri yapısından kaynaklı bu durumdan etkilenir. İslam inancı gibi vahiy kaynaklı dinlerde, yüce Allah, peygamberler ve kitap yoluyla kendini ve dini bildirir. Bunu toplum korur ve gelecek nesillere aktarır (Tümer, 1986: 223). Yazır (1993: 94), dini “akıl sahiplerini serbest seçimleriyle hayırlara sevk eden ilahi bir kanundur” şeklinde tanımlamaktadır. Bu düşünce dinin aynı zamanda kendi seçimlerimizle de inandığımız bir yönüne de vurgu yapar. Tabi burada Yazır, İslam dininin seçimiyle hayırlara sevk olunacağını kastettiğini de belirtmeliyiz.

Din denilince, insanın kesin biçimde şahıs şeklinde olması gerekmeyen insanüstü bir varlıkla ilişkisini anlamaktayız. İnsan ile insanüstü bu yüce varlık arasında ki ilişki duygular, teslimiyet, iman şartları ve ibadet şeklinde vuku bulur. İnsan bu yüce varlığın kudretinden korkar aynı zamanda sonsuz bir hayranlık duyar (Schimmel, 1999: 5). Bu şekilde insanla yüce varlık arasında bir bağ oluşur. Bu bağ insan da hem korkunun hem de teslimiyetin varlığını barındırır.

Din bu tanımlardan kaynakla, bağlanılan inançları düzene koyan, toplumsal bir kurumdur. Dini inancın sağladığı bağlılık, saygı ve korkuyu bir arada barındırır (Taplamacıoğlu, 1961: 36).

Alstons’a (1970: 165) göre, din tanımlamaları dikkate alındığında diğer yönlerini yok sayarak sadece bir yönüne vurgu yapılır. Din tanımlamalarında bir kusur varsa bu kusur tek yönlülükten kaynaklı olduğuna vurgu yapar. Tüm bunlara istinaden din, insan ve doğa hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayan, bilgi verme iddiasında da olan bir kurumdur (Arslan, 2019: 296).

Dinin terim olarak kavranması için yapılan tanımlarda, inanç oldukça önemli bir boyuttur. Tanımlarda inanma isteği ve inancından kaynaklı olarak, inanılan varlıkla kurulan ilişki ve tapınılan varlığın özellikleri ön plana çıkar. İnsan yüce varlığın yaratıcının inancına sığınarak yaşanan dünya da bir anlam arayışına karşılık bulacağına inanır. Bu inanç daha da dini vecibeleri yerine getirmesine teşvik eder.

1.2. Din Tanımlamalarında Sosyolojik Bakış

Din kelimesi sosyoloji sözlüğünde (Marshall, 1999: 106), “kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren inançlar, semboller ve pratikler (örneğin, ritüeller) kümesi” olarak geçer. Ülken (1969: 81) dini, “Bütün toplumlarda ortak olan ve ilkel toplumlarda sosyal hayatın tamamını kuşatan olaylar süreci ve toplum kurumu” olarak açıklar. Sosyolojik açıdan din tanımlarına gidildiğinde bireysel inanıştan yola çıkarak, dinin toplumsallık yönüne vurgu yapar. Din toplumları etkilediği gibi, din ve dinsel öğeler de toplumdan etkilenir karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Dinin topluma yönelik olan kısmı vurgulanarak sosyolojinin inceleme alanını oluşturulmuş olur.

Din birey ve toplum açısından kurucu bir unsurdur. Aykırı duran birkaç düşünce akımı dışında, dinin toplum açısından kurucu unsur olduğunu kabul etmeyen bir düşünce yoktur. Din konusu tanımları ne olursa olsun uzlaşılan nadir hususlardandır. İlahi dinleri kabul etmeyen Comte gibi pozitivist düşünürler bile insanlık dini gibi bir din oluşturmak durumunda kalmışlardır (Düzgün, 2014: 11). Comte oluşturduğu bu dine insanlık dini adını vermiştir. Dini tanımlarken yine pragmatist bir yaklaşım izleyerek “din her ferdi varlığı, bütün ferdiyetleri ittifaka sevk etmek üzere, tanzim etmekten ibarettir “der (Comte, 1986: 4). Auguste Comte, dininin pozitif etkiye sahip olması gerektiğini savunur. Kendisinin kurduğu din, geçmişin değil, geleceğin dini olmalıdır. Çünkü geleneksel dinler artık etkilerini kaybetmiş ve bilimsel düşüncenin başat olduğu çağın insanının geleneksel yapıdaki Tanrı’ya ya da dine ihtiyacı yoktur (Comte, 1986: 7).

Dini kurucu bir unsur olarak gören Durkheim, dinin toplumsal gerçeği üzerinde durur. Ona göre din, insani eylemlerin doğal bir ürünüdür. Her dinin kendine göre bireyi ifade etme biçimi vardır (Durkheim, 2005: 42). Aynı zamanda din, toplumları bütünleştirici bir unsura sahiptir. İnsanlar bir çeşit örgüt kurarlar. Bu dinsel örgütlerin varoluş nedeni insanların içinde bulundukları ortak his ve düşüncelerdir (Durkheim, 2005: 500-501).

Durkheim’in (2005: 8) yaptığı tanımla “Bir din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve amelle, kendilerine inanan bütün insanları kilise / cemaat diye isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir.” Bu durumda

insanların günlük hayatın basit yararlı meşguliyetlerinden alıp, bireysel amaçları aşan, ahlaki hedeflere yönelten toplumsal sadakati teşvik ederek, bireycilik karşısında duran bir güç oluşur (Coser, 2008: 134). Durkheim'ın din düşüncesinin temelini, kutsal ve kutsal dışı olan ayrımı oluşturur. Tanrı ve Tanrıya bağlı olan şeyler kutsalı oluşturur, dışında kalanlar kutsal olamaz. Bunlara bağlı olarak dinin temel unsurları cemaatler yani toplumlardır. Din bu unsurlardan ayrı değildir.

Weber din çalışmalarında, kapitalist düzen ve ekonomik yapıyı din üzerinden incelemiştir. Din ile Weber toplumsal değişme üzerinde yoğunlaşır. Önemli toplumsal dönüşümler dini hareketlerle başlamıştır. Özellikle Protestanlık, batının oluşturduğu kapitalist düzenin kaynağını oluşturuyordu. Weber Protestanlık içinde en belirgin şekilde üzerinde durduğu kalvinizm üzerinden din ve ekonomi bağlantısını kurar. Başta kadere razı olma ilkesinden yola çıkan Kalvinistler, Tanrıya hizmet etme arzusundan kaynakla ekonomik başarı, ilahi bir yönelmenin işaretini oluşturmaktadır. Weberin çalışmaları Protestanlıktan yola çıkarak, geniş bir toplumsal dini ekonomik etkiler üzerine açıklama yapmaktadır. Protestanlık batının ekonomisine katkı sağlarken, doğuda dinler ekonomik gelişmeye, sanayi kapitalizminin gelişmesine ket vurmuştur. Çünkü doğu ve batı dini açıdan çok farklı değerleri kendilerine öncelik almıştır (Weber, 2012).

Freyer (1964: 65) aynı şekilde dini, içtimai ve iktisadi olguların kültürel oluşumlarının bir ifadesi olarak görür. İçtimai hayatta var olan çeşitli durumlar, hastalık, fakirlik, savaş, ıstırap çekme, ekonomik bunalım gibi olaylar, kadiri mutlak bir canlı olan Tanrı fikri üzerinde birleştirmiştir. Din bu durumlar içinde olan bireyi buruma razı etmektedir ve mükâfatını alacağının garantisini vermektedir. Buradan hareketle din, toplumsal vasıtalarla yerini güçlendiren ve sağlamlaştıran bir düzendir.

Yabancılaşma temelli olarak dini ele alan Marx, dinin toplumsal ve tarihsel açıdan bakıldığında üretim koşullarından kaynaklanan ideolojik bir yapı olarak ele alır. Marx'a göre eleştirilere dinden başlanılmalıdır (Marx ve Engels, 2000: 86-88). Marx'ın dine yönelik eleştirileri inanç ve Tanrı kavramına yönelik değildir. Daha çok devletin ezdiği alt yapıyı oluşturan halkın dine sığınmasını yani dinin rolünü sorgulamıştır. Marx, toplumun yapısal analizini yaparken, toplumsal sınıflar üzerinde yoğunlaşmıştır. Toplumsal sınıf teorisi bir gerçeklik olarak sınıflar arası çatışma tezini getirir. Bu teoriye göre toplum alt ve üst yapı olarak ikiye ayrılır. Altyapıyı

belirleyen şey ekonomidir. Burada üretim güçleri (işveren) ve üretimi yapan işçiler arasındaki çatışma sürekli devam eder. Gerçekleşen çatışma, üst yapı toplumsal kurumları ve bu kurumlardan biri olan dini de büyük ölçüde şekillendirir. Demek oluyor ki üst yapıdaki manevi ögeler alt yapıdaki maddi ilişkilerin bir yansımasıdır (Marx, 1970: 13-25). Marx (2009: 192), “Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dıştalandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din, halkın afyonunu oluşturuyor.” Din insanların bulunduğu mevcut durumdan çıkmasını engelliyor yani onları uyuşturuyor diyerek dini toplumsal devrime engel görüyor.

Din bireylerin kutsal olanla ilişkisini aynı zamanda da toplumla olan ilişkisini sağlayan bir araçtır. Din öncelikle bireyleri işleyerek bireysel bir kimlik oluşturur, bu şekilde devam ederek toplumsal kimliğin meydana gelmesine katkı sağlar. Bu kimlik hem bireyin hem toplumun diğer toplumsal öge ve kurumlarla ilişkisini de belirler ve geliştirir. Berger (2011: 88), “Din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamıştır. O, insanın kendini dışsallaştırmasının ve kendi öz manalarını realiteye aşılmasının en yüce sınırını ifade eder. Din ayrıca beşerî düzenin, varlığın bütününe yansıtıldığını da ima eder. Din, evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimidir.” Bu girişim, bireylerin kendini geliştirmesinden, düzenlemesine, hayatla ilgili sorunlarına, bireyler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde ve toplumların ilişkisel ağlarının düzenlenmesinde, siyasi, ekonomik faaliyetlere hatta savaşlarda dâhil olmak üzere birçok toplumsal ve bireysel olayların iştirakinde etkili olmuştur.

Otto dini, kutsalın tecrübesi olarak tanımlamıştır. Otto’ya göre din, insanın kutsal ile olan ilişkisidir. Kutsal olarak bilinen veya kabul edilen şey, öncelikle sadece dini alanda kendini gösteren bir değerlendirmedir. Kutsallık noktası, dinin bütünüyle kendine özgülüğünü ifade eder ve aynı zamanda bütün dinlerde ortak bulunur (Okumuş, 2003: 57).

Diyebiliriz ki din, insana kendi ve dünya hakkında bilgi verir. Bireyler bir dini inanca inanarak, kâinatta kendi yerini ve yaşama inancına anlam bulur. Kutsal bir varlığa bağlanma bireye verdiği ait olma hissiyle maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılar. Dini inançlar, ibadetler kişisel bir deneyimdir. Ancak etkileme ve etkilenme alanına bakıldığında toplumsal bir kurumdur. Din görülüyor ki tüm toplumsal

gruplarda bulunan evrensel ve kültürel bir olgudur. Aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarına hizmet eden inanç ve uygulamaları içerir.

1.3. Siyaset Kelimesinin Tanımı

İnsan kendini ve varlık amacını keşfedip toplum içerisinde birey rolünü üstlenmesinden bugüne toplumsal yaşam devam edegelmiştir. Toplum içerisinde yaşayan bireyler kendi yaşamlarını, mal ve mülklerine sahip olmaya başladıktan önce ve sonra kendilerine ait kararlar vermeye başlarlar. Bu kararlar toplumu da etkileyen nitelikler taşımaya başlayınca bireyler bu kararın nasıl verilmesi gerektiği konusunda düşünmeye başlarlar. Kaynakların paylaşımı, kimin neyi alması gerektiği sorun olmaya başlamıştır. En nihayetinde kendilerini yönetecek, kendilerine adına alınan kararların devamını sağlayacak bir güce ihtiyaç duyarlar. Siyasi iktidarın kaynağını ve meşruiyetini oluşturmaya ilk adımını atarlar.

Siyasetinde faaliyet alanı sosyal olgulardır. Her zaman karşılıklı yapılan bir faaliyettir ve asla tek başına yapılmaz. Mutlaka bir icra alanı olmalıdır. Robinson Crusoe gibi yalnız bir adada tek başına basit bir ekonomik düzen oluşturup, kurallar koyabilir, sanat ortaya çıkarabilir. Ancak bir siyaset yapamaz. Siyaset yapabilmesi için Cuma'nın olması lazımdır. Yani birden fazla bireyin, karşılıklı sosyal etkileşimi, uyumsuzluğu ya da ortaklaşa hareketi siyasi olanı oluşturur (Heywood, 2014: 21).

Siyaseti toplumsal bir kurum olarak ele alınır. Hatta toplumsal kurumlar içinde yapıyı meydana getiren temel kurumlardan biridir. Toplumsal yapı, gelenekler, kültür, inançlar daha sayabileceğimiz pek çok unsur, bireyi etkileyen her şey siyasetin içinde mevcuttur. Toplumsal nitelikler siyaseti etkiler ve siyasette toplumu etkiler. Karşılıklı etkileşim içinde olan siyaset ve toplum sosyolojinin ana inceleme alanını oluşturur. Siyaset hakkında daha nitelikli bilgiye sahip olmak için siyaset kelimesinin kökenini ve tanımını iyi anlamak gerekir. Siyaset kelimesinin kökenini bilmek siyaset tanımı hakkında başlangıç seviyesinde yarar sağlayacaktır.

Siyaset kelimesi dilimizde pek çok anlamda kullanılır. Kullanılırken kelime yerine göre farklı anlamlar üstlenmiş olur. Daha terimsel bir tanım yaparak başlanacak olursa Türk Dil Kurumu Sözlüğünde siyaset⁴; “politika” ve “devlet

⁴ Türk Dil Kurumu. (t.y). Siyaset. Güncel Türkçe sözlük. Erişim Tarihi (24.05.2023), <https://sozluk.gov.tr/>

işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış” olarak geçmektedir.

Siyasetin en genel tanım aralığına baktığımızda, toplumun ve insanların yönetimi olarak görürüz. Bu şekilde ele alındığında politikanın ne olduğu da önemli bir unsurdur. Siyaset politika kelimesiyle eş anlamlı kullanıldığını görüyoruz. Ancak politika kelimesinin kökeni incelendiğinde farklı bir anlama denk gelir. Politika batı kökenli bir kelime ve siyasetin batıda kullanılan anlamıdır.

Politika etimolojik olarak polis sözcüğünden gelmektedir. Polis ise “şehir, kent, vatandaşların toplandığı şehir” anlamına gelir. Polisler basit bir ifadeyle sadece bir şehir değildir. Her şeyi içinde barındıran bir şehir devletidir. Siyasal yapı, siyasal rejim ve vatandaşların hakkı anlamlarını karşılayan politika sözcüğü, polis sözcüğüyle yakından ilişkilidir. Polisler içinde atıfta bulunduran politika sözcüğü, polislerin unsurlarını içinde barındırır (Küçükalp, 2012: 23). Her ne kadar eş anlamlı gibi kullanılsa da kökenine bakıldığında siyaset ile doğuda kastedilen şeyin farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Siyaset, Türkçe ’ye Arapçadan girmiş bir sözcüktür. Master bir fiildir siyasa kelimesinden türemiştir. Arapça da temel anlamına bakıldığında hayvan tımarı, at talimi, at bakımı gibi anlamlara gelir. Temel anlamının dışında yöneticilik, devlet idaresi anlamına gelmektedir. Bu yapı itibarıyla Türkçe ’ye geçtikten sonra daha başka anlamlar kazanarak anlam genişlemesi göstermiştir. Örneklendirme yapılırsa Osmanlı Türkçesinde siyaset etmek “asmak, ölüm cezasına çarpmak” anlamları da kazanmıştır.

Daver’e (1969: 3) göre; eski Mısır dönemi taş kabartmalarda Firavunların yüksek rütbeli yöneticileri, ellerinin birinde kamçı birinde dizgin tuttukları şekilde resmedildiklerinin bilindiğini söyler. Bu büyük ihtimalle siyaset sözcüğünün, Araplara Mısır’dan geçmiş olabileceği savını düşünmeye itmektedir.

Kök eşliği bakımından seyislikle aynı anlamı taşıyor gibi görünse de bugün dilimizde tamamen ayrı bir mana taşımaktadır. Benzer şekilde siyasetin ceza anlamı silinmeye yüz tutmuştur. Günümüzde siyasi cezalar idamla son bulmamaktadır. İngilizce ve Fransızca sözlüklere bakıldığında politika kelimesi böyle bir anlam taşımamaktadır. Buna karşılık olarak ise bizde olmayan bir ek anlam vardır o da

beceriklilik ve işbirliğidir. Bu anlam ayrılığının kaynağı ayrı siyasal geçmişlerden kaynaklanmaktadır (Eroğlu, 1976: 114)

Görüldüğü gibi her iki kelime de sonuçta aynı şeyi çağrıştırıyor gibi görülse de köken bakımından ayrılırlar. Batı'da politika ile ifade dilen şey Doğu'da siyaset denen şeyle aynı ancak öz itibariyle farklıdır. Her ne kadar politika pozitif bir çağrışım yapsa da aslında masum bir geçmişe sahip değildir. Politika uygulandığında, dış ilişkilerde pekte işbirliğine dayalı gibi gözükmemektedir.

Siyaseti tanımlama çabasına girişenler mutabık bir siyaset tanımı yapmakta oldukça zorlanırlar. Siyaset alanı gereği çok geniş bir tanım aralığına sahiptir. Siyaset bilimiyle uğraşanlar kendi tanımlarını ya da siyaset üzerine açıklamalarını uygun görmüşler. Farklı kriterler, olaylar ya da ilişkiler dâhil edildiğinde bu durumlara göre tanımlamaya gidilmiştir.

Siyaset tanımlamasını bir başlangıç noktasına dayanak oluşturacak olursak, klasik siyaset bilimi tanımı Aristo'ya kadar götürür. Siyasetle eş tutulan politika kelimesinin eski Yunan devletlerinden çıktığını düşünerek işe başlarsak, Aristo'nun tanımlaması çok yerinde olacaktır. Politika, şehir devletiyle ilgili şeyleri içinde barındırdığından ilk tanımlamalarda yine siyaseti açıklarken devlete göndermeler vardır. Aristo (1975: 9), insanın doğumundan itibaren bir siyasal hayvan(zoon politikon) olduğunu söyler. İnsan ilk dünyaya geliminden sonra bir topluma ihtiyaç duyar. Bu topluluk devlettir ve devlette doğal bir varlıktır. Bu toplumun içinde ihtiyaçlarının giderir. Hem de iyi bir yaşam sürülmesi için gereklidir.

Hükümdarın mümkün olduğunca iyilikten uzaklaşmaması gerektiğini, ama devleti korumak için çoğu kez verdiği söze, merhamete, insanlığa ve dine aykırı davranabileceğini söyleyen Machiavelli'ye (1994: 88,89) göre, hükümdar sadece kendisinin ve devletin bekasını amaçlamalıdır. “Bunu sağlamak için başvuracağı araçlar her zaman doğru ve övgüye değer olacaktır” (Machiavelli, 1994: 89) demiştir. Machiavelli görüşünden bakıldığında devlet için her yol denenmelidir ve devletin bekası için etik ahlak ilkeleri içerisinde ve dışında bulunan davranışları meşru görmüştür.

Heywood (2014: 126-127), siyasal iktidarın yürütücü erki olan bir takım karmaşık şeyi anlatmak için kullanılır. Ona göre devletin 5 özelliği vardır. Devlet

egemendir, mutlak ve sınırlandırılmamıştır. Özel kurumlara karşı kamusaldır, kollektif karar alma ve uygulama yetisinden kaynaklanır. Devlet meşrulaştırma uygulamasıdır. Ortak iyiyi temsil ettiğine ve ortak çıkarları gerçekleştireceği varsayılır. Devlet hükmeder yani otoritesi ihlal edildiğinde yaptırım uygulama, cezalandırma yetkisine sahiptir. Devlet ülkesel bir birliktir yani Coğrafi alanı, devletin nüfuz alanını gösterir. Devlet otoritesi kuşatıcı, sınırlar içerisinde herkes için geçerlidir.

Yine devlete olan vurgu Osmanlı'nın klasik dönemi için de geçerlidir. Klasik dönemde yöneticilerin halk için yapmaları gereken zorunluluklar vardır. Osmanlı içerisindeki yöneticiler ve koruyucular sınıfı reaya yani halkı koruması gerekir. Bu devleti yaşatmak ve daha da güçlendirmek için işlevselci bir zorunluluktur. Osmanlı'nın kuruluş döneminde Şeyh Edebali'yi atfedilen “insanı yaşat ki devlet yaşasın” sözü işlevselci bakışı çarpıcı bir netlikte ortaya koyar. Buna göre halk açısından ise herkesin kendi yeteneğine, konumuna uygun olanı yapması beklenir. Bu toplumsal hiyerarşinin sorunsuzca işleminin devlet tarafından da güvencelenmesi gerekir (Taşkın, 2017: 6).

Platon'un (2011) ortaya siyaset görüşü Devlet kitabında ortaya koyduğu gibi, devleti yönetme sanatı, devleti yönetme becerisi ve bunları yapabilecek bilgisi olanlara dayanır. Ayrıca bunları yapmak ayrıcalıklı sınırlı bir grubun görevidir. Devleti yönetme sanatı, filozof kral ya da filozof yöneticilerin yapabilecekleri bir işlevdir ve onlar üstlenmelidir.

Toplumsal yararını sağlamak, toplumsal bir uzlaşa oluşturmak ve insanların ortak iyiliğini gerçekleştirmek siyaset yapmanın ana unsurudur. Şaylan (1992: 29), siyaseti açıklarken “bireyler, toplumsal gruplar ya da sınıflar, uluslar ya da uluslar toplulukları arasında iktidar uygulamasına ya da iktidar gösterisine konu olan karşılıklı etkileşim ya da bu tür ilişkilerin toplamı” der. Burada karşımıza iktidar kavramı çıkar. İktidar siyasetin odak noktasıdır. Siyasal yapı içerisinde iktidarın elde edilmesi ve dağıtımı önemlidir. İktidar kelimesinin manası Türk Dil Kurumu'na⁵ göre “bir işi yapabilme, bir direnmeyi yenme gücü; erk, devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisidir”. İktidar kavramını, siyasal olay ve

⁵ Türk Dil Kurumu. (t.y). İktidar. Güncel Türkçe sözlük. Erişim Tarihi (24.05.2023), <https://sozluk.gov.tr/>

olguların etkinliğini oluşturur. Siyasal olarak ilerleme ve süreçlerin idare ettirilmesinde kilit bir durumda bulunur.

Siyasete iktidar üzerinden bakılacak olursa, toplumdaki çeşitli gruplar siyasal iktidarı elde etmek ve onu kullanmak için kendi görüşlerini ve çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla hareket ederler. O zaman siyasal hedef iktidarın ele geçirilmesi ve onun sağladığı faydaların paylaşılmasını gerektirir. Ancak siyaset sadece insanlar arasında gerçekleşen çatışmadan ya da iktidar kavgasından mı ibarettir? Sorusu akla gelir. Düşünürlerin önemli bir kısmı bu durumun böyle olmadığını savındadır. Onlara göre siyasetin amacı hepsinden önce toplumda bütünlüğü sağlamak, özel çıkarlara karşı çıkarak genel yararı ön plana koymak ve ortak iyiliği gerçekleştirmektir (Kapani, 2008: 17-18).

Siyaset teriminin ana vurgusuna bakıldığında, iktidar, gücün elde edilmesi ve bunları bütünleştiren devlet belirleyicidir. Siyasal güç, amaç ve erkleri bakımından toplumun ortak iyiliğine vurgu yapmalıdır. İster felsefe içerisinde isterse dinsel düşünüş içerisinde olsun ne zaman siyaset mevzu olsa orada mutlak suretle toplumla ilgili tespitlerin ve öngörülerin varlığından bahsetmek mümkündür.

1.4. Siyaset Tanımlamalarında Sosyolojik Bakış

Sosyolojik çalışmalarda, birey toplumsal kurum ilişkisinde siyaset özel bir yer tutar. Toplumsal bir kurum aracı olarak siyaset hakkında yapılan her türlü araştırma sosyoloji için önemli bir kaynaktır. Siyaset kavramının toplumsal olay ve olgular açısından önemine bakmak için sosyolojik teoriler iyi bir açıklayıcıdır.

Siyasete sosyolojik açıdan bakıldığında Ülken (1969: 258), “toplumda devlet ve hükümetle temsil edilen güce (iktidar) sahip olmak suretiyle toplum problemlerini çözmeye çalışan faaliyetlerin bütünü” tanımını yapar. Tanımda yapılan vurgu topluma ve toplum yararına olan iktidardır. Yine başka bir ifadeyle Heywood (2014: 22) siyaseti, “en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir” olarak tanımlar.

Günlük dilde ya da bilimsel açıdan siyaset kavramının bu tarz farklı yaklaşımlarla el alınmasının temel iki nedeni vardır. Toplumlar biçim değiştirmesi ve

dönüşmesiyle birlikte, toplumsal bir uğraş olan siyasette onunla birlikte dönüşmektedir. İkinci olarak ise siyaset gibi toplumun tümünü kapsayan bir uğraşın öznel çıkarlarla karşılaşmaması imkânsızdır. Her öznel çıkar işbirliğinde kendi açısından oluşan bir uygulama biçimine siyaset böyledir demesi oldukça doğaldır. Bilinçli ya da bilinçsizce olsa da bu savlara yakın olan bilim insanlarının bilimsel kılıflar geçirilmesi de bu görevin bir parçasıdır (Eroğlu, 1976: 115). Bu tür bir yanlılık insanın doğası gereği kaçınılmazdır. Bilim insanları kendi savlarını destekleyecek yakın oldukları düşünce tarzına göre siyasal olanı tanımlama uğraşına girecektir. Bu durum da ne kadar tarafsız bir yapı gibi görünse de kendi içinde ki bu grift yapı da dâhil olmak üzere yine toplumun o an ki mevcut durumuna ayna tutar.

Duverger'in görüşüne göre, siyaset öyle kolay kolay toplumdan ayrılabilen bir alan değildir. Aile sosyolojisi, spor sosyolojisi vs. gibi özel alanlar dallar oluşturulabilir. Ancak siyaset bu alanların pek çok yönünde bulunur. Her şey (hemen hemen her şey) Duverger'e göre kısmen siyasaldır. Ya da hiç bir şey (hemen hemen hiçbir şey) tümüyle siyasal değildir. Duverger de siyaset sosyolojisi içi içe geçmiş ve ayrılmaz bir parçadır. Siyaset sosyolojinin iki temel yaklaşımı vardır. İlki siyaset sosyolojisi devlet bilimidir, ikincisi siyaset sosyolojisi iktidar bilimidir. Duverger bu iki yaklaşımdan, siyaset sosyolojisinin iktidar bilimi olduğu görüşünün devlet bilimi olduğu görüşünden daha işlevsel olduğunu savunur. Bunun nedeni ise siyaset sosyolojisinin iktidarın bilimi olarak kabul eden görüşte iktidar, tüm toplumsal gruplarda karşılaştırmalı olarak incelenebilir savını savunur. Devleti, ona hiç bir ayrıcalık tanımadan toplumsal çelişme bütünü içinde yerleşmiş bir tanım olarak benimsemek daha uygun olur (Duverger, 1975: 23-30).

Weber siyaset kavramını geniş ve dar anlamda ele almıştır. Weber'e göre geniş anlamda siyaset, her türlü yönetici özerk etkinliğini içine alır. Dar anlamda siyaset sözcüğünden ise bugün devlet adını verdiğimiz siyasal topluluğun yönetimini veya bu doğrultuda gerçekleştirilen etkiyi anlamak gerektiğini belirtmiştir. Weber bakış açısıyla bakılacak olursa, siyaset sosyolojisini temelini güç, hükmetme ve meşru otorite oluşturmaktadır. Bu temellendirmeler üzerine inşa edilen siyaset, sosyolojik açıdan yalnızca kendine has somut vasıtalarla tanımlanabileceğine vurgu yapmıştır. Bu vasıtalar, fiziksel güç ve şiddet kullanımıdır. Modern devlet, şiddet kullanma yetkisini kendi tekelinde bulundurmakta ve güç kullanma yetkisinin tek kaynağı kabul edilmektedir. Siyasetin ana temeli olan devleti tanımlayan bu açıklama

dikkate alındığında günümüzde, siyasetin anlamını hem devletlerarasında hem de devlet içindeki meşru veya gayr-i meşru iktidar sahipleri arasında gücü paylaşma ya da güç dağılımını kabullendirmeye çalışmak gibi anlamlandırabiliriz (Weber, 2006: 25-27).

Siyaset faktörlerini Weber' göre otorite tipleri oluşturmaktadır. Göre dayandıkları meşrutiyet temeline göre 3 otorite tipi vardır. Bunlardan ilki din adamlarının ve soylu toprak mülkiyetçilerinin sahip olduğu geleneksel otorite yani ezeli mazinin otoritesidir. İkincisi Tanrı tarafında özül yetiler bahşedilmiş, olağanüstü becerilerle donatılmış bir kişiliğin karizmatik otoritesidir. Karizmatik otoritede önderin çok olağanüstü nitelikler taşıdığına dair kitlelerde inanç doğmuş olması önem taşımaktadır. Sonuncusu ise temelinde “yasaların” olduğu otoritedir. Bu egemenlik yasaların geçerliliğine ve yasalar tarafından belirlenen kurallara itaate dayalıdır (Weber, 2006: 27-28). Weber en çok karizmatik otorite tipine önem vermiştir. Nedeni ise meslek olarak siyaset yapmanın temelinde karizmatik otorite tipinin bulunduğuna inanır.

Eroğlu (1976: 115), siyaset kavramının doğru bir çözümlemesine ulaşmak istiyorsak ilk olarak tarihsel süreç içinde ele alınmalıdır. İkinci olarak ise çözülmesi gereken sorunların aydınlatılmasında en fazla çıkarı olan toplumsal sınıf açısından bakılmalıdır. Tarihsel olarak bakıldığında Ortaçağın sonunda Doğa bilimlerinin yarattığı sorunlarla ilgili olan sınıf, burjuvaziydi. 19 yüzyıldan itibaren ise toplum bilimlerinin yarattığı sorunlarla en ilgili sınıf, işçi sınıfı olmuştur. İşçi sınıfı iktidarının hem varlığının hem de süre gitmesinin vazgeçilmez koşulu, günümüzde toplum bilimlerinin temel sorunlarını doğru koymak ve çözümlemekten geçer. Bilimsel gerçek ile işçi sınıfı arasında oluşan nesnel çıkar toplum bilimlerinin temelinden gelir. Toplum bilimciler bilimsel olmak istiyorlarsa bu gerçeği görmezlikten gelemeyiz. Marx'ın sınıf teorisine bakarak sınıf temelli siyaseti anlamak daha kolay olacaktır.

Marx (2013: 31), “Siyasal iktidar denen şey, bir sınıfın başka bir sınıfı ezmekte kullandığı örgütlü güçten başka bir şey değildir” tanımını yapar. Burada çizdiği olumsuz siyasi tasvir, baskı, boyun eğme ve güçle ilgilidir. Toplumu kuran ilişkiler ekonomidir ve kapitalizmin gelişimiyle toplumsal çatışmanın aldığı biçim siyasetinde göstergesidir. “Toplumsal yapı ve devlet daima belirli bireylerin yaşam

süreçlerinin sonucu olarak belirlemektedir... ancak bu bireyler gerçek... maddi üretim yapan bireylerdir; dolayısıyla, kendi iradelerinden bağımsız belirli maddi sınırlamalar, ön kabuller ve koşullar altında çalışan bireylerdir.” (Marx ve Engels, 2013: 18) Heywood (2014: 31), Marx’a göre siyaseti şu şekil özetler, siyaset, hukuk ve kültürle beraber, sosyal hayatın gerçek hayatta karşılığı bulunan üst yapının bir parçasıdır. Bununla beraber iktisadi temeli, hukuki ve siyasi üstyapıyı birbirinden ayırmamıştır. Üstyapının ekonomik temellerden çıktığını ve iktisadi temeli yansıttığına inanmıştır. Marx’a göre, siyasi iktidar derinlemesine incelendiğinde, köklerini sınıf sisteminde bulacaktır. Marx insanların siyasal yaklaşımlarını mülkiyet, servet birikimi, sınıf eşitsizliği, ekonomik durum ve çatışmanın etkilerini gözlemleyerek, siyasi düşüncenin etkilendiği durumlara da vurgu yapar.

Gramsci siyaseti, üst yapının bir faaliyeti olarak betimler. Siyaseti yapı ve üstyapı bileşkelerinde hareket nedeni olarak görür. Sınıf ilişkilerinin değişen doğasında ve üst yapıya geçişte kilit nokta olan ve güç ilişkilerinin yerleştiği, sorgulandığı yer yine salt siyasettir (Hall, Lumley ve McLennan, 1985: 9). Siyaset daha çok üstyapının faaliyet alanı olduğunu, alt yapının da üst yapıya geçmesi için siyasetin bir anahtar olduğunu düşündürür.

Bauman (2000: 83), “zamanımızın belirgin bir özelliği, süregiden bir kopuş, iktidarın siyasetten kopuşudur” der. İktidar tüm mekânların dışına çıkarak, mekânları ortadan kaldırmıştır. Devlet ise sınırları aşan, mekânla sınırlı kalmayan iktidarın gücüne karşı etkili önlemler almakta yetersiz kalmıştır. İktidarın uluslararası hareket özgürlüğüne karşı, yerel kalarak bazı kısıtlamalar getirebilmektedir. Devletin iktidarın gücü karşısında daha etkili bir çözüm mekanizması devreye sokması gerekir. Bunun içinde sınırların dışına taşması beklenir. Uluslararası mekânlarda etkili olan, toplumun tamamının iyiliğini gözeten, bu süreçte de toplumun bir araya gelip istişare etmelerine yasak koymayan uluslararası bir cumhuriyet yönetimine ihtiyaç zaruridir (Bauman, 2000: 174-178).

Siyaset ve toplum arasındaki ilişki hep birbirlerini etkiler nitelikte olmuştur. Toplum olmadan siyaset olmayacağı gibi, bir arada yaşayan insanların da bir siyasal iktidara ihtiyacı vardır. Bireylerin bir arada yaşamaya başlamasından günümüze devlet, iktidar, siyasal yaklaşımlar araştırma konusu olmuştur. Sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlarla ve toplumla olan ilişkisini düzenleyecek kurallara ihtiyaç

duyulur, bu ihtiyaçların uygulanabilmesi için de bir güce ihtiyaç vardır. Bu g siyasettir. Siyaset toplum yasalarını düzenler ve denetler. Toplumda bu denetlenemeye doğrudan ya da dolaylı olarak katılarak siyasal bir birey olur.

1.5. Afganistan’ın Siyasi Tarihinde Yaşanan Sosyolojik Değişimler

Afganistan Asya Kıtasının anahtarı ve kalbi olduğu haritaya bakıldığında görülecektir. Doğu–Batı ve Kuzey–Güney geçiş noktasında yer alan Afganistan stratejik olduğu kadar fiziki olarak da önemli bir konumdadır. Konumuyla in, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Rusya, Pakistan ve İran arasında yer alan Afganistan; İç Asya, sıcak sular, Hint Alt Kıtası ve Ortadoğu’ya çıkış için tek kavşak noktasıdır (Şeyhanlıoğlu, 2008: 63).

Antik aė’da Afganistan’ın batısı Aria, güneyi Arachosia, kuzeyi Bactria, doğusu Gandhara olarak anılmıştır. Ortaçaėlarda ise Afganistan’ın güney-batısı buraya yerleşmiş Sakalara atfen Sakaistan/Sistan, kuzeybatısı kralî bir aile adından gelen Guzgan/Czcan, orta ve kuzeyi Belh/Toharistan, doğusu ise yine başka bir kralî aileden gelen Zabulistan adıyla anılmıştır. Afganistan Hindistan’ı Orta Asya’ya, Uzak Doğu’yu ise Akdeniz dünyasına bağlayan tarihsel ticaret yolları üzerinde konumlanmış (Kuloğlu & Doğan, 2011: 10-22). Bakıldığında ülkenin sınırları çok yakın bir tarihte bugünkü şeklini almıştır. Afganistan ismi de oldukça yeni bir isimdir.

Afganistan coğrafi konumu nedeniyle stratejik yol, ipek yolu kavşaağı, imparatorlukların geçiş yolu, Hindistan kapısı, Asya’nın kalbi, medeniyetler kavşaağı, İslam dünyasının doğu kapısı, medeniyetlerin kesişme noktası gibi isimlerle anılmaktadır (Hamnawa, 2013: 10).

Afganistan’ın tam adı Afganistan İslam Emirliği’dir. Başkent Kabil kentidir. Tam bir nüfus sayımı yıllardır yapılmamaktadır. Tahmini nüfusu, 37,1 milyondur. Yzlm 652.864 km²’dir. Taliban lideri Molla Mevlevî Hibetullah Ahundzade 2021’de yeni devlet başkanı oldu. Konuşulan Diller Darice % 50 (resmi dil), Peştuca % 35 (resmi dil), Özbekçe–Trkmenge % 11, diğer %4’tür. Para birimi Afgani’dir. Etnik Yapısına baktığımızda, nüfusun büyük çoğunluğunu Peştunlar oluşturmaktadır.

Daha sonra sırasıyla Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler ve diğer gruplar gelmektedir⁶.

Afganistan doğal kaynaklar açısından zengin yataklara sahip olup petrol, doğalgaz ve kömür gibi enerji mineralleri, bakır, demir, altın, tuz, gibi değerli ve yarı değerli madenler, cam, seramik, inşaat, kimya ve gübre sanayiinde kullanılan madenler, çimento yapımında kullanılan klinker, kireç taşı ve kil ile mermer yataklarına önemli ölçüde sahiptir. Afganistan, mücevher ve yarı değerli taşlar açısından zengin bir ülkedir. Panjher Vadisi'nden çıkarılan zümrüt ülkede çıkarılan en önemli mücevherler arasındadır. Çıkarılan zümrüdün yıllık üretim değerinin 9-12 milyon dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir. Mücevherlerin büyük bir kısmı Pakistan'da kesilmekte ve işlenmektedir. Nuristan'da ise kunzite, tourmaline, beril ve akuamarin yatakları olduğu bilinmektedir. Ancak mevcut savaş ve iç karışıklıklar nedeniyle potansiyeli yüksek bir şekilde kullanılamamaktadır. Su, Afganistan'ın en değerli doğal kaynağıdır ve yeterli miktarda bulunmaktadır. Çevre ülkeler Afgan dağlarından doğan su kaynaklarından faydalanmaktadır. Ancak savaş ve alt yapı eksikliği nedeniyle Afganların büyük çoğunluğu, sağlıklı içilebilir suya ulaşamamaktadır. Çevre temizliğinin yetersizliği, halk sağlığını ciddi biçimde etkilemektedir. Afganistan'ın pek çok bölgesinde çölleşme artmaktadır. Geçmiş yıllardaki şiddetli kuraklık ve savaşın olumsuz etkisi doğal kaynaklar üzerine negatif etkilere neden olmuş ve çöller genişlemiştir. Kabil, Herat, Mezar-ı Şerif, Kandahar ve diğer şehirler, plan yapılmaksızın gelişmektedir. Bu düzensiz gelişme, kanalizasyon, yer altı sularının korunması, evlere dağıtılması ve ticari atık sularının yönetimi, borularla evlere su sağlanması, hava kirliliğinin kontrolü, kentsel alanların veya arazi kullanımının planlanması gibi konularda belediyelerin sorunlarla karşılaşmasına ve yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Afganistan'ın en önemli doğal kaynaklarından birisi, 1967 yılında keşfedilen doğal gazdır. 1980'li yıllarda doğal gaz satışları yılda 300 milyon doları bulmuş ve ülkenin ihracat gelirlerinin % 56'sını oluşturmaktadır. Söz konusu ihracatın %90'ı SSCB'ye gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin geri çekildiği 1989 yılından bu yana, doğal gaz üretimi de sekteye

⁶ <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-kunyesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 14.12.2022).

uğramıştır. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması sürecinin başlaması, ülkenin eski doğal gaz gelirlerine kavuşabileceği tahmin edilmektedir.⁷

Bu yer altı ve yer üstü kaynakların varlığı, ülkenin diğer stratejik ülkelere olan yakın konumu ve etnik dalgalanmaları tarihsel süreç içerisinde, iç çatışmaların ve işgallerin sürekli olarak hüküm sürdüğü bir yer halini almaktadır. Bu süreçlerin hepsinde her zaman olduğu gibi en ağır yaraları psikolojik, fiziksel olarak yerel halk sırtlamak zorunda kalmaktadır. Ülkenin içerisinde bulunan pek çok etnik köken, çetin coğrafyası ve çeşitli ideolojik yaklaşımlar dış ülkelerinde müdahaleleriyle ülkeyi bölmüş ve istikrarlı yönetim kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Kafkasya bölgelerinin kesişme noktasında bulunan stratejik bir ülkedir. Afganistan bu coğrafi konumda bulunma sebebiyle Avrasya'da tam bir kilit ülke konumundadır. Coğrafi konumu, tarihi dokusu, kültürel yapıları ve stratejik olarak Orta Asya'nın bir parçası olarak tanımlansa da Afganistan, siyasi ve dini açılarından bakıldığında Güney Asya ve Ortadoğu'ya yaklaşmaktadır (Büyükbay, 2006:4). Oldukça çeşitli medeniyetin etkisinde kalan Afganistan bu çeşitliliğin izlerini kültürel öğelerinde hissetmek mümkündür.

Afganistan, Hint, İran ve Orta Asya toplumlarının medeniyetlerinden izler taşıyarak, kendine has sentezlendiği özel bir coğrafya oluşturmuştur. Budizm inancının da yayılması, yine farklı kültürlerin sentezlenmesi sonucu farklı bir yol çizilmiştir. Hint, Hellenistik ve Orta Asya Türk izleri taşıyan kendine özgü bir tarz oluşturulmuştur.

Büyük İskender'in Hindistan'a giderken bu coğrafyadan geçmesi ile Yunan medeniyetinin izlerini görmek mümkündür. İskender'in fethetmesiyle birlikte Afganistan Yunan ve İbrani etkilerine uğramıştır. Büyük İskender'in imparatorluğunun parçalanmasından hemen sonra Bakteriana Devleti kurulmuş ancak Hindistan'ın baskı ve saldırıları sonucu Çandragupta devleti kurulmuştur. İpek yolu üzerinde bulunan Afganistan pek çok medeniyetin uğrak noktası olmuştur.

⁷https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/AFGANISTAN_2023.pdf(Erişim Tarihi: 10.10.2023).

Halaç Türklerinin yerleşmesiyle birlikte farklı kültürler bir araya gelmiştir (Hamnava, 2013: 10-11) .

Buddha'nın Kuzey Doğu Hindistan'a doğduğuna ve öldüğüne inanılır. Öğretileri öğrencileri tarafından yeniden derlenerek misyonerlik faaliyetleri ile halk tabanına yayma kararı almıştır. İlk misyonerlik çalışmaları Hindistan, Pakistan ve Afganistan bölgelerinin önemli derece de etkilemiştir. Çeşitli kazılarda ortaya çıkarılan, Arami ve Yunan dilinde kaleme alınmış iki yazıt Afganistan coğrafyasında Budizm'e ait olan en eski yazılı kanıtlar olduğu düşünülmektedir. Bu yazıtlar Budizm'in artık Hintli olmayan topluluklara da hitap ettiğini göstermesi açısından oldukça önem teşkil etmektedir. Kazılarda bulunan bazı sikkelerin üzerinde Buddha tasviri olması Afganistan'da Budizmin giderek yaygınlaştığını ve kamusal alanda da kendine yer bulduğunun kanıtı niteliğindedir. Budizmin Afganistan da giderek yaygınlaştığı ve öneminin arttığı doğrudur ancak Budizm o dönemlerde inanılan dinlerden sadece biridir (Sivrioğlu, 2015: 63-65).

7. asrın ortalarına doğru gelindiğinde Afganistan üzerine yeni fetihler olmaya başlamıştır. İran coğrafyası Müslüman toplulukların eline geçmesinden sonra Arap birlikler Afganistan bölgesine doğru ilerlemeye başlamıştır. Arapların Afganistan'ı tamamen ele geçirmesi uzun bir zaman almıştır. Türk ve Eftalit toplulukları sürekli isyan ederek bağımsızlıklarını her fırsatta kazanmayı başaramışlardır. Afganistan'ı tam kontrol edebilmek için kendi bölgelerinden Arap halk getirerek çeşitli kentlere yerleştirmişler ve bölgeyi demografik açıdan değiştirmeyi hedeflemişlerdir. Başarılı olan Araplar, yerel dil ve kültürleri gerilemeye başlarken, Arapça ve Farsça baskın bir hal almıştır. Afganistan'da İslam egemenliğinin yaygınlaşması Saffarilerle başlamıştır. Ancak İslam'ın kalıcı olarak yaygınlaşması Gazneliler döneminde olmuştur. Gazneli Mahmut, geleneksel Pagan inançlarını sürdüren Nur ve Kirat bölgelerinde ki topluluklara seferler düzenlemiş ve İslam'ı her yere yaygınlaştırmayı başarmıştır. Budist dönemlere ait eserler kültürel miras olarak korunmaya devam etmiştir. Ancak ateşli silahların yaygınlaşması ile birlikte sistematik olarak devam etmiştir. Özellikle 2001 yılında Taliban hükümeti eserleri tüm çabalara rağmen yok etmiştir. Yıkılan büyük heykeller ve yapılar dışında Kabil müzesinin kaybettiği ve tahrip olduğu düşünülen 70.000den fazla eser olduğu düşünülüyor. Afganistan için Buddha heykellerini bu kadar önemli yapan kendine has bir üslupla tasvir edilmiş olmasıdır. Heykeller Türk ve Moğol yüz hatlarına sahip, Yunan kıyafetleri giyen,

saçları Helenistik tarzda tasvir edilmiş kendine özgü bir tarz da kaynaşmayı temsil eder. Budizm din olarak çok daha arka planlara gerilese de üslup ve sanat olarak İslam'ı etkilemeye devam etmiştir (Sivrioğlu, 2015: 74-81).

Afganistan da Selçuklular hüküm sürmüş ve bu hâkimiyet 7. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Sultan Sencer'in vefatından sonra Gurlular bu durumu fırsata çevirip hâkim olmuştur. Daha sonra 12. Yy sonlarına doğru Türklerin altın çağı olarak adlandırılan dönemde Harzemşahlar devleti Sultan Alâeddin'in annesi Türkan Hatun yönetiminde kurulmuştur. Timur ve ondan sonra Babür Şah'ın Hindistan'ın içlerine kadar ilerlettiği Türk hegemonyası hâkim olmuştur.

1.5.1. Afganistan'da Monarşi Dönemi

18. Yy da Britanya imparatorluğu ve Çarlık Rusya'nın birleşerek Türk hâkimiyetini kırmaya başlamasıyla dağılmıştır. Afganistan 1747 senesinden sonra tarihinde ilk kez bağımsız ve sınırları belli bir ülke olarak karşımıza çıkmıştır. Afganistan topraklarında kısa süre içerisinde güçlü bir ülke kurmak oldukça düşük ihtimalli ve zor bir durumdur. Ancak meydana gelen boşluktan yararlanan Ahmet Han zeki bir komutan olarak bağımsız bir ülke yaratmış ve ilk Şah olarak isimlendirilmiştir. Günümüz Afganistan sınırları bu dönemde belirlendi. Ölümünden sonra ülkenin başına Emir Abdurrahman Han getirilmiştir. Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra oğlu Habibullah Han tahta çıkmış ve onun öldürülmesinden sonra Amanullah Han tahta çıkmıştır (Aysultan, 2010: 47-48). 1919 da Amanullah Han'ın tahta getirilmesiyle Afganistan'da yepyeni bir dönem başlamıştır.

Amanullah Han tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak yenilikçi ve kararlı olduğunu göstermek için içte ve dışta bağımsızlığını ilan ettiğini açıkladı. Hedefi tam bağımsız bir ülke olarak Afganistan'ın kaderini yine Afgan halkıyla birlikte devam ettirmek ve başka milletlerin baskı ve boyunduruğundan kurtulmak istemekteydi.

Amanullah Han, İslam dünyasında monarşi ve otokrasi ile yönetilen devletler artık ayrışma dönemine girmiş, meşruti krallık yönetiminin daha baskın bir seçenek olduğu düşüncelerde baskın hale geldiği dönemde liberal siyasete yüzünü dönmesi çağındaki dönüşümü doğru ve yakından izlediğini göstermektedir. Amanullah Han ulusal birliği sağlayarak, tek bir siyasal çerçeveden ülkeyi yönetmeyi ve çağdaş yöntemler kullanmayı tercih etmiştir. Ancak onun bu istemi ülke içerisinde kabileci

yapı ve dinsel dini önderler tarafından karşılık bulamamıştır (Şenli, 2017: 16-17). Atatürk'ün desteğiyle Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye dönük bir siyaset izledi. Ülkede çağdaşlaşma hedefleri oluşturdu ve Türkiye askeri, siyasi ve tıbbi konularda yardımlarda bulunmuştur⁸.

Amanullah Han bir dizi reform ve yenilik getirecek adımlar attı. Modernitenin en etkili savunucusuydu. Özellikle açık bir siyasi alan oluşturması, kabine oluşturması, siyasi partiler kurulması, monarşiden anayasal monarşiye geçişin önemli adımlarını oluşturdu. Basın yasasının onaylanması, bağımsız yayınlara izin verilmesi, eğitim de reformlar yapılması, kız çocukların okula gönderilmesini destekleme, hava kuvvetlerinin kurulması, küçük sanayi şirketlerinin desteklenmesi, ticaret ortamının oluşturulması Amanullah Han dönemin de sosyal devrimin önemli reformlarından (Farzan, 2019: 192-193).

Amanullah döneminin 10. Yılı'nın akabinde, Kral Avrupa ülkelere ziyaret etmek için ülke dışına çıktığında, modernizasyon ve reformlardan rahatsız olanlardan dolayı bir takım muhalif gruplar başkent Kabil'de isyan ederek ayaklanmışlar ülkede iç karışıklıklar çıkarmışlardır (Rezaee, 2020: 11). İsyanlılar, başkent Kabil ve krallık sarayını işgal edip Amanullah han yönetimine ve nihayetinde dönemine son vermiştir.

1929 Beceyi Sakav lakaplı Emir Habibullah Kalakani'nin Kabil'i ele geçirmesi ile Amanullah Han ülkeyi terk etti. Habibullah Kalakani okuma yazma bilmeyen cahil birisidir. Devleti yönetebilme kabiliyetine sahip biri de değildi. Başa geçtiğini onu destekleyenlerin büyük bir kısmını dağdaki isyanlılar oluşturuyordu. Ülke de halkın üzerinde yük olarak gördüğü vergiyi kaldırdı. Vergisiz ülkenin nasıl yönetileceğini de bilmiyordu. Okuma yazma bilmediğinde köylülerin sorunlarını sözlü şekilde dinler ve yine emirlerini sözlü şekilde verirdi. Habibullah Han başa geçişinden 9 ay içinde ülke çökme noktasına geldi. Muhammed Nadir han 1929 da Kabil'e ulaştı ve Habibullah Han'ı tahtan indirdi. Kendisi başa geçti ve Habibullah Han'ı ve onu destekleyen 17 kişiyi idam ettirdi (Jamali, 2018: 40-41).

⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Afganistan ülke Bülteni, 2012. <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-afganistan-ulke-bulteni> (Erişim Tarihi: 09.07.2023).

Nadir Şah, Amanullah Han dönemindeki ayaklanmaların hayata geçirilen reformlara karşı olduğunu ve ülke gerçeklerine uygun hareket edilmediğini analiz ederek ona göre hareket etti. Amanullah reformcu bir lider profili çizerken, Nadir Şah muhafazakâr çizgide ilerlemeyi tercih etti. Yönetimi sırasında daha çekinik reformlar yaparak tepki çekmeden ve kabul görececek yeniliklere gitmiştir. Orduda, eğitimde ve yönetimde daha gerçekçi reformlar gerçekleştirmiştir. Yabancı devletlerin özellikle Sovyetler Birliğinin nüfuz etmesini önlemek için Türkiye'nin desteğiyle ilerlemeye özen göstermiştir (Kuloğlu, Doğan, 2011: 14-15). Nadir Şah Hazara milletine mensup bir çocuk tarafından bir okul gezisi sırasında öldürülmüştür. Yerine Oğlu Zahir Şah tahta çıkmıştır (Şenli, 2017: 30).

Nadir Şah'ın ölümünden sonra başa geçen oğlu Zahir Şah henüz 19 yaşındaydı. Zahir Şah'ın yaşının da küçük olması sebebiyle ülkeyi yönetirken devlet işlerinde amcalarının sözü daha geçer görülmektedir. 40 senelik hüküm sürecinde savaştan uzak bir politika yürütmüştür. Ülkenin gelişmesi yönünde önemli adımlar atılmadığı görülmüştür (Hamnawa, 2013: 14). Zahir Şah döneminde politika, ekonomi ve altyapıda sorunlara dokunulmamış olsa da 40 yıllık yönetim dönemi ülkenin güvenlik ve emniyet açısından son derece başarılı olmuştur (Rezaee, 2020: 11). Her şeye rağmen Zahir Şah tembelliği ve dış dünyaya karşı ilgisiz tavrı ile tanınan bir hükümdar olması bilinen bir gerçektir.

Afganistan'da başbakanlık sistemi 1929 yılında Nadir şah döneminde uygulanmış ve ilke başbakan Muhammed Haşim Han olmuştur. Daha sonra 1946 da Şah Mahmut Han başbakan olmuştur. Devlet politikası tek taraflı olarak İngiltere'nin elindeyken 1945'den sonra SSCB ve ABD ile ilişkiler başladı (Jamali, 2018: 52). İngiltere'nin yerini ABD'nin almaya başlamasıyla Rusya'nın Afganistan'a olan ilgisi artmıştır. Batılı ülkelerin Afganistan üzerindeki faaliyetlerine ilgisini yönelten Rusya, yardımlar ile ülkeyi Rus tarafına çekmeye başlamıştır. 1950 döneminde Ruslar bölgeye uzmanlar göndermişlerdir. Mahmut Han'ın görevi sırasında zorlamayla görevden alınmak istenmesi ve sıhhi sebeplerden ayrılmak istemesi sonucunda Muhammed Davud Han göreve getirilmiştir (Şenli, 2017: 31-32). Davud Han Dönemi yaşanacak yeni döneme girişinde habercisi niteliğindedir.

Sovyetlerin baskı ve zor kullanarak ele geçirme tarzı yerini sızma ve korumak adı altında nüfuzu altına alma politikasına bırakmıştır. Tam bir istikrar ve birliktelik

sağlayamayan Afganistan da SSCB'nin kısılcasına takılmıştır. Özellikle ABD'den beklediği yardım ve desteği alamayan Afganistan yüzünü iyiden iyiye SSCB'ye çevirmiştir. Bu durumu kendi lehlerine çeviren SSCB ülkeyi işgal edebilecek düzeyde ekonomik yardımlarda bulunmaktan geri durmamıştır (Doğan, 1995: 20). Davud Han Afganistan'ın Pakistan da üst kurmasına da karşı çıkmış. SSCB yanlısı bir politika izlemiştir.

Afganistan SSCB'nin sıcak denizlere inmesine ve yoğun petrol kaynaklarının olduğu bölgelere yaklaşmasında engel olan arada kalan bir bölgeydi. Bunun için de Afganistan da Rus emperyalizmi filmlerle, okulda verilen eğitimlerle, SSCB de okullara alınan Afgan öğrencilerle ve kalifiye eleman yetiştirme oyunuyla Afganistan'a sızan uzmanlarla ilerletiliyordu (Doğan, 1995: 20). Zahir Şah devlet işlerinde tembel işleri Davud Han 'a teslim etmiş olsa da kendi kişisel işlerinde durum farklıydı. Kralın elmas, kömür altın, doğalgaz gibi ihracat gelirlerini ülke ekonomisine değil de İsviçre de bulunan kendi hesabına yatırdığı söylentisi dolanıyordu. Kendi ailesinden kişilerin usulsüzlük yaptıkları, ülkeye ihraç malları eksik evraklara rağmen sokması bunları destekler nitelikteydi (Oğuz, 2001: 61-62).

Ruslar Afganistan'ı işgal etmek için durmadan çalışmışlardır. Rahat işgal edebilmek için adeta ülkeyi bayıdır hala getirmişlerdir. Altı bin işçinin 14 yıl çalışması sonucunda 3700 metre uzunluğunda Salang Geçidi'ni yapmaları bunun en güzel örneğidir. Yolları engebeli ve zor olan Afgan dağlarına Asfalt dökmüşler, galeni denilen korumalıklar yapmışlardır. Ülke de 320'ye kadın proje hayata geçirmişlerdir. Aslında bu projeler Rusların niyetini belli ettiğinin göstergesi olmasına rağmen Rus sever politikalar tarafından göz ardı edilmiştir (Selim, 2003: 36). Ruslar yollar, köprüler inşa ederek kendilerine zemin hazırlamış, tanklarının, uçaklarının rahat hareket edebilmesi için adeta her şeyi düşünmüşler.

Sovyetlerin yaptıkları projelerin Afganistan'ın kuzeyinde yoğunlaşması tesadüf olamayacak kadar barizdir. Yapılan tüm yardım ve krediler hali hazırda yapılacak olan işgalin ayak sesleriydi. Davud Han, Afgan subayların eğitimi konusunda da Sovyetlerle anlaşmıştır. Eğitim için oraya giden Afgan subayların beyinleri yıkanmış tam bir komünist ve KGB ajanı olarak yetiştirilmiştir. Beyinlerinin yıkama propagandasına göz yummayan bir avuç subay bile ülkenin karanlık bir çağ yaşadığını, mevcut düzenin değiştirilmesi gerektiği konusunda

yoğun duygularla dönmüşlerdir. Propagandaya maruz kalmış kalmamış olsun tüm Afgan subaylar düzenin değişmesi fikrinde birleşmişlerdir (Oğuz, 2001: 63-64). Zahir Şah ise Sovyetler de yetişmiş subaylara şüpheli yaklaşmış ve üst düzey yönetimlere gelmesine izin vermemiş. Bu durum subaylarda öfkeyle birleşerek rejime karşı artan değişim sesleri çoğalmıştır.

Afganistan ile Sovyet yaklaşması içerisinde Peştunistan sorunu da önemli bir noktadır. Afganistan'ın yarısının kökeni Peştun, aynı şekilde Pakistan sınırları içerisinde de yarısına yakını Peştun kökenlidir. 1947 dönemlerinde İngiliz diplomasinin kendi çıkarına göre sınır çizmesinden kaynaklanan sorun, Pakistan-Afganistan arasında gerilimi tırmandırıyor. Afganistan sadece etnik kökenden kaynaklaması için değil tarihi ve kültürel olarak da o bölgeyi kendine ait sayıyor. Afgan hükümeti zaman zaman Peştunları kışkırtmaya çalışması, Pakistan'ın Hayber Geçidi'ni kapatmasıyla sonuçlandı. Bu da ithalat ve ihracat açısından önemli bir nokta olan geçidi kullanamaması, Sovyet Rusya üzerinden ticaret yapmasına neden olmuştur. İki ülkenin daha birbiriyle ilişki içerisinde olmasına yol açmıştır (Oğuz, 2001: 64). Zahir Şah SSCB ile mesafeli ilişkiler kurmak istese de dönemin başbakanı Davud Han ilişkileri sıkı tutmakta ve Zahir Şahı ikna etmeye çalışmıştır. Davud han SSCB yanlısı politika izleyerek görülüyor ki Zahir şahın ilgisizliğini de kullanarak kendine meşru bir zemin hazırlığını tamamlamaya çalışmış ve en sonunda bu ortamı yakalamıştır.

1.5.2. Afganistan'da Cumhuriyet Dönemi

Davud han kendisiyle birlikte başlayacak olan yeni bir dönem kurmak istedi. Artık monarşi düzeninden çıkıp demokrasiyle yönetilen bir Afganistan cumhuriyeti kurmak istiyordu. Bunun içinde Davud Han din adamlarının siyasete karışmasına izin vermeyen bir politika izledi. Kendi başına buyruk tavırları, SSCB yanlısı olması dikkat çekicidir. Aynı zaman da egoist ve sert mizaçlı bir yapıya sahiptir. Bu yapısıyla ülke için de ordu ve polisi çok güçlü hale getirdi. Aynı zamanda da kendine bağlı olacak şekilde sistemleştirmesi de dikkat çekiciydi. Zahir Şah en uzun süre başta kalan kral olarak bilinir. Ancak bu durum sistemleştirdiği yapıyı devreye sokan Davud Han'ın 1973 yılında gerçekleşen darbesiyle sonuçlanmıştır. Başa geçer geçmez Davud Han, Afganistan da kendisinin cumhurbaşkanı olduğu bir cumhuriyet

sistemini ilan etti (Bilgin, 2015: 227-229). Davud Han Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak tarihe geçmiştir.

Davud Han yaptığı darbe de Zahir Şah'ın ülke dışında olmasını fırsat bildi. Artık Afganistan Krallığı yerine Afganistan Cumhuriyeti olarak anılacaktı. Davud Han üzerindeki baskıyı en aza indirmek ve hâkimiyetini güçlendirmek için 1977 senesinde halk temsilcilerini büyük bir ulusal meclis kurma yolunda ilerlemeye davet etmiştir. Meclis Davud Han'ı 6 senelik olarak Cumhurbaşkanı seçmiştir. 1977 yılında hazırlattığı anayasayı yürürlüğe soktu. Kendisi de kraliyet ailesi mensubu olan Davud han devrik kraliyet ailesi mensupları ile ülkeyi yönetme işini üstlendi. İlan ettiği cumhuriyet sistemini ilan değerler doğrultusunda yöneteceğini halka duyurdu. Yeni yönetim döneminde yeni reformlar yapılmaya başlandı. Solcu subaylar din adamlara karşı siyaset yapılmasının güçlü taraftarlarıydı. Dindar kesim yavaş yavaş güçlenmeye başladığında Davud Han'ın büyük sorunlarla karşılaşmış ve zorlanmıştır (Haşhimi,2017: 87; Burhani, 2015: 27).

Davud han, monarşiden arta kalan diktatörlük yöntemlerini tamamıyla yenilemeye çalışırken, bir yandan demokratik rejimleri Afganistan'ın toplumsal gereklerine karşıt olan yöntemlerle ve istenmeyen SSCB eliyle işlemeye devam ettirdi. Duverger diktatörlük ve demokrasi arasında ilerleyen çekişmeyi, otomobil ve fayton ile orantısız yapılan bir yarışa benzetir. Apaçık olarak can çekişen, demokrasinin 19. Yüzyılda edindiği özel biçimdir. Gerçek sorunu asıl oluşturan, 19. yüzyıl demokrasisinin harabeleri üzerine 20. yüzyıl demokrasisini kurmaya çalışmaktır (Duverger, 1994: 22-23). Afganistan 'da Davud han tam olarak bu benzetmeyi uygulamış oldu. Daha yeni yeni siyasal anlamda kendini bulmaya çalışan Afgan siyaseti zaten Zahir Şah'la çıkmaza girmişti. Bu çıkmazı cumhuriyet ile halletmek isteyen Davud han, yerleşik olan eski sistemi değiştirmeden üstüne yenilerini koymaya çalışarak birbirine uymayan sistemlerden bütün oluşturmaya çalıştı. Parçalar yerine oturmadıkça daha da kötü siyasi oluşumları Afgan toplumunun üstüne yıkmış oldu.

Davud Han dönemi değişimlerinde, kadınlara geniş haklar verilen bir dönem olmuştur. Kadınlarında her alanda yapılanmalara katılarak aktif olmasını istemiş ancak başarılı olamamıştır. Toprak reformu ve klasik Marksist ve Lenin politikalarına önem vermesi halkın büyük bir kesimini karşısına almasına neden

oldu. Çünkü Afganistan'ın kültürel ve dini öğeleriyle çatışan bu politikalar tam olarak istenilen zemine oturmuyordu. Üstüne Davud Han'ın yakın çalışma ekibini yakınlarından seçmesi bazı partileri sinirlendirdi ve cumhurbaşkanına karşı birleştiler. İsteddiği siyasi havayı yakalayamayan Davud han'ın adeta eli kolu bağlanmıştır. Bunu fırsat bilen Halk Partisi'nin lideri Hafızullah Âmin, yine bir Sovyet desteğiyle Han'a darbe yapmıştır. Davud Han ve Aile üyeleri öldürülmüştür. Amin başa geçince diğer parti liderleriyle birleşerek 1978 yılında Afganistan Demokratik Cumhuriyetini kurdu. Ancak hala siyasi olarak istenilen istikrar sağlanamayınca devamında da birleşen partiler arasında birlik bozuldu. Halk partisi askeri gücü de arkasına alarak güçlendi. Ancak 1978 yılında ayaklanmalar başladı ve ayaklanmalar Nuristan bölgesinden yayılarak başka şehirlere de yayıldı. Ayaklanmalara karşı SSCB ile dostluk antlaşması imzaladılar (Rahimi, 2018: 9). Bu anlaşmada, Afganistan ordusu ayaklanmalara karşı yetersiz kaldığında SSCB'den destek alacak ve uzmanlar talep edebilecekti. SSCB kendi işgal hazırlığı için bunun yaklaştığının farkındaydı. Yardım istendiği anda askerleriyle birlikte Afganistan'ı artık işgale hazırды.

SSCB yanlısı politika güçlendikçe yönetime karşı ayaklanmalar daha da arttı. Afgan yönetimi SSCB'ye yönelik uygulanan politikalara karşı ayaklanmalara karşı güçsüz kalan orduya destek için antlaşmaya güvenerek yardım istedi. İsteddiği zemini oluşturmuş olan SSCB bölgeye çok sayıda uzman ve asker gönderdi. Böylelikle 1979 yılında Afganistan fiilen işgal edilmiş oldu. Darbeyle gelen Âmin'e yine bir darbe yapılarak koltuğundan indirildi ve öldürüldü. Yerine Babrek Karmal getirildi. SSCB işgalinde sonra milyonlarca Afgan ülkesinden kaçarak Pakistan ve İran'a sığınmacı olarak gitmesine neden oldu. Komşu ülkeler Afganistan da gerçekleşen gelişmelerden endişelenerek BM'ye ve İslam Konferansı Örgütüne başvuru yaparak Afganistan'daki durumun önlenmesi ve Sovyet Rusya'nın çekilmesi istendi (Saliyh, 2014: 39). Bu durumlar göz ardı edildi ve girişimler sonuçsuz kalarak işgal büyüyerek devam etti.

2. BÖLÜM

İŞGALLER VE İÇ SAVAŞLA DEĞİŞEN TOPLUM

DİNAMİKLERİ

2.1. Sovyet İşgali ve Politik İstikrarsızlığın Topluma Yansıması

Afganistan halkı için dini değerlerine karışılmadığı, kendi geleneklerine dokunulmadığı sürece ülkeyi kimin yönettiği pek te önem arz eden bir durum olmamıştır. Ancak 1978 yılında yapılan darbe ile başa geçen halkçı komünistlerin tüm Afgan halkını kapsayan radikal değişiklikler yapması durumu değiştirmiştir. Afgan halkının değerler sistemi ve toplumun yapısında değişimler gerçekleştirmek istemesi, bunların üstüne yapılan acımasız uygulamalar halkın tüm kesimine hitap eden bir ayaklanmanın fitilini ateşlemiştir (Şenli, 2017: 122).

SSCB işgaline karşı pek çok eylem yapılmıştır. İlk eylem 1979 yılında esnaflar ve memurların bir dizi eylem yapmasıyla Kabil de başlamış oldu. Kabil öğrencilerinin de katıldığı kanlı biten yürüyüşle olaylar iyice büyümüştür. Başkent Kabil'e bağlanan yollar kapatılmış, yürüyüşler düzenlenmesin diye sayısız önlem alınmıştır. Ancak 29 ilde halk ayaklanmış ve Afganistan için savaşmak isteyen direniş grupları oluştu. Bu direniş harekâtına katılanlar Afganistan mücahitleri olarak anıldı. Mücahitler SSCB ile 10 yıl mücadele etmiştir (Oğuz, 1999: 72). Tüm ayrımcı gruplar kendilerini kralcı, laik ya da köktenci olarak görürse görsün Sovyet karşısında durarak vatanlarını savunmak için bir olmuşlardır. Amin'den sonra başa geçen Karmal yeni politikalarla ülkeyi düştüğü durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Ancak hem SSCB destekli olması halk tarafından onaylanmıyordu hem de diğer siyasi gruplar yapılacak hataların arkasını kovalıyordu.

Karmal, iktidara geldikten sonra Amin döneminde uygulanan politikaların tersini uygulamıştır. O dönem de tutuklanan siyasi tutukluları serbest bırakmıştır. Ev ve inanç denetlenmesi dâhil Amin rejiminin yasaları kaldırılmıştır. Düşünce, din ve basın özgürlüğü, siyasi partilerin ve sosyal organizasyonların özgürlüğü verilen vaatler arasındaydı. Eski rejim politikalarını kaldırarak yeni ılımlı ve halka dönük politikalar uygulamaya koymaya çalışarak hükümetin kaybettiği güveni geri almaya çalıştılar. Tüm bunları yaparak kırsal bölgelerde ki ayaklanmaları ve direnişleri de

azaltmaya aynı zamanda şehirlerde devlet gücünü güçlendirerek merkezi bir yapı kurmayı politika haline getirmek istiyorlardı. Karmal hükümeti kendini destekleyen aşiretleri ve dini liderleri ödüllendirmeler yapmayı da ihmal etmiyordu (Niki, 2019: 112-113). Bu şekilde kendine taraf bir kesimleri çoğaltmak ve ayaklanmalara son vermek istiyordu. Eğer arkasında onu kabul etmeyenler çoğunlukta olmaya devam ederse bu işin sonunun darbeye gideceğini Karmal çok iyi biliyordu.

Karmal ülke içinde devam eden savaş sürecini sonlandırmak için yürüttüğü projesini farklı gruplarda oluşturup, her gruba farklı çözümler üretiyordu. Bu gruplar ulema, kanaat önderleri, çiftçiler, gençler ve kadınlar olarak ayırarak meselelere çözüm arayışına giriyordu. Tüm bunlara rağmen Afgan halkı üzerinde başarılı ve olumlu bir yankı bulamadı. Siyasetinde halk tabanından destek bulamasının sebebi SSCB tarafında olmasından kaynaklanıyordu. Halk ülkesinde işgalci yanında yer alan bir yönetici istemiyordu. Afgan halkının üzerinde özellikle ulemanın etkisi çok fazlaydı. Ülke içinde bulunan cami ve mescitlerde ki imamlar ve Mevlevileri halk seçip, masraflarını da yine halk karşılıyordu. Ayrıca imam ve Mevlevilerin çok sayıda yetiştirdiği öğrencisi de bulunmaktadır. Onların sözü halk tarafından dinlenmekte ve kabul görmekteydi. İmam ve Mevleviler, SSCB ve Karmal hükümetine karşı cihat yapılmasını savunuyordu. Bu şekil de hem dini hem insani görevlerini yerine getireceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle SSCB karşı açılan savaş kabile savaşından milli bir mücadeleye dönmüştür. Halk bir yandan İslam değerlerini korurken bir yandan da Karmal hükümetinin komünizmine karşı mücadele ederek cihat eden mücahitlerin katılmaya başladılar(Ulfet, 2016: 43).

Ulemalar ve bazı kanaat önderleri Afgan hükümetinin kendilerine karşı artan baskılarından dolayı Pakistan tarafına geçerek faaliyetlerine buradan destek buldular. Pakistan hükümeti ulema ve kanat önderlerine Afgan hükümetine karşı koz olarak sahip çıkarak her türlü ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ayrıca İslam ülkesi olan Afganistan içindeki Sovyet işgaline karşı olan diğer Müslüman ülkeleri de mücahitleri desteklemiştir. Pakistan mücahitlere çok önem vererek yaralıların tedavisi için hastaneler kurmuş, oradan kaçan mülteci çocuklar içinde medreseler açarak eğitim almalarına olanaklar sağlamıştır. Pakistan kamplarında gerilla savaş eğitimi gören mücahitler, Sovyetlere ve Karmal hükümetine karşı mücadeleye topyekûn başlayınca, Sovyet Kızıl Ordusu ve Karmal hükümeti beklemedikleri bir mücadeleyle karşı karşıya kaldı. Sovyetler mücahit gruplarını ve Afganistan halkını

kolayca kontrol altına alacağını düşünerek başladıkları işgalden sonra bu işin düşündüklerinden daha çetrefilli ve zor olacağını anlamaya başladıkları. Altın kalkamayacakları durum oluştukça Sovyet Rusya daha da zorlanıyordu (Ulfet, 2016: 44-45). Afgan halkının mücadeleleri Karmal hükümetini ve Sovyet Rusya'yı umutsuz savaşın eşiğine götürüyordu. Hem Karmal hükümeti hem de Rusya ülkenin tüm bölgelerinde cephelerde savaşıyor, savaş uzadıkça mücahitler daha da fazla taraftar topluyordu.

Karmal, SSCB'nin savaş da bu denli yetersiz olacağını düşünmüyordu. Aynı şekilde SSCB de Karmal'ın Afgan halkının güvenini kazanacağını düşünüyordu. 1979-1986 yılları arasında SSCB Karmal'ın Afgan halkı için sempati kazanması için çok uğraşmıştır. Ancak hem SSCB hem de Karmal bu çabalardan muvaffakiyet kazanamamıştır. Bu durumların üzerine SSCB'nin başına Garbaçov'un gelmesiyle çöküntünün eşiğine gelen Sovyetler Afganistan başarısızlığını da iyice hissetmeye başladı. Karmal hükümetinin son dönemlerine doğru her gün Kabil'e yüzlerce roket atılıyordu, savaş ülkenin her yerine yayılmış ve ülkenin geleceğinden umutsuz olan devlet adamları yolsuzluk ve rüşvetle ceplerini doldurarak bir bir yurt dışına kaçıyor. Başından beri bu işgali savunmayan Garbaçov Karmal'a Afganistan'dan çekilme sinyallerini vermişti. Karmal da ülkesine döndüğünde bu durumu anladı ve istifa etti yerine Necibullah cumhurbaşkanı oldu (Ulfet, 2016: 49-50).

Komünist çizgiye yakın olan partilerin son umudu Dr. Necibullah olmuştur. Necibullah başa geçer geçmez dini kanaat önderleri ve ulemlarla görüşme yapmak istemiştir. Geleneksel değerlere ve dini öğelere saygılı bir yasa çıkaracağına dair söz vermesine karşın hiçbiri kabul etmemiş, SSCB yanlısı komünist yönetim istemediklerini açıkça belirtmişlerdir. Çünkü kendilerine uygun teokratik bir rejim kurmak istiyorlardı. Dr. Necibullah SSCB'nin savaşla alamadığını uzlaşma yoluyla almaya çalıştığını bir taktik olarak kullanma olarak değerlendiriyordu (Oğuz, 2001: 212). SSCB mücahitlerin eğitimsiz ve teknolojik silahlarının olmaması gibi nedenlerle başarısız olacağını düşünüyordu. Ancak hem ülkenin Sovyet işgalinden kurtulması için direnen halk, hem diğer Müslüman ülkelerden gelen yardımlarla mücahitler Sovyetlere karşı üstün gelmiş ve eşi görülmemiş bir başarıya imza atmıştır.

Sovyetler durumun kötüye gittiğini ve Necibullah hükümetinin başarısız olduğunun farkına artık iyice varmıştı. Kendilerini bu durumdan kurtarmak için bazı arayışlara girdiler. Neticede Necibullah ile anlaşarak Cenevre antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşmanın imzalanması ile birlikte Sovyetler Afganistan'dan çekilmeye başladı (Ulfet, 2016: 57-58).

Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı fiili işgalinden önce ülkeyi kaldırmaya ve eğitim sistemini iyileştirmek adına pek çok önemli adımlar atmıştır. Ancak Afganistan'ı kendi kültürel ve geleneksel yapısından çok farklı tarzda, Sovyet Rusya kültüründe ilerleme kaydetmeye çalışmıştır. Ülkeyi sosyal anlamda kaldırmak adına yaptıkları, genel anlamda olmasa da halkta yankı bulmuştur. Fakat özellikle siyasi hayatı olumsuz etkilemiş, görünmeyen taraflarda ülkeyi geriye götürmüştür. İşgalle de bu durumu taçlandırmıştır.

Duverger(1994: 109-110) Rus tipi rejimleri açıklarken, rejimlerin yalnızca geri kalmış ülkelerde daha rahat tutunabildiğini ve başarılı sistemlere adım atıldığını kaydeder. Aynı şekilde bu geri kalmış ülkelerde uygarlaştırma adına oldukça önemli görevleri kendine üstlenir. Rus sistemleri, eğitim seviyesi düşük kitleleri organize edip, bu kesimleri hızlı bir şekilde eğitim almalarını sağlama konusunda oldukça başarılıdır. Fakat eğitime çalışılan kitleler, Rus sistemleri neticesinde belli oranda öğrenim seviyesine varınca, halkın bu seviyeye gelmesini sağlayan yöntemler bu sefer de daha ileri gidilmesine engel olur. Aynı şekilde halk demokrasilerinde ve Sovyet birliği halklarında Stalin ölümünden sonra görülen özgürlüğe yönelme adımları da Rejimi ve uygulamalarını etkilemiştir. Sovyet sistemleri toplumda uygulanan eğitim neticesinde kişisel özgürlük alanlarında da gerçekleşen ve artan bir kültür oluşturmuştur. Ancak toplumlar bu kültür seviyesini aşarak bir duraklama dönemine girer. SSCB sistemleri ekonomik özgürlüğün ilk gerçekleşmesi gereken durum olduğunun farkındaydılar ancak bunun siyasal alanda bir özgürlük oluşturulmasına yetmediğini geç görebildiler. Sovyet Rusya'nın Afganistan başarısızlığının sebepleri de buradan doğar. Afganistan'da hali hazırda pek de kabul görmeyen kültürel emperyalizmler adını cumhuriyet koysalar bile diktatörlüğün zayıflamasından başka bir şey değildir. Afganistan halkının da eşi benzeri görülmeyen imkânsızlıklar içinde verilen savaşın sonucunda doğan iç savaşların başlangıcını da bu başarısız Rus sistemleri oluşturmuştur.

2.2. İç Savaş ve İktidar Mücadelesinde Taliban'ın Yükselişinin Sosyolojik Etkileri

Her ne kadar geri de olanı plana çıkarma, modern olana karşı bir duruş sergilese de dini fundamentalizm yani köktendincilik, Heywood'un belirttiği üzere modern yapının bir tezahürü olarak karşımıza çıkar. Özellikle çatışmalı toplumlarda gerçekleşen, kimlik bunalımlarıyla birlikte derin buhranlardan geçen toplumlarda dini fundamentalizm düşünceleri ortaya çıkar. Sekülerizm, küreselleşme ve sömürgecilik sonrasında oluşan dönemler fundamentalizme katkısı olan dönemleri oluşturmaktadır (Heywood, 2011: 281-282). Afganistan'ın toplumsal yapısına baktığımızda SSCB etkisiyle seküler düşünceler toplumu etkisi altına almaya çalışmaktaydı üstüne küresel etkiler ile yeni bir döneme girmek üzere olan Afganistan en nihayetinde Sovyet Rusya'nın işgaliyle birlikte gerçekleşen kırılmalarla birlikte yeni bir dönem başlamış oldu.

Millet olma bilincinin ana unsurlarından biri de dindir. Ahlaki değer ile inançların ifadesini din oluşturur. Özellikle Orta Doğu'da milli bilincin oluşmasını sağlayan İslamdır (Heywood, 2011: 165). Çoklu etnik yapısına rağmen Afganistan SSCB birliklerine karşı eşi benzeri görülmemiş bir karşı koyma göstermiştir. Bu karşı koyma unsurları Afganistan'da köktendinci grupların İslam'ın birleştirici unsurları altında toplanarak ülkeyi savunmuştur. Uzunca bir süre SSCB'yi ülkeden çıkarana kadar birlik kalmaya da yetmiştir.

SSCB'ye karşı gerçekleşen direniş BM'nin pek çok karar almasında önemli rol oynamış ancak yine de Ruslar Afganistan'a yardım amaçlı girdiklerini savunmaktan vazgeçmemiştir. 1988 yılında Cenevre antlaşması ile Garbaçov silahlı kuvvetlerin Afganistan'dan çekileceğini ancak hükümeti desteklerine devam edeceğini söylemiştir. 15 Şubat 1989 da SSCB tam olarak geri çekildiğinde yaklaşık olarak 1 milyon kişi hayatını kaybetmiş, 2 milyon kişi Pakistan'da, 1.5 milyon kişi İran da mülteci olarak yaşamaktaydı. Ancak SSCB'nin çekilmesi Afganistan'a barış getirmemiş, Necibullah görevinden istifa etmemiş ve savaşımaya devam etmiştir. 16 Nisan 1992'de Necibullah hükümeti direnişlere daha fazla dayanamamış ve düşmüştür. Çok geçmeden Ahmed Şah Mesud'un güçleri Pakistan'da üslenen Mücahit gruplarını ülkeye çağırmış ve hükümet kurmalarını istemiştir. İki ay süre ile devlet başkanı seçilen Sibgatullah Müceddedi'ni tanımayan Hizbi İslami lideri

Hikmetyar, hükümet güçleriyle çatışmalara girmiştir. 15 Haziran 1992'de toplanan konseyde altı ay süre ile Rabbani Devlet Başkanı, Hikmetyar ise Başbakan olmuştur. Ancak Hikmetyar, bu uzlaşmayı kabul etmeyerek saldırılarını sürdürmüştür (Muhtat, 2011: 37-40). Ülke de istikrar sağlanması beklenirken diğer Mücahit gruplarının da dâhil olduğu iktidar kavgası başlamış ve vakit kaybetmeden hızlanmıştır. Bu durum devam ettikçe meşru bir hükümet kurulamadı. Afgan halkın Mücahitlerin zafer kazanmasıyla ülkenin içindeki durumun düzeleceğini düzenli bir hayat yaşayacaklarını düşünürken kargaşa ülkeyi daha da umutsuz bir hale soktu.

Afganistan da Sovyetlere karşı başlatılan mücadele, farklı etnik kökenlerin, dini ve siyasi grupların ortak kabul edilen bir düşmana karşı birleşilen direniş hareketi olurken, işgalin sona ermesiyle birlikte ülke mücahit grupların arasında mücadele ve rekabet arenasına dönmüştür. Özellikle başta birlik içinde iken etnik gruplar kendi çıkarlarını korumak için mücadeleyi farklı bir boyuta ulaştırmıştır. Gruplar arası rekabet ülkedeki istikrarsızlığı körüklemiş, toplumsal bütünlüğü ve dayanışmayı zayıflatmıştır. Afganistan'ın birliğine olan inancı ise kökten kaybetmeye neden olmuştur. Sünni ve Şii mezhep farklılıkları da çatışmanın derinleşmesinde etkin rol oynamıştır. Köktendinci grupların hızla yükselişe geçmesi ve dini ideolojilerin siyasete entegre edilmesi iç savaşı daha da karmaşık bir hale sokmuştur.

Afganistan'da barışın sağlanması için Birleşmiş Milletler de temsilci olan Mahmud Mestiri çok çaba sarf etmiştir. 1995 yılında Mücahit liderleriyle görüşerek geniş tabanlı bir hükümet sistemi modeli önerisini sunmuştur. Tarafları ikna etmeye çok çabalasa da başarılı olamadı ve görevinden istifa etti. Taraflar ikna olmadığı gibi kendi aralarında gruplaşmalarında silahlı mücadeleler daha da şiddetli bir hal aldı. Bu şiddet durumunda kendine kuvvetli bir yer bulan Taliban ortaya çıktı (Server ve Kılıç, 2001: 11). Mücahitlerin ülkeyi yönetme açısından faydalandılar ve ülkeye çok hızlı bir şekilde yayıldılar.

1996 yılında yaşanan iç savaş Talibanın Zaferi ile sonuçlanmış oldu. 1994 yılında kurulan Taliban hızlı bir şekilde Kabil şehrini ele geçirdi sadece kuzeydoğu'da mücahitlere küçük bir alan bıraktı. Artık Afganistan'da yeni bir dönem başlıyordu ülkenin%90'dan fazlasını kontrol ediyordu. Taliban kontrolü altına aldıkları bölgeleri İslam Hukuku üzerine yöneteceğini duyurdu. Ancak bu uyguladığı

İslam hukukunun katı bir versiyonuydu. Denetimi altına aldıkları bölgelerde hemen hemen her alanı ilgilendiren çeşitli yasaklar içeren yasa yayınladılar. Kadınların giydiği geleneksel örtü çarşaf zorunlu hale getirildi. Kadınlar eğer dışarı çıkmak isterlerse kendilerini eşlikçi olarak bir erkek ile çıkmaları zorundalardı. Evlerinden bakıldığında içerinin görülmemesi için pencerelerin siyaha boyanması gerekiyordu. Bu ilkeler savaş yıllarında kocalarını kaybeden binlerce kadın için çok büyük bir sorun teşkil etti. Taliban sivilleri toplu katletmeye devam etti. Kuzeydeki sivillerin evlerini yıkıyor, tarım yaptıkları yerleri yok ediyordu. Neredeyse hiçbir üzüm bağı bırakmamıştı. Erkekler için ise yerel kıyafetler giyilmesi zorunlu hale getirildi. Kalın sakal bırakmaları gerekiyor ve saçlarını kısa kestirmeleri bir zorunluluktur. Sosyal aktiviteler olan sinema tiyatro müzik yasaklandı. Televizyon izlenmesi ve fotoğraf çekilmesi de yasaklar arasındaydı. Özellikle yasalara uymayanlar için ağır cezalar uygulanıyor bunlar arasında amputasyon yani bir organının kesilmesi ve taşlamada bulunuyordu (Zahin, 2021: 120-122). Halk içerisinde Taliban yönetime korkuyla bakılıyordu. Yasaklara uymamanın cezasının çok ağır olacağını biliyorlardı.

Taliban eğitim alanında da pek çok değişiklik yaptı. Talibana yönelik eleştirilerin Çoğu da eğitim alanı üzerinden geliyordu. Kontrol ettiği her il ve bölgede kızların ve kadınların okula gitmesi yasaktı. Taliban'ın gençler için tasarladığı Okul sistemi modern okulla herhangi bir benzerlik göstermiyordu. Okula gelen öğrencilerin başlarında dastar olmalı ve sakal bırakmaları mecburiydi. Taliban'ın özellikle kadınlar ve kızlar için eğitime neden karşı olduğu, Taliban'ın ülkenin kırsal bölgelerinden gelmiş olmasına bağlanıyordu. Yıllarca istikrarsız bir yönetim altında olan şehir hakkında, köyler arasında bir tür karamsarlık vardı. Kentsel yaşamın ateizmin büyümesine yol açacağına inanıyorlardı. Komünist darbenin de bu okumuş fikirden güçlendiğini düşünüyorlardı. Ayrıca köylerde kız okulu yoktu. Hatta çoğu köyde okul denecek bir yapı bile yoktu. Taliban arasında entelektüel olanlar dahi çoğunluğun getirdiği sistemi uymak zorunda kaldı. Gençlerin özellikle kadınların kentsel ortama kapılmasını istemediler ve kentsel sistemin değerlerini kabul etmediler. Kendileri şehri kendi yaşadıkları köymüş gibi dönüştürme yaparak yönetmeye çalıştı (Zahin, 2021: 123).

Halk, Taliban Kabil'i ele geçirdikten sonra her ne kadar yönetimi kabul etmiş olsa da, izlenen sert politikalar uzaklaşmasına sebep olmuştur. Savaştan çıkmış, yıllardır süren karışıklıktan bıkan, en basit ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanan

Afgan halkı, Taliban'ın Din Polisi Bakanlığı kurarak insanlara ağır cezalar vermesine artık katlanamadı. Halkın desteğini kaybettiği gibi kendi yanında olan önemli isimlerinde diğer siyasi gruplarla birleşmesi Taliban'a güç kaybettirdi. Bu önemli isimlerden olan Rabbani ve Mesud, Taliban'ı devirmek ve Kabil'i ele geçirmek için Kuzey İttifakını kurdu (Selim, 2004: 251).

Afganistan kontrolünü sağlamaya başladıktan sonra ülkeler ve komşu ülkeler Taliban'ı kendi menfaatleri doğrultusunda desteklemiş ya da engel olmaya çalışmıştır. Pakistan ve Suudi Arabistan Taliban'ı destek veren bölge ülkelerdendir. Taliban'a destek veren ülkelerden il başta akla gelen ülke ABD'dir. Türkmen petrol ve doğal gazını Afganistan ve Pakistan üzerinden planı Taliban'ı desteklemesinin önemli nedenlerinden biridir. ABD Taliban'ın ülkede ki düzeni sağlayacağını ve istikrar getirebileceğine inanıyordu. Ancak 11 Eylül saldırıları dâhil pek çok olayın başlangıcı bu olayla olmuştur (Raşid, 2001: 8; Kocaoğlu, 2002: 309). ABD için ülkenin istikrarlı ya da halkın refah içinde olması bir kıtas değildir. ABD yalnızca projeler ve kendi çıkarları için desteklemiştir.

ABD çok geçmeden 1990'lı yılların sonuna doğru Taliban ile bir dizi anlaşmazlıklar yaşamaya başlamıştır. Taliban'ın Usame Bin Ladin ve El-Kaide'ye destek vermesi bu anlaşmazlıkların en büyüğünü oluşturmaktaydı. Afganistan'ın direnişine yardımda bulunmuş olan Usame Bin Ladin kurmuş olduğu El-Kaide örgütü ile Taliban yönetimi süresince Afganistan topraklarında varlığını sürdürmüş ve Afganistan'da kurdukları kamplarda eğitim faaliyetleri yürütmüştür. El-Kaide örgütü radikal İslami düşüncelere sahipti. Bu düşünceler doğrultusunda 1996 yılında ABD'ye karşı cihat ilan ettiğini duyurdu (Öztürk, 2019: 184). Kendi elleriyle fonladıkları Taliban'ın El-Kaide'yi desteklemesi ABD'yi kızdırdı. ABD Taliban'dan El-Kaide eğitim kamplarını kapatmasını istedi. Taliban'ın bunu reddetmesi üzerine ABD Taliban ile işbirliği yapmama kararı aldı. El-Kaide'nin ABD üstlerine saldırıları ve artan olaylar Afganistan'ı daha da büyüyen çetrefilli durumlara getirdi.

11 Eylül 2001'de iki yolcu uçağı kaçırıldı ve New York City'de bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine çarparak yıktı ve El-Kaide üyelerinin yaptığı açıklandı. Taliban lideri Molla Hüseyin El-Kaide'yi koruyan açıklamalar yaptı. İkiz kulelere yapılan saldırılarda 90 farklı ülkenin vatandaşları ve çoğu sıradan hayat yaşayan insanlar hayatını kaybetti. Saldırılarda hayatını kaybedenlerin sayısı

2993'tür. ABD çok sert tepkiler ve önlemler aldı. Pakistan'a ya ABD'nin yanında yer almasını ya da ABD'ye düşman olması yönünde telkinlerde bulundu. Pakistan Taliban'ı Usame Bin Ladin'i ABD'ye teslim etmeye ve ABD gazabından kurtarmaya ikna etmek için çok çalıştı ancak başarısız oldu. Taliban'ın lideri Molla Ömer El-Kaide' deyi savundu ve ABD ile işbirliği yapmaya yanaşmadı. Bush yönetimi bu tavırlardan sonra Afganistan'ın işgalini planlamaya başladı. ABD'nin Afganistan'a yönelik saldırıları 7 Ekim 2001'de başladı. Amerika Birleşik Devletleri Afganistan'ı ağır bir bombardımana tuttu. Kuzey İttifakının Kara Kuvvetleri de Amerika'nın yanında harekete geçti. Taliban kısa bir direnişin ardından köylere ve dağlara kaçmak zorunda kaldı (Zahin, 2021: 123-124). El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'i ABD'ye teslim etmeyerek Taliban, yönetiminin çöküşünü izlemek zorunda kaldı. Taliban'ın ağır katı kurallı baskıcı yönetimi sona erdi ve Afganistan, ABD ve BM himayesinde artık yeni bir döneme giriyordu.

2.3. ABD İşgali ve Uluslararası Müdahalenin Afganistan İstikrarına Sosyolojik Etkisi

11 Eylül'de gerçekleşen saldırılar Heywood'un belirttiği gibi geniş çapta "dünyanın değiştiği gün" olarak tanımlanır. Peki, bu değişim tam olarak ne değiştirdi ve ana ideolojilerde ne gibi sonuçlar doğurduğu, belirgin bir düzlemde açıklanmış değildir. Tabi ki terörün küresel çapta yankı bulması ulusal ve uluslararası düzeyde ciddi anlamda sonuçlar meydana getirmiştir. ABD teröre karşı keskin bir savaş açmış ve Bush yönetiminin izlediği tek taraflı yanlış politikalar, Batı karşıtı köktendinci yaklaşımlara karşı başarılı olursa kurumların evrenselleşmesine katkı da bulunabilir. Ancak başarılı olamama durumunda Batı ve ABD'ye karşı giderek artan bir nefret söylemi oluşumuna uygun bir ortam sağlar ve fundamentalist düşünceleri daha da güçlendirir (Heywood, 2011: 36-37). Değişen aslında sadece Batı'da oluşturulan dış siyasetin kendisiydi. Afganistan da ise Sovyet ve Taliban'la yüzleşen Afgan toplumu şimdi de ABD ile yeni bir dönemece girecekti. Geniş çaplı bakacak olursak aslında Duverger'in(1994: 110) değindiği gibi;

Sorun uzun erimli ele alındığında iyimser olunabilir (kuşkusuz, eğer bir atom savaşı insanlığı ortadan kaldırmazsa). Kısa erimli ele alındığıdaysa, diktatörlük tehlikesi her zaman vardır. Batılı siyaset adamlarıyla Sovyet siyaset adamlarının bir engel karşısında takındıkları tavır aynıdır: baskı

yapmak, eleştiricileri susturmak, özgürlükleri kaldırmak, insanlara hayvan gözüyle bakmak: Kre- on'un düşü, iktidarı elinde tutanlar için sürekli bir eğilim olarak kalmaktadır.

Dini kökenli saldırıların artarak devam etmesi, Amerikan hedeflerini vurması en sonucunda 11 Eylül olayı küresel terörizmin sembolü oldu. El-Kaide, 11 Eylül saldırısını sadece terörist eylemlerinin yeni küresel menzilini değil, aynı zamanda 21. Yüzyıl savaşlarının, devletlerin çevresinde gevşek yapıda örgütlenmiş terörist ağları da kapsayan devlet dışı aktörler aracılığıyla yürütülebileceğini göstermiş oldu (Heywood, 2018: 84).

ABD Afganistan'ı işgal etmek için meşru bir zemine oturtması gerekiyordu. Bu meşru zemini ilk olarak 11 Eylül de gerçekleşen Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine olan saldırılar ve Pentagon'a yapılan saldırının ABD istihbaratınca sorumlusunun Usame Bin Ladin olması ve Afganistan da bulunması, Afganistan'ı suçlu olarak görmesi için bu ülkede yoğunlaşmasına yeterliydi. Sadece ABD ve Afganistan için değil, tüm dünya da yeni bir dönüşümün habercisi olmuştur. Taliban ABD'nin Usame Bin Ladin'i teslim etmesini istemesine karşılık olarak kanıtları istemiştir. Bush yönetimi bu konuda müzakere edilmeyeceği yönünde vurgu yapmıştır (Server ve Kılıç, 2001: 254). 7 Ekim 2001'de ABD Afganistan'a "Kalıcı Özgürlük" operasyonunu başlatmıştır.

BMGK, 12 Eylül günü gerçekleştirmiş olduğu toplantıda, 1368 sayılı karar ile gerçekleştirilen saldırıları kınamış ve yapılan saldırıların uluslararası güvenlik ve barışa yönelik tehdit olduğunu sunmuştur. BM Antlaşması'nın 7. Bölümü'nün 51. maddesinde yer alan münferit veya müşterek "Meşru Müdafaa" hakkını tanıyan bu karar, ABD'nin Afganistan işgalinin meşruluğunu savunan ve önünü açan ilk uluslararası düzenleme niteliği taşımaktadır. BMGK'nın aldığı 1373 sayılı karar ise daha geniş kapsamlı olarak tüm ülkelerin terörist faaliyetlerin önlenmesine yönelik tedbirler geliştirmesinin yanı sıra terörizmin finansmanının suç sayılarak ülkelerin gerekli hukuki yaptırımları hayata geçirmesini tavsiye etmiştir.⁹ 1373 sayılı karar ABD'nin meşru müdafaa hakkını savunsa da ABD ve müttefiklerinin bu terör suçuna

⁹BMGK'nın 12 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1368 sayılı ve 28 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1371 sayılı "Terörist Eylemlerin Yol Açtığı Uluslararası Barış ve Güvenliğe Yönelik Tehditler" başlıklı kararların tamamı için bkz: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/BM-G%C3%BCvenlik-Konseyi-1373-Say%C4%B1%C4%B1-Karar%C4%B1.docx> (Erişim Tarihi: 30.06.2023).

karşı askeri güce başvurabileceğine dair herhangi bir ifadeye yer vermemiştir. Ancak askeri gücün kullanılamayacağını öne süren bir ifade de kullanılmamıştır. Bu ikilemli durum ABD'nin Afganistan müdahalesini meşrulaştırmaya araç olmuştur (Bulut, 2021: 217).

7 Ekim 2001 tarihinde Kabil ve Kandahar da gerçekleşen hava saldırıları ABD ve İngiltere bombardımanı ile başlamıştı. El-Kaide'ye ait çok sayıda kamp bombalanmıştı. Saldırlara Kuzey ittifakının lideri Afgan komutan Raşit Dostum'un liderliğinde ABD'nin askeri ve Mali desteği ile kara gücünün en önemli noktasını oluşturmuştur. Hava saldırıları sonucunda Taliban güçleri Kuzey İttifakı'nın da desteğiyle ülkenin güneyine püskürtölmeye başlanmıştır. Tariban güçleri Mezarı Şerif'ten Kunduza çekilmeye başlamıştır. 9 Kasım 2001 tarihinde ABD'nin desteği ile Mezar-ı Şerif Kuzey ittifakı güçlerine geçmiştir. Mezar-ı Şerif'in düşmesi Taliban karşıtı diğer grupların da ayaklanmaya başlamasıyla Kabile doğru harekete geçmesiyle sonuçlanmıştır. Hep İşgalci bir güç olarak görölen Taliban'ın güneye çekilmesi ile birlikte 13 Kasım'da Tacik komutan Fehim Han Kabil şehrine girmiştir. Kabil şehrinin düştüğünü duyan dağlık kısımlardaki Hazaralar isyan başlatarak Hazara bölgesini, Kuzey ittifakı liderlerinin de desteğiyle birlikte Herat'ı da Taliban'dan temizlemiştir. Afganistan'ın yarısının ABD destekli muhalefetin kontrolüne geçmesi Peştun aşiret lideri Hamid Karzai'nin de harekete geçmesini sağlamıştır. Kowt'ta yaşanan mücadele sonrasında Taliban'ı güneydeki Kandahar şehrinden çıkarmayı başarmıştır. Aralık ayının sonu itibariyle Taliban artık kalan tüm unsurlarıyla Pakistan sınırına çekilmiş ve 3 aydan daha az bir sürede Afganistan'dan tamamiyle uzaklaşmıştır (Bulut, 2021: 218-219).

Bush yönetiminde Bulunan ABD Kuvvetleri savaşın görünürdeki meşru hedefini başarıyla gerçekleştirmişti. El-Kaide ve Taliban'ı yenerek din adı altında terörizmin merkez üssü konumundaki Afganistan'a barış, istikrar ve düzen getirmenin yanı sıra ulus-devlet inşa ettiğini belirterek dünyaya duyurmuştur. Tabii ki Afganistan'a gerçekleştirilen harekâtın ABD'ye daha fazla getirileri olmuştur. ABD Orta Asya'nın sahip olduğu enerji rezervleri potansiyelinin farkına 1990'ların sonuna doğru varmış. Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejilerinde Afganistan'a ayrılan yerde artmaya başlamıştır. 1998'de Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde bölgedeki rezervlerin uluslararası pazarları aktarılması ve bölgenin istikrarının sağlanması ABD için nasıl önem taşıdığı belgede ifade edilmektedir. Bölgenin ABD için

öneminin giderek artmasına binaen Temmuz 1999'da ABD İpek Yolu Strateji yasasını ana hatlarıyla açıkça ortaya koydu. İpek Yolu Strateji yasasını kongrede onaylayarak bölgeye ilişkin yaklaşımlarını belirtmiştir (Erhan, 2004: 133).

Stratejik enerji kaynaklarına sahip bu bölgede ABD eliyle oluşturulan istikrar daha önemli bir hale gelmiştir. Çünkü ABD'yi sorunlu Körfez bölgesine bağımlı olmaktan kurtaracak önemli enerji kaynakları burada mevcuttu. Afganistan'ın stratejik konumu ABD için oldukça önemliydi. Hazar enerji potansiyelinin uluslararası enerji piyasalarına çıkmasında Afganistan'ın sahip olduğu stratejik konum ülkedeki köktenci grupların yok edilip, görece daha istikrarlı bir yönetim kurulmasının değerli olduğunu Bush yönetimi anlamıştı. 11 Eylül sonrasını stratejik hamlelerle kullanan ABD Afganistan işgal sürecinde Orta Asya cumhuriyetlerinin ülkelerindeki Rus etkisini kırmak istemelerinden faydalanmış, hava üst ve sahalarını kullanmış karşılığında bu ülkelere ekonomik yatırımlar yapmıştır. Çeçen ayaklanmaları ile uğraşan Rusya'nın verdiği geçici onayla Orta Asya ülkelerinde askeri bir açılım başlatan ABD, enerji kaynaklarına sahip Orta Asya cumhuriyetlerine yayılmanın en önemli fırsatını bulmuştur (Erhan, 2004: 134-146).

Afgan grupların Anlaşması ile 5 Aralık 2001 tarihinde Bonn anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede Bush'un desteği ile Hamit Karzai'nin başkanlığında 22 Aralık 2001 tarihinde geçiş hükümeti kurulmuştur. 4 Ocak 2004 tarihinde de anayasa kabul edilmiştir. Taliban 2003 yılından itibaren yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Bu güç kazanılması sonucunda ülkede güvenlik ve istikrarın tam olarak sağlanamaması neticesinde Karzai ve Bush yönetimi arasında imzalanan stratejik işbirliği doğrultusunda ABD birlikleri Afganistan'a kalıcı meşru bir güç olarak yerleşmesini sağlamıştır. 2006 yılında Afgan askerleri ile birlikte ABD askerleri bölgenin Güney ve Doğu kesimlerinde görece daha düşük yoğunluklu direniş şiddetine karşı birlikte görev almışlardır. 2003 yılında ABD'nin Irak Savaşı'nı başlatması ile birlikte maliyet ve baskıyı azaltmak amacıyla Washington yönetimi NATO güçlerinin Afganistan'ın güvenliğinin, istikrarının ve düzeninin sağlanması için daha etkin bir rol oynamasını istemiştir. 2006 yılında NATO bünyesindeki uluslararası güvenlik destek gücü Afganistan'ın ülke çapında güvenliğini sağlamak için tamamen görevi üzerine almıştır ancak Taliban giderek daha da güçlenmeye başlamış ülkedeki kargaşa artarak devam etmiştir (Önal, 2010).

ABD ve ona destek veren müttefiklerim 2005 yılından itibaren Afganistan'da savaşın, politik ve ekonomik iyileşme sürecine girdiğini iddia etmişlerdi. ABD istikrarın sağlandığını söylese de Taliban'ın durdurulduğunu söylemek mümkün değildir. Dahası 2006 yılından itibaren Taliban yeni oluşumlarla özellikle Peştun nüfusun yoğun olduğu kırsal Zabul eyaletindeki dağlık bölgelerde daha da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. El-Kaide Talibanı özellikle gerilla yapılanmasında desteklemiştir. El-Kaide örgütünün üst düzey yöneticilerine yönelik operasyonlar son yıllarda artmış, kilit kadroların tasfiyesi gerçekleşmiştir. Ancak Usame Bin Ladin ve teorisyeni Ayman El Zevahiri yakalanamamıştır. Afganistan'ın güvenlik sorunları ciddi boyutlarda devam etmektedir. NATO raporlarına göre direnişçiler tarafından bombalı saldırılar 2002'den 2007'ye kadar çok şiddetli bir tırmanış göstermiştir. Afganistan'da artan karmaşa ve şiddet ortamında ABD'nin verdiği kayıplar da katlanarak artmıştır (Önal, 2010: 48).

Afganistan'da kayıpların artmasıyla NATO'nun Avrupa kanadında önemli bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. Avrupa ülkelerinin çok sayıda asker kaybetmesi ülkelerinde geniş yankı buldu. Artık Avrupa ülkelerinin Afganistan'a daha fazla asker gönderilmesinin nedeni sorgulanır oldu. ABD kendi ülkesinde de yoğun eleştirilere tabi tutuldu. ABD halkı Afganistan'ın yeni bir Vietnam olması tedirginliğini yaşamaktaydı. Başka bir boyuttan bakıldığında ise 2002 yılından itibaren tahminlere göre 3 binin üzerinde sivil Afgan vatandaşı ölmüştü. Bunlardan yalnızca bini 2006 yılına aitti. Korkunç tablo giderek artıyordu (Önal, 2010: 49-50).

Özellikle 2009 yılına gelindiğinde Afganistan'da şiddet en çok sivil halkı etkilemişti. Kurtarıcı olarak nitelendirilen NATO'nun çatışmalarda, eylemlerde sivillerin hayatını kaybetmesine neden olması halk desteğini tümüyle yitirmekle karşı karşıya bıraktı. Destekler giderek azalma eylemi göstermekteydi. Düzenli bir hükümetin kurulamaması halkın ABD ve NATO'ya yönelik desteğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlara rağmen BM yardım misyonu da uluslararası kuruluşlar ile Afganistan'ın yeniden imarı sürecini desteklemiştir. Özellikle kız çocuklarının eğitimi konusunda kızların eğitime katılma oranı %35'e ulaşmıştır. Ancak Afganistan'ın kültürel yapısını göz ardı ettikleri gerekçesiyle eleştirilere tabi tutulmuştur. Afgan halkının örgütlenme eksikliği de bu alanda ön plana çıkmıştır. Özellikle uyuşturucu madde ile mücadele de 2007 yılında çok büyük bir operasyon başlamıştır. Afyon üretiminden vazgeçirmek adına birçok bölgenin haşhaştan

arındırılması için çeşitli organizasyonlarda çok büyük mali destekler sağlanmıştır. İmar, eğitim ve demokratikleşme yönünde uluslararası toplum tarafından önemli adımlar atılsa da Afgan halkının ancak %10-15'i elektriğe ve temiz suya ulaşılabilmesi sağlanmıştır. Çok az bir kesim yardımlardan faydalanabilmiştir. Afgan halkının yaşam standartları oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir. İşgalden sonra aradan yıllar geçmesine rağmen halen Afgan halkının güvenliği sağlanamamış, ABD'ye olan inancın tükenmesine neden olmuştur. Afgan halkının büyük bir çoğunluğu ülkenin mevcut durumundan ABD'yi sorumlu tutmuş terörü kasıtlı olarak bitirmedigiğine inanmışlardır. Kayıpların artması NATO'ya olan güveni de gün geçtikçe azaltmıştır (Önal, 2010: 50-51). Afganistan da bulunan El-Kaide ve Taliban dâhil tüm terör örgütleri güçsüz düşmeye, ülkeden tasfiye edilmeye başladıkça savaş stratejisini değiştirmiştir. Okullarda, camilerde, Pazar yerlerinde kısaca halkında bulunduğu her yerde terör eylemleri gerçekleştirmeye başlamıştır. Sivilleri de hedef alarak canlı bomba eylemleri gerçekleştirmiş ve yüzlerce masum insanın ölümüne sebep olmuşlardır.

Afganistan'da Karzai döneminde de bölgesel bölgesel grupların hakimiyetleri devam etti. Bölgesel gruplar devlet otoritesinin altına girmek istemedi. Karzai hükümeti döneminde bile bir çözüm bulunamadı. Bölgesel liderler ve merkezi hükümet arasında gelirler başta olmak üzere pek çok konuda ciddi tartışmalar yaşandı. Bölgesel liderler kendi idareleri altındaki yerlerde sadece kendi etnik gruplarına ya da seçtikleri belirli kişilere yardım ve görev veriyorlardı. Merkezi hükümeti asla dinlemiyorlardı ve böyle bir ortamda kaçakçılık, yolsuzluk artışı yıldan yıla yüksek seviyelerde gözlemleniyordu. 2009'da devlet idarelerinde rüşvet ve yolsuzluk hızla çoğalmıştı. Bu durumun en önemli sebebi Merkezi bir hükümetin Afganistan genelinde büyük bir güce sahip olmamasıydı (Chaqmaq, 2015: 57).

Kamu hizmeti veren kurumlar yargı yürütme ve yasama organları başta olmak üzere toplumsal ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Afganistan'ın demokratikleşmesi için önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bunların başında ekonomi de zayıflık, eğitim açığı ve güvenlik problemleridir. Ülke ekonomisi dış yardımlar ve tarıma dayalı olduğu için tarım, iç savaştan itibaren verimli şekilde yapılamamakta ve ülkede gıda sorunu oluşturmaktadır. Özellikle Afyon tarımı tam anlamıyla kontrol altına alınamamıştır. Uluslararası yardımlar savaşın da uzaması sebebiyle artık azalmaya başlamıştır. Ülkede güvenlik sağlanamadığı için madenlerin

işletilmesi, sanayinin geliştirilmesi ve bunlara bağlı bir istihdam yaratılamaması sonucunda işsizlik daha da artmaktadır. Güvenlik problemleri nedeniyle ülkeye yabancı yatırımların yatırımlar yapması zor görülmektedir. Ülkede eğitim eksikliği nedeniyle kalifiye eleman bulunmasında güçlük çekilmektedir. Tüm bunlara bağlı olarak özellikle okuryazar oranının düşük olduğu kırsal kesimlerde ülkede yaşanan gelişmeleri halk takip edememekte, sadece bulundukları yerel bölgedeki bilgilerle kısıtlı kalmaktadırlar (Rawofi, 2019: 86).

Görev süresi dolmak üzere olan Hamit Karzai hükümeti Ağustos 2014 tarihinden önce seçimlerin yapılması için karar almıştır. Eşref Ghani Ahmadzai cumhurbaşkanı olmuştur. 2014-2020 yılları arasında 2 Cumhurbaşkanlığı ve bir parlamento seçimleri yapılmış ancak sahtekârlık ve şeffaflık eksikliği konusunda büyük problemler yaşanmıştır. Ghani hükümeti hileli bir seçim sonucuyla iktidara gelmiştir. Afganistan'ın Acemi demokrasisine en ölümcül darbelerden biri de bu dönemde gerçekleşmiştir. Afganistan adalet taleplerini, modernist ve sivil toplumsal hareketlerini ortaya açıkça dökmeye çalışmıştır. Ancak Afganistan hükümeti olumsuz yanıt vermesine rağmen, yine de bastırarak tehdit ederek ve bazı protesto yapanları tutuklayarak, halk hareketlerini engellemeye çalışmıştır. Yapılan eleştirilerle sorumlu bir şekilde yüzleşmek yerine, onları tehdit olarak görüp bastırılmış, casusluk ve istihbarat ajanlığı ile suçlamıştır. Afganistan'ın çoğu çok gencini yalnızlık, umutsuzluk ve çaresizlik içinde bırakmıştır. Ghani hükümetim en büyük ve en yıkıcı işlerinden biri etnik ve kabilesel bölünmeleri körüklemesi olmuştur. Etnik çeşitliliği ve iktidara adil katılım ilkesini tanımak yerine, tek elden etnik bir yönetim politikası izlemiştir. Bu politika o kadar şiddetli bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır ki siyasi gruplar ve partiler nasıl olursa olsun Ghani hükümetten uzaklaşmalı düşüncesinde ortak çalışmışlardır. Son dönemlerde gerçekleşen ülkenin Talibanla yeniden yakınlaşmasının ana nedenlerinden biri de cumhurbaşkanı Ghani'nin etnik yaklaşımıdır. Yıllardır Talibana karşı savaşıyan siyasi gruplar Ghani'nin izlediği siyaset yüzünden en kötü seçenek olarak Taliban grubu ile ilişkilere başlamayı göze almıştır (Sayed, 2021: 78-80).

ABD'nin Afganistan savaşının 20 yıllık süresince en ağır faturayı ödeyenler yine sivil halk olmuştur. Bu savaş süresince yaklaşık 70.000'i polis ve Afgan Güvenlik güçleri olmak üzere 241 bin kişi hayatını kaybetmiş ve geride yüzbinlerce sivil yıkıcı savaştan kaynaklanan açlık hastalık ve sakatlıklar nedeniyle mağdur

olmuştur. Son 20 yılda milyonlarca kişi ülke içinde mülteci konumuna düşmüş yaklaşık 3 milyon Afgan'da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. ABD ve NATO birlikleri de çok sayıda asker kaybetmiştir. ABD 2400'den fazla askerini Afganistan'da kaybetmiştir. ABD tarihinde en uzun süren savaşta ABD İstedliğini elde edemedi Afganistan'dan çekilmiştir. Taliban ile ABD arasında uzun süren görüşmelerin ardından 29 Şubat 2020 tarihinde Doha'da Barış Antlaşması imzalanmıştır. Trump yönetimi Taliban ile yaptığı görüşmelerde El-Kaide'yi terör örgütü olarak görmesine karşılık olarak ülkedeki tüm Amerikan askerlerini Mayıs 2021 sonuna kadar ülkeden çekme kararı vermiş ise de ABD, askerlerini daha erken çekeceğini açıklamıştır. ABD ile Barış Antlaşması imzalayan Taliban ülke içerisinde saldırılarını artırmış ve kısa süre içerisinde ülkenin %85'ini ABD ve NATO askerleri olmasına rağmen ele geçirmiştir. 2021'in temmuz ayına geldiğimizde ABD'nin son askerlerini Afganistan'dan çekmesiyle birlikte Taliban batıda Herat, kuzeyde Belh sonrasında başkent Kabil'e kadar gelmiştir. Taliban'ın Kabil'e kadar gelmesi ile birlikte Eşref Ghani gizlice ülkeden kaçmış ve bunun üzerine Kabil yönetimi artık tamamıyla Talibanın eline geçmiştir. 20 yıl içinde yaklaşık 1 trilyondan fazla doları harcayan ABD Taliban karşısında sadece 2 hafta dayanabilmişti. ABD temsilciler meclis üyeleri Biden'ı sert şekilde eleştirmiştir. Eleştirmesinin sebebi hem bunca yıl para ve asker kaybindan sonra üstelik Afgan halkının da güvenliğini sağlamadan ülkeyi adeta kaçarak terk etmelerini uygunsuz bulmuştur (Dashti, 2021: 202-204).

Afganistan'da yaşanan savaşlar tüm aktörleriyle birlikte bir anlatı savaşı haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında Amerika, Afganistan'da yürüttüğü operasyonlarında yoğun olarak saldırı gerçekleştirdiği 2001-2014 yıllarında Taliban ile sadece askeri yönden mücadele etmemiştir. Taliban 2003 yılı sonlarına doğru tekrar güç kazanması ve ayaklanmaların hızlanmasıyla Afganistan'ın kırsal bölgelerinde geleneksel ve dindar halka karşı ilk yaptığı anlatılar geliştirmek olmuştur. Dönem içerisinde ise ABD ve kurulan Afgan hükümeti, Afgan halkını teskin edecek anlatı oluşturma konusunda başarısız olmuştur. Diğer taraftan Taliban, Afgan toplumunda güçlü, anlaşılır ve kültürel tabanı anlamlı anlatılar oluşturarak halkı etkilemiştir (Bilgin, 2019: 5). Oluşturulan anlatılardan halkın geleneksel ve kültürel kodlarına hâkim olan Taliban'ın daha iyi sonuç alması kaçınılmazdır. Bu süre zarfında tehdit yoluna da başvursalar, ABD'nin sunduğu anlatıdan daha iyi sonuç almış olmaları tesadüf değildir. ABD, halka kendilerini kurtarıcı ilan ederek

gelişmiş bir toplum sözü verse de yaptıkları bu durumla bağdaşmamıştır. Taliban, yenilenme sözü vererek, toplumda kendilerini tek çıkar yol olarak göstererek yeniden büyük yükselişini yakalamıştır.

Taliban başa geçtiği ilk dönemde ülkede savaşın bittiğini ve tüm diyaloglara karşı açık olduklarını açıklamıştır. Başka ülkelerin kendi iç işlerine karışmaması şartıyla tüm diyaloglar açık olduğunu belirtmişlerdir. Fakat Taliban'ın tüm olumlu mesajlarına karşılık 20 yıl öncesine göre ne kadar değiştiklerini göstermeye çalışsalar da Afgan halkına hiç inandırıcı gelmemektedir. Çünkü Taliban, başta olduğu 1996 ve 2001 yılları arasında iktidarda olduğu sürece kadın ve kız çocukları başta olmak üzere dışlayıcı ve sert uygulamaları hafızalardan henüz silinmemiştir. Taliban'ın başa gelmesi ile artan güvenlik endişeleri sadece ülke içinde ve komşu ülkeleri değil bölgeyi ve hatta tüm dünyayı farklı şekilde etkilediği görülmektedir. Ülkedeki güvenlik, siyasi ve sosyal sonuçların sadece komşu ülkeleri değil Avrupa'yı etkileyeceği görülmektedir. Çünkü artan insani ve ekonomik krizler toplu göçlere zemin hazırlamaktadır. Yaşanan göçlere müdahale edilmekte gecikilirse komşu ülkeler ve hatta tüm bölgede büyük bir Afgan göçüyle karşı karşıya gelecekler ve insani krizler daha da büyüyecektir (Dashti, 2021: 204-205).

Afganistan iç karışıklıklar, etnik karmaşalar ve istikrarlı bir devlet düzeni olmayışından çözümlemeyen, kendi iç dinamiklerini hareket geçiremeyen bir ülke olarak kalmıştır. Ülkenin savaş hali sona erse, iç savaşı devam eder durumda ve bu durum uzun yıllardır devam etmektedir. Afganistan yalnızca kendi iç müdahaleleri dışında ülkenin dışından da gerçekleşen müdahaleler ile bir türlü huzura kavuşamadı. Savaş ve ayaklanmalarının uzun sürmesinde ülkenin coğrafi konumu da çok etkilidir. Dağlık, engebeli bir ülke olması saklanmak ve savaşmak için elverişli bir ortam oluşturuyor. Halk yıllardır istikrar içinde bir güne uyanmadı ve artık istikrar istiyor.

2.4. Dinsel Yaşamın Siyasi Eylemlere Etkisinin Sosyolojik Yönü

Din ve siyaset tarih boyunca derin bir ilişki içinde olmuştur. Dinler ve dini yaşantılar ülkelerin sosyolojik boyutunun önemli bir parçasıdır. Dinlerin de siyasi meşruiyet konusunda etkisi hep süregelmiştir. Toplumlarda din iktidarın oluşmasında siyaseti etkilerken, iktidarı paylaşanlarda dini kullanarak bunu topluma yaymaya çalışmaktadır. Pek çok yönetim tarzı meşruiyetlerini dinden alarak dini bir yönetim

tarzını benimser. Ayrıca din ve siyaset ikilisi o kadar çetrefilli bir mevzudur ki pek çok güçlü ülke gelişmemiş ülkelerde din ve dinsel ögeler üzerinden türlü beyanlar çıkararak ülkelerin siyasi kaderlerini bile belirleyebilmektedir.

Din bireysel düzlemde kurallara uyulması ve hayatın düzenlenmesi, siyaset toplumsal kurallara uyulması ve toplumsal hayatın düzenlenmesini içerir. Din insanlıkla beraber ortaya çıkmıştır ve hayatın tüm alanında etkisini gösterir. Ancak siyaset daha dar bir alanda kendini gösterir. Ne kadar dar bir alanda etkili oluyor olsa da bu alan yönetimi ve idareyi içerdiği için diğer olgulardan da beslenir. Bunların başında da din ve dini inançlar gelir. İkisi de hem birbirini destekler hem de birbirinden güç alır. Siegel'in (2014: 1-6) vurguladığı şekilde ifade edecek olursak Marx'ın "din halkın afyonudur" aforizması üzerinden açıklar. Aslında dinin tarihsel varlığından ve kökten inanca duyulan eleştirisinin basit bir açıklaması değildir. Uygun koşullar altında dini inançlar ve dinsel duygular sürekli ya da bir süreliğine de olsa siyasi arenada devrimci bir güç ruhunu da nasıl oluşturabileceklerini de gösterir.

Din siyasetle olan iç içe geçmiş grift yapısı tarih boyunca var olmuştur. Bireysel yaşantılarda var olan tercihlerde, siyasi tutumlarda din ve siyaset birbirinin soyuttan somuta olan davranışların gerçekleşmesini oluşturur. Din ve siyaset özellikle Batı dünyası başta olmak üzere birbirinden ayrılmasını isteseler de bu her yerde ve aynı düzeyde gerçekleşmemiştir. Siyasetin ve dinin toplum içerisinde gerçekleştirdikleri bazı işlevler vardır. Bu işlevler toplumda oldukça geniş ve derin bir yapının unsurudur.

Dinin işlevlerinden ilki toplumsal iletişim ve davranışları düzenleyen sembolere anlam vermek ve toplumsal kurumları da etkileyerek devamlılığını sağlamaktır. Bu işlev sembolik bütünleştirmedir. İkincil olarak bireyleri toplumsal kuralların belirgin çizildiği çerçevede tutmaya yardım etmek yani toplumsal kontroldür. Üçüncü ise toplumsal yapılandırma işlevidir. Toplumda kutsallık atfedilen kökeni olmayan yapılara meşruiyet kazandırarak, toplumsal yapılanmanın kurallarını belirler (Berger, 1995: 432-436). Benzer şekilde siyasetin de faaliyet alanı ve işlevleri oldukça geniştir. Siyasetin bir bilim olmasından çok sanat olduğundan yola çıkarak hükümet etme sanatı olarak siyaset, kamusal işlerin yapılmasını sağlama, karar alma mekanizması ile ilgili olarak uzlaşma ve mutabakat meydana getirme, iktidarın ve kaynakların dağıtımını yapma gibi işlevleri vardır (Heywood,

2014: 22-32). Siyasetin ve dinin işlevleri ve benzerlikleri vardır. İkisi de bireylerden yola çıkarak topluma hâkimiyet kurmak ve düzen sağlamaktır. Din ve siyaset tarih boyunca birbirini etkileyerek ve destekleyerek hâkimiyet alanını da sağlamlaştırır.

Siyaset ve din ilişkisi tarihsel döngüde farklılık gösterse de ilişkisel anlamda yaşanmışlık belirtir. Devletler ve siyasi yaşantılar zamanla değişse de dinin varlığı tüm bu kurumsallıkların üstünde bir çizgidedir. Toplumsal şekiller üzerinde siyasi formlar egemen olsa bile bireylerin zihinsel dünyasında din ve dini olgular etkilerini devam ettirir.

2.4.1. İslami Bakış Açısında Siyasetin Toplumsal Yönü

İslam inancında kullar sadece Allah'a karşı sorumlu değildir. Allah'ın yarattığı her insana ve her canlıya karşı sorumluluğu vardır. Bu açıdan bakıldığında İslam dinin de bireylerin birbirlerine karşı oluşturdukları sorumlulukları ve bunları nasıl yerine getireceği İslami kurallarla detaylı açıklanmıştır. İnsanlar birbirlerine karşı geliştirdikleri bu kurallarla mutlu ve huzurlu bir düzen içerisinde yaşayacaktır. Toplumsal yaşantıdan söz ediyorsak bu yaşantı da siyasette devreye girmektedir. Siyaset arenasında bireylerin siyasi davranış ilkeleri dahi İslam inancında ilkelere ve kurallara tabidir.

İslamiyet ortaya çıktığı günden beri geniş bir coğrafya da yer edinmiştir. Pek çok güçlü medeniyete ev sahipliği yapan coğrafyalarda İslamiyet yol gösterici olarak hükümdarlara pusula olmuştur. Bu sebeple de İslam'ın siyasal alana girişinin ana etkileri çok yönlü ve derinlemesine gelişmiştir.

İslam'ın siyasal alana girişinin temel noktalarını İslam'ın ortaya çıktığı ilk andan itibaren Hz. Muhammet'in peygamberlik, devlet yönetimi, ordu komutanı, hâkimlik görevlerini kendisinin icra etmesi bir yönetici sorunu oluşturmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatına kadar olan zaman içerisinde bu konu hakkında tartışma yaşanmamış ve herkes bu bağlılıktan memnundur. Hz. Peygamberin vefatından sonra İslam coğrafyasını yönetim sorunu ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında gelişen halifelik dönemlerinde yaşanan siyasi ve iktidari çekişmeler, farklı iki olgu olan İslam ve siyaseti birbirine yakınlaştırmış ve İslam'ın siyasallaşmasını hızlandırmıştır. İkincil olarak siyasallaşmanın derinleşmesi ise İslam da din ve devlet arası etkileşimin hem birbirini kapsayıcı hem de bir mücadele içerisinde olmasıdır. İslami

siyaset felsefesi diğerk düşünce yapılarından oldukça farklı bir rota çizmektedir. Din ve siyaset arasındaki ilişkide geniş bir ufuk içerisinde genel bir kapsayıcılık vardır (Özdemir, 2016: 246-252). Dinin ve devletin başat, vazgeçilmez önemli konumu ikisi arasındaki kırılmayı dengeleme üzerine hareket etmektedir.

İslam, mahiyetli bir siyasi ideoloji sunar. İslam devletinin ve toplumunun yönetimi, dini kurallara ve prensiplere dayanmak durumundadır. İslam devleti, adil bir hükümetin ve Müslüman toplumunun refahını sağlamakla yükümlüdür. Bu sebeplerle, İslam devletinin hukuk sistemi, ekonomi politikaları ve toplumsal düzenlemeleri İslami prensiplere uygun olmalıdır.

Ayetler ışığında belli temel ilkeleri oluşturabilmekteyiz. İslam âleminde bu ilkeler teori de her zaman var olan ve kabul gören ilkelere dir. Bu kurallar şu şekildedir (Mankan ve Türkoğlu, 2020: 203);

- İnanları adaletle hükmetmek
- Liyakat, işi ehline verme
- Allah’a, peygambere ve yöneticilere itaat etmek
- İstişare, şura. Kamusal karar ve eylemlerde ilgili kesimlerin bilgi ve görüşüne başvurmaktır.

İslam da din ve siyaset ilişkileri yürütülürken Allah’a, peygambere ve yöneticilere itaat zorunludur. Gazali (2017: 87) ,yüce Allah’ın insanlar arasından iki grubu seçtiğini, bunlardan ilkinin peygamberler olduğunu söyler. Çünkü ibadeti ve Allah’ın zatını anlat diyedir. Diğerinin ise melikler olduğunu, insanlara hükmetmesi için onlara yetenek ve yetki verdiğini, birbirlerine saldırmalarını engelleyip, işlerini ve geçinmelerini düzenlemelerini sağlayabilsinler diye olduğunu vurgular. Nisa¹⁰ suresinde “ey iman edenler, Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan idarecilere de” ayetini temel alarak yetkiyi veren yüce Allah olduğu için severek buyruklarına itaat etmeleri gerektiğini söyler ve Gazali, din ve melik ikiz kardeş gibidir benzetmesini yapar.

Farabi’ye göre insan yaratılış gereği medenidir. Diğer insanlarla birlikte olma, ilişkiler kurma eğilimindedir. İnsan yeterliliğini tek başına gerçekleştiremediği gibi, olgunlaşmasını da gerçekleştiremez. İnsanın bu doğası gereği ona medeni hayvan

¹⁰ Nisa-59, Cüz 5, Sure 4, Sayfa 86.

demidir. Olgunlaşmasını gerçekleştirmesinin bir vasıtası olarak siyasi birlikteliği zorunlu olarak görür. Bu siyasi birliktelik bir amaç değil aslında mutluluğa erişmek için araçtır (Mücahid, 1995: 71). İslam dinine bakıldığında İslam dini sadece bir din değil, siyaset, ekonomi ve ahlak gibi geniş bir alanda kurallar koyan ve hem bireylerin hem de bir bütün olarak toplumun vahiy ve sünnetle çerçevesi çizilmiş olan bu kurallara uymalarını emrettiği görülmektedir (Heywood, 2014: 62). İslam dini hayatta olduğu gibi sosyal ve siyasi hayatta da nizama ve düzene önem vermektedir.

İslamiyet, toplumunun oluşumundan, toplumda uyulacak kurallara, kişilerin haklarından, kültürel anlamlar ve toplumsal uyuma kadar geniş bir alanda insanları yönlendirme ve yönetme kabiliyetine sahiptir. Yine din ve siyaset karşılaştırıldığında siyasetin sürekli, evrensel, karar alma, kural koyma, değerleri dağıtma ve çıkar çatışmalarını bir düzen içinde anlaşıma zeminine kavuşturma ve kamu düzenini sağlama gibi özelliklere sahip olduğu görülmektedir (Mardin, 2012: 65-90). İslami düzen de toplumun ihtiyaçlarına göre Kur'an ve sünnet dışına çıkmadan din ve siyaset etkileşimi her alanda kendine yer edinir.

İslamiyet'te lider yeryüzünde peygamberden sonra gelen halkı yöneten kişidir. Dini vecibelere uygun, adalet ve ahlaki koşullara uymak kaydıyla, yöneticiye isyan Allah'a isyanla eş tutulur. Yöneten ve yönetilenler arasında tam bir itaat zorunludur. Bu itaat devlet ve halk arasında bağı güçlendirerek siyasi arenada da hâkim konuma gelmenin anahtarı olarak kabul edilir.

İslami düşünce ışığında ana kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Siyasi hayata ilişkin konularda da rehberdir. Kur'an, devletin nasıl olması gerektiği üzerinde değil, ne yapması gerektiği üzerinde durmuştur. Yani devletin şekli önemli değil, fonksiyonları önemli olduğundan Kur'an'a göre devletin şekli farklı olabilir. Bu hilâfet, saltanat, cumhuriyet veya demokrasi olabilir. Fakat devletin yapacağı ya da yapması gereken işler değişmez, daha doğrusu ana hatlarıyla değişmemelidir. Mesela, her devlet, düzen ve asayişten yanadır ama başsızlığa ve kargaşaya karşıdır, âdil ve merhametli olmalıdır, keyfi ve haksız faaliyetlerde bulunmamalıdır. Bu ve benzeri özellikleri gerçekleştiren her devlet, Kur'an nazarında makbul ve meşru kabul edilebilir. İslam'da siyasetin yapısı ve hükümet şekli, kabuk ve ambalaj olarak

düşünülmelidir. Yapılması gereken işler, öz ve içerik gibidir. Kabuk, zamana ve ihtiyaca göre değişebilir fakat öz asla değişmez (Uludağ, 1970: 42).

İslamiyet'in siyasete bakışı, İslam'ın temel ilkeleri ve toplumsal düzenlemeler üzerinde durarak, Müslüman toplulukların siyasi yapısını, toplumsal yapısını ve siyasal katılımını anlamlandırmamıza yardımcı olur. Bu bağlamda, İslam'ın siyaset ve toplum için sunduğu ilke ve değerleri anlamak, İslam dünyasının siyasi ve sosyal dinamiklerini analiz etmek için oldukça önemlidir.

2.4.2. İnanç Sistemlerinin Afganistan Toplumunda Oluşturduğu Siyasal Çatışmalar

Dinler gibi ideolojilerde inanç sistemleri oluştururlar. Doğrudan siyasal içerikli ya da dolaylı olarak siyaset ilgili olsun bütün inanç sistemleri siyasal çatışmayı oluşturması, etkilemesi ve şekillendirmesi kaçınılmazdır. Davranışlar insanların inançlarının uzantılarını oluşturmaya da davranışlarla inançların bağlantı olması muhtemeldir. İnançlar toplumları birleştirdiği gibi farklı inançlara sahip olanlar arasındaki ayrımları da körükler. Farklı inançlara sahip toplumların birlikte sorunsuz yaşarlarken biranda çatışma ortamı oluşturmalarının sebebinin arkasında inanç sistemleri değil, yaşanan toplumun maddesel şartlarının oluşturduğu buhranlarda aramak gerekmektedir (Kışlalı, 1987: 313). Afganistan toplumunda, din ve siyaset sıkı bir etkileşim bağı içindedir. İslam, Afgan toplumunun ve devletin ana temelini oluşturan dinidir. Din, siyasi faaliyetlerin ve toplumsal ilişkiler ağının büyük ölçüde şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır.

Afganistan toplumsal yapısında, halkın %99'u Müslümandır. Afgan hukuk sistemi şeri mahkemelerce yürütülmektedir. Toplumda ulema sınıfına dini, sosyal, kültürel ve politik yönlerden bakıldığında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Diğer Müslüman topluluklarında olduğu gibi ulema sınıfı özerk bir statüye sahip değildir. Yaklaşık olarak 3000 âlimden oluşan Afganistan Ulusal Ulema Şurası devlet denetimleri içerisinde faaliyetlerini devam ettirmektedir. Devlet tarafından desteklenen Afganistan Ulusal Ulema Şurası, devlet önemli kritik kararlar aldığı anda danışılan bir yapıdır. Medrese kültürü yine diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi Afganistan toplumu için oldukça önemli bir unsurdur. Tefsir, hadis, siyer, mantık, felsefe, matematik, geometri Afgan medreselerinde paralel şekilde verilen eğitimler arasındadır. Afgan toplumunda tasavvuf ve tarikatlar, dini hayatı ve sosyo-kültürel

yaşantıları etkileyen temel yapı taşlardan olmuştur. Tasavvuf ve tarikatlar, İslam kültürünün Afgan coğrafyasında yayılım göstermesinde, dini kültürün ve vecibelerinin kuşaktan kuşağa yayılmasında ve ılımlı bir din anlayışının Afganistan topraklarına yerleşmesinde etkili olmuştur. Afgan toplumuna yerleşen bu tasavvufi din anlayışı, yakın dönemlere kadar toplumsal barış halinin temelini oluşturmuş, çok çeşitlilik oluşturan etnik grupların hoşgörüsüyle birbirlerine davranmasına gerekçe olmuştur. Bu sakin ve hoşgörülü yapı ulema sınıfının baskıcı dini anlayış ve yaptırımlardan uzak durmasını sağlamıştır. Bu gibi nedenlerle Afganistan'da yaşayan azınlık Yahudiler ve Hindular yıllarca rahat bir şekilde ticari hayatlarını sürdürmüşlerdir (Ahmadi, 2017: 120-121). Afganistan'da din, birey kimliklerinin ve toplumsal yapının temel bir unsurudur. Din, toplumun değerleri, gelenekleri ve normları üzerinde keskin bir etkiye sahiptir. Afgan toplumunun günlük yaşamında dini ibadetler, geleneksel ritüeller ve dini normlar oldukça önemlidir.

Afganistan da bazı toplumsal kırılmalar gerçekleşmiş, bir takım politik ve ekonomik sorunlar, bu barış ve güven ortamını sekteye uğratmıştır. Bu ılıman ikliminin terk edilmesine ve yerine sert, baskıcı değişimlere yönelmeye, Taliban gibi radikal dini anlayışa sahip unsurların oluşmasına ortam hazırlanmıştır. İlk kırılma noktası İngiliz işgaliyle başlıyor. Hint alt kıtasında İslam hâkimiyetinin sonlanması ile Diyobendi¹¹ diye adlandırılan katı din anlayışının Afganistan'a hâkim olmasıyla işler değişmeye başlıyor. Afganistan'da ki ilim medreseleri halkın dini ihtiyaçlarını karşılamamaya başlayınca Diyobend etkisi tüm bölgeyi etkisi altına almaya başlıyor. İngiliz fiili ve kültürel işgaline karşı Diyobend medreseleri açılıyor ve ilim, irfan öğretiminin yanında radikal düşüncelerde öğretilmeye başlanıyor. Bu süreçten sonra Afgan uleması yabancı karşıtı din anlayışına yönelmeye başlıyor. İkinci kırılma noktası ise Sovyet Rusya'nın işgali ile başlıyor. Sovyet işgali ile ülkenin kültürel, sosyal ve dini çehresi tamamıyla değişmeye başlıyor ve altüst oluyor. Milyonlarca Afgan hayatını kaybediyor, ülke içinde ve dışında mülteci durumuna düşüyor ya da sakat kalıyordu. Ülkenin alt yapı sistemleri çökmüş, ekonomi bitmiş ve insanlar

¹¹ **Diyobend:** Hindistan kaynaklı katı, sert ve müdahaleci dini bir oluşum. Hindistan, Pakistan ve Afganistan'da medreseleri vardır. Hanefiliğin Maturidi itikadını benimsemeleri, son derece katı ve fanatik olmalarını engellemiyor. Tam tersine; El Kaide, IŞİD gibi radikal oluşumlara yol açıyor. (BKZ. <https://www.indyturk.com/node/407381/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/talibanc%C4%B1lar%C4%B1n-i%C3%87slam-anlay%C4%B1C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-fikir-oca%C4%9F%C4%B1-diyobend-medreseleri>), (Erişim Tarihi: 02.07.2023).

psikolojik olarak ağır yaralar almıştır. Toplum güvenliğini sağlayan asker ve polisler tamamen idaresini kaybetmiştir. Böylelikle Afganistan toplumuyla özdeşleşmek durumunda kalan dinsel politik şiddet oluşum ortamları için tüm ekonomik, sosyolojik ve siyasi ortam hazırlanmış oldu (Ahmadi, 2017: 121-123).

Afganistan ülkesi bir devlet olma yolunda olmaktan ziyade, ırklar, diller, dinler, aşiret ve kabileler mozaikçi olan bir ülkedir. Toplum birlik, beraberliği ve bütünlüğü sağlayamamış yalnızca gerektiğinde dış müdahalelere karşı bir araya gelmiş, ülkeyi işgal edenler ile savaş vermişlerdir. Düşman ülkeden gittikten sonra, bir millet olmaktan çok uzak olan Afgan halkı kendi etnik çıkarları yüzünden, bu sefer de birbirlerine karşı savaş açmıştır. Ülkeyi en medeni duruma getirmeye çalışan Amanullah Han olduğu görülmektedir. Anayasada değişiklik başta olmak üzere pek çok reform denemesi yapmıştır. Ancak ülkenin etnik yapısı düşünüldüğünde reformlar başarılı olamamıştır. Molla ve dindar kabilelerin çıkarmış olduğu ayaklanmalar yüzünden iktidardan düşmüştür. Bu dönemden sonra gelen iktidarların hiçbiri halkın kabile hayatına ve koyu din baskısına, köktenci bir reform hareketlerinde bulunmamıştır. Hatta baskın etnik yapıya göre hareket etmiştir. Tarihsel süreçte bakıldığında emirlik, mutlak krallık, meşruti krallık, cumhuriyet, demokratik cumhuriyet ve İslam devleti gibi yönetim şekilleri ile yönetildiği görülen Afganistan toplumunda, bütün yönetimlerin ortak özelliği merkezi bir otoritenin olmamasıdır. Yine merkezi otoritenin kurulamamasının sebeplerinin başında ise dini ve etnik yapıların baskıları ve amansız mücadeleleri ile oluşan millet olma bilincinin topluma yerleşememesidir. Diğer sebepler ise coğrafi konum, feodal zihniyet, sosyal yapıların farklılaşması olmuştur. Toplum içerisinde Afgan ulusu bilinci benimsenememiş yalnızca Peştunlar için milli bir anlam ifade etmiştir. Diğer etnik unsurlar Afgan ulusunun içerisinde yaşadıkları konumu yurt bilinci şeklinde algılamaktadırlar. (Fatema, 2020: 90-92).

Ülkenin dini, bütün Afgan değerlerinde olduğu gibi anayasada da önemlidir. “Anayasanın 2. maddesi Afganistan'ın dini kutsal İslam dinidir. Afganistan'daki diğer dinler devletin koruması altındadır”¹² olarak geçer. Bu ikinci maddeyi ek olarak ise İslam'ın Hanefi mezhebinin geçerliliği belirtilmiştir. Siyaset alanında ise, dinin etkisi bariz şekilde belirgindir. Afganistan'da siyasi liderler genellikle dini

¹² <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/> Erişim Tarihi: 07.07.2023

otoriteye sahip kişilerle yakın ilişkiler içine girer ve din, siyasi meşruiyetin bir aracı olarak kullanılır. İslami kurallar, ülkenin yasal faaliyetlerinde ve siyasi karar alma süreçlerinde etkin bir rol oynar. Özellikle, şeriat hukuku, Afganistan'ın yasal sistemine net bir biçimde bütünleşmiştir.

Afganistan'ın kırsal bölgelerinde günümüzde dahi geleneksel yönetim yaygındır ve oldukça güçlüdür. Devletin içerisindeki mekanizmalar geleneksel yönetim ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmak zorundadır. Kırsal kesimlerde çoğu yerde hükümet icraatları Geleneksel yönetimin gölgesinde bırakılmaktadır. Dini liderlerin güçlü rolleri bulunmaktadır. Çünkü Afganistan anayasası Müslüman devlet ve şeriatı ülkedeki tüm yasaların temelini oluşturacak şekilde ilan edilmiştir. İslam'ı ihlal ya da yok sayacak hiçbir yasa bulunmamaktadır. Zaten nüfusun büyük çoğunluğu içinde, din ile devletin ayrı tutulması mümkün değildir. Çünkü bu durum İslam'a uygun değildir. Bu sebeple kırsal alanlardaki toplum hayatında, dini hayatın merkezi yer alır. Camilerdeki mollalar ya da İmamlar toplumsal, ekonomik, aile ve siyasi konularda kitleleri yönlendirmekte, alınan kararlarda önemli rol oynamaktadır. Afganistan camilerinin çoğunda özellikle kırsal kesimlerde karşıt bir hükümet kuruldu ise camiler propaganda amaçlı kullanılır (Fatema, 2020: 94-95).

1960'larda İslami köktencilik olgusunun yükselme yönünde eğilim gösterdiği, 1979 yılında İran Devrimi ile etkisi artırmıştır. Aşırı dincilik şiddetli bir hal almaya başlamıştır. İslami köktencilik demokrasiye, kadın haklarına, insan haklarına ve bilimsel gelişmelere önyargılıdır. Batı ve Amerika'yı bir düşman olarak algıladığı görülmektedir. Dini köktencilüğün İslam dünyasında dinin temelinden kaynaklanmadığı, mevcut dünya düeni içerisinde geliştirilen bir tepki konumundadır. Modernleşme adı altında batılılaşma olgularına karşı duran İslami köktencilik, İslam'ı yabancı kültürel etkilerden arındırıp, dini ilk hali ile bırakma çabası içerisinde olmaktadır. Kökten dincilik Taliban yönetiminin başa gelmesi ve 11 Eylül sonrasında El-Kaide'nin saldırılarının da etkileri ile özellikle Batı kaynaklarında radikal İslam durumunu tanımlayan bir kavrama dönüşmüştür(Ercins, 2009: 656).

Köktendincilik anlayışı Sovyet Rusya'yı bölüp parçalamak için iyi bir yöntem olarak Batı ve onun yanlısı ülkeler tarafından oluşturulmuş ve kullanılmıştır. İslam Fundamentalizm'in gelişimi ve siyasi çıkar olarak kullanımı SSCB'ye karşı önemli bir politika olarak geliştirilmiştir. Orta Doğu, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Güney

Asya'yı içeren İslami bir blok inşa etme çabası içerisinde politika, siyasal İslam'ın temel özelliklerini manipüle ederek karmaşa çıkarmayı amaçlıyordu. 20. yüzyılın İslam dünyasında kökten dinci İslami yaklaşımın benimsenmesi krizlerin ortaya çıkmasının asıl sebebidir (Behroz, 2020: 76).

Afganistan'da birbirinden farklı dini, mezhepsel ve etnik kökenler bulunduğu için, her grubun siyasi talepleri de bu farklılıklar ön plan alınmaktadır. Sibgatullah Müceddidi, Burhanettin Rabbani ve Ahmet Geylani geleneksel değerlerle İslam'ın sentezi bir yöntemi savunurken, Hikmetyar ve halis tamamen İslam kurallarına göre işleyen bir İslam emirliği şeklinde yönetim istemektedir. Rabbani ve Seyyaf Vahabi ekolünü savunmakta, Şii Hazaralar ise İran devriminin model alınmasında ısrarcı olmaktadır. Özbek ve Türkmenlerin temsilcisi olan dostum ise laik bir siyasi düzen düşlemektedir (Uslubaş, 2010: 122). Dahası Afganistan bölgesinde bulunan yere kabile ağaları da bu siyasi farklılıklar içerisinde dâhil edilmelidir. Dâhil edilmedikleri takdir de kendi eşrafını toplayarak ayaklanmalar çıkarak oluşturulan düzenin içinde çatlaklara neden olmaktadır. Merkezi hükümetin politikalarını destekleyecek önemli unsurlar oldukları için iktidar tarafından asla vazgeçilemezler ve işbirliği içerisinde ilerleme kaydetmeleri gerekir. Birbirinden farklı dini ve siyasi yapı içerisinde bulunan bu düşünce mekanizmaları bir bütünlük oluşturmak yerine geçen yıllarda daha da ayrılıkçı siyasi yapılar içinde bulunmaktadır. Bu durum Afgan toplumunu dışarıdan gelen kışkırtma ve müdahale daha açık ve savunmasız hale getiriyor.

Afganistan'da Taliban dönemi İslamiyet cihat ve toplumsal dönüşüm yorumu, alışılmadık ve tuhaf bir durumu yansıtıyordu. Sovyetlere karşı savaşta bir arada olan İslamcı eğilimlerin hiçbirisi yansıtılmamıştır. Taliban, ihvanın esinlendiği radikal İslamcılardan, mistik sufilerden ve de gelenekçilerin hiçbirini dini düşünce yapısından kaynaklı hareket etmemiştir. 1979-1994 yılları arasında Afganistan siyasetinde ve dini hayatında sahneye çıkmış olan İslami fikirler ve hareketler hiçbir şekilde Taliban'ın fikri düşüncelerine oturmuyordu. Aslına bakacak olursak bu 3 eğilimin yani radikal İslamcılık, sufizm ve gelenekselciliğin meşruiyetinin zalimce bir iktidar mücadelesinin kargaşası içinde yıkılıp, yozlaşması yüzünden oluşan ideolojik boşluğun, Taliban'ın doldurduğu da söylenebilir. Kendisinden başka hiç kimseyi temsil etmeyen Taliban yine İslamiyet'i de kendi yorumları tezahüründe

tanımlıyordu. Dayanak noktası olarak da Pakistan'da Afgan mülteci kamplarında tanıştıkları deobentliğin aşırı bir yorumunu temsil ediyorlardı (Raşid, 2001: 133-143).

Savaş Yorgunu Afgan halkı Talibanizm fikrini Peştun kabilesinde ki ideolojiye yakın olması ve İslamiyet nedeniyle itibar gösterdiğinden, ilk olarak Afgan halkının arasında kolay bir yayılım göstermiştir. 5 yıl içerisinde Afganistan'ın %80'ine hükmetme esnasında aşırı İslamcı kurallar uygulama çabası, ciddi insanlık dışı uygulamalar, kurallara uymayanların idam edilmesi, sakat bırakılması ve hapiste çok uzun süre tutulması büyük bir reaksiyona neden olmuştur. Yine Talibanizm aynı hızla itibarını yitirmeye başlamıştır. Taliban uyguladığı kurallarda sürekli İslami buyruklar vermesi, hedeflerinin İslami bir rejim kurma ve İslam şeriatının uygulanması olduğunu söylese de, bu İslami uygulamalar halk tarafından tartışılmaktadır. Taliban'ın İslam hukuku adına uyguladığı ve Hanefi fikhına göre hareket ettiği şeyler İslam hukukuyla hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. İslam âlimlerinin kendi aralarında tartıştıkları uygulamaları bile İslamiyet'in olmazsa olmazı şeklinde kabul ederek insanlar arasında uygulama zorunluluğu oluşturmuştur. İslam'ın daha esnek olan sosyal hayat kurallarını çok daha aşırı ve baskıcı bir şekilde uygulamıştır (Fatema, 2020: 101-103).

Bütün İslam coğrafyasında olduğu din üzerinden gerçekleştirilen siyaset açmazı, Afganistan siyaseti içinde de, iktidar ve siyasetçiler tarafından kullanılan halkı bir araya toplamak için oluşturulan bütünleştirici bir unsurdur. Din Afgan halkı için önemli bir fenomendir, dinin korunması herkesin görevi olarak bilinmektedir. Genel olarak bütün çatışmalarda halkın görevinin vatanı korumak değil, öncelikli olarak dini korumak olduğu söylenmiş ya da bir takım faaliyetler ile böyle algılatılmıştır (Burhani, 2015: 69-70). Ancak etnik gruplar tarafında din farklı yorumlanıp algılanmaktadır. Düşmana karşı olan savaş bittiğinde, herkes kendi din algılaması üzerinden birbirine savaş açmaktadır. Uluslararası aktörler ve ülke içerisinde bulunan yandaşları da bu durumdan en fazla payı götüren çıkar grupları olmuştur. Din üzerinde oynanan siyasetler, en nihayetinde de din siyasallaştırmış ve son dönemdeki işgallerden sonra radikalleşme sürecine doğru hızla ilerletmiştir.

Sonuç olarak bakıldığında İslamiyet, Afganlılar için her zaman gündelik yaşamın merkezini oluşturmuştur. İslam'ın gerekli kurallarını, İslamiyet'in

öngördüğü ibadetleri Afganlılar çok düzenli bir şekilde yerine getirmektedirler. Aslında İslamiyet Afganistan'ın farklı kökenlerle, değişik etnik grupları oluşturan insanların birlik ve beraberlik duyguların geliştiren temel kaynakken, oluşturulan dini kökenli siyaset ya da siyasi kökenli dini hareketler yüzünden ayrımcılığın ve etnik köktenciliğin bir unsuru konumuna gelmiştir.

3. BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DİN VE SİYASET

DİNAMİKLERİNİN TOPLUMA YANSIMASI

3.1. Din ve Siyaset Birlikteliğinin Afganistan'da Oluşturduğu Sosyolojik Açmazlar

Din ve siyaset arasındaki sıkı etkileşim, Afganistan'da bazı zorlukların oluşmasına kapı aralar. Tabi oluşan zorluklar yalnızca aradaki etkileşimden değil, bu etkileşimi kullananların niyetlerinden de kaynaklanmaktadır. Özellikle, dini farklılıklar ve mezhep ayrılıkları, siyasi istikrarsızlığı artırmakta ve toplumsal gerilimlere zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, dini önder kabul edilen nüfuzlu kişilerin siyasi arenada etkin bir şekilde rol alması, siyasi süreçlerin demokratik oluşumunu engellemektedir.

Tarihi gerekçelerden kaynaklı olarak pek çok ülkede, kültürel köken dikkate alınmaksızın, bütün siyasal sistemler tarafından tanınma isteğinde bulunan yaygın siyasi kültür ile çoğunluk kültürü arasında füzyon oluşmak durumunda kalmıştır. Şayet bu toplum içerisinde kültürel bakımdan, etnik ve dinsel açıdan değişik yaşam biçimleri, diğer yaşam biçimleriyle eşit anlamda var olma payına sahip olacaksa bu füzyonun çözülmesi gerekmektedir. Ortak siyasi kültür seviyesi, karşıt kültürlerin ve siyaset öncesi biçimlenmiş kimliklerin seviyesinden bağımsız olarak oluşturulmak zorundadır. Eşit hakları içeren, bir arada var olmanın biricik ön şartı, korunan inançların ve pratiklerin geçerli anayasa ilkeleriyle çelişmemesidir. Burada olması gereken milliyetçilikten bağımsız olarak anayasa bağlılığı esas alınmalıdır (Habermas, 1991: 26). Bu durum Afganistan'da uygulanabilir olmakla beraber göz ardı edilmektedir. Pratik olarak Afganistan'da bütünleştirici bir anayasanın mevcut olduğu düşünülmektedir. Ancak anayasa devletin Sünni olduğunu belirterek zaten dinsel anlamda Şii ya da diğer mezhepleri ayırmaktadır. Aynı şekilde Peştun'larında ülkede ayrıcalıklı bir etnik kimlik olduğu da bilinmektedir.

Bununla birlikte her toplumda bir siyasal sistemin olması demek, tüm toplumlarda bir devletin var olduğunu iddia etmek değildir. Siyasal çatışma ortamında ve kararların hısımlık bağlarıyla veya dinsel zihniyet ve ritüellerle sınırlı

olduğu, toplumun her kesiminin ya da çoğunun siyasal etkinliklere katılabilmesi, bu durumların idare ve yönetiminin sevinde uzlaşabilmiş bir insan öbeğinden söz edilememesi devletsiz toplumları oluşturmuştur (Bottomore, 1987: 39). Afganistan’da devletsiz toplum kategorisine alınabilir durumdadır. Çünkü yine Bottomore’nin(1987: 40) belirttiğı gibi “Devletsiz toplumlar çoğı itibariyle, karmaşık bir işbölümüne sahip olmayan, ekonomik bakımdan yoksul, küçük aşiret topluluklarıdır...” Afganistan’da hali hazırda işleyen, kurallar koyan ve denetleme yapan bir siyasal sistem mevcuttur. Ancak tam olarak bir devletten söz etmek özellikle aidiyet duygusuyla birbirine bağı milliyetçi bir devletten bahsetmek mümkün değildir.

İslamiyet ortaya çıktığı andan itibaren ümmet duygusuyla Müslümanlar arasında bir kardeşlik bağı oluşturmuştur. Bu bağı etnik kökenler ne olursa olsun birlik ve beraberliğı Müslümanlar arasında yaygınlaştırmıştır. Afgan halkı da İslamiyet’i tam anlamıyla yaşamaya çalışan bir toplumdur (Çomu, 2020: 374). Ümmet kavramı da ilk dönemlerinde Afganistan’da birleştirici unsur olarak tüm etnik unsurları kapsamaktaydı. Ancak daha sonra etnik kimlikler ümmet kavramıyla ortaya çıkan bağı zayıflamasına neden olmuş ve önüne geçmiştir.

Müslümanlığa geçişle birlikte yeni bir yaşam biçimiyle birlikte, toplumların yaşayışlarına yeni kavramlarda girmiş ve yepyeni bir hukuk sistemi de edindirmiştir. Mezhep, fıkıh, molla, müftü ve cihat kavramları yeni yeni hayatın içine dâhil olmuştur. Cihat kavramı, Allah yolunda ölenlerin şehit olacağı düşüncesi çok büyük yankılar uyandırmış ve Müslüman olmayanlar karşı savaşa karşı taraftar toplamada oldukça etkili olmuştur (Çomu, 2020: 374). Cihat çağrısı da dış güçlere karşı oldukça başarılı olmuştur. Ülkedeki tüm etnik gruplar kendi yöntemleriyle savaşarak ülkeyi, bir bakıma da dinlerini savunmuşlardır. Başarılı olunan andan itibaren ise her etnik grup kendi çıkarına göre hareket etmiştir.

İslam ülkeyi işgal eden ülkelere karşı hem birliğin anahtarı olurken aynı zaman da yine ayrılıkçı siyasi düşüncelerin oluşmasına engel olmada yetersiz kalmıştır. Ülkenin etnik unsurlarla parçalanmış yapısı İslamiyet’in tek ve doğru elden yorumunu ve uygulanışını zorlaştırmıştır. Her topluluk kendi etnik yapısını gelenek ve kültürüyle İslam’ı kendi yerel inançları ve adetleriyle özdeşleştirmiş ve ortaya birbirinden farklı özgün yorumlar meydana çıkmıştır. Çoğı zamanda bu yorumlar

İslamiyet kuralları içerisinde ciddi anlamda çatışma ortamlarına meydan oluşturmıştır (Çomu, 2020: 376).

Afganistan'da İslam dinin söylemleri, İslami gruplar tarafından çok kullanılmıştır. Pek çok İslami grup iktidara geçince bu söylemleri kullansa bile uzun süre başta duramamıştır. Bu durum kapsayıcı bir siyaset kurulamamasıyla doğru orantılı şekilde ilerlemektedir. Afganistan'da otorite boşluğu derin bir şekilde açmazlar oluşturmaktadır. Bu açmazlara paralel olarak ekonomik ve sosyal alanda krizlerde köktendinci gruplara kendilerine göre hareket alanı sağlamasına çanak tutmuştur (Mohammadi, 2016: 74).

Ülkede oluşan istikrarsızlık, terör ve güvensizlik ortamının süreklilik arz etmesi Afganistan'da gençlerin ve fakirler olan halkın köktendinci örgütlerin sempatisini durumuna getirmiştir. İslami köktendinci gruplar devlet içerisinde yer edinmiş yolsuzluğu, adaletsizliği ve mafyavari yapıları odak haline getirerek çözümün kendilerinde olduğuna dair propaganda yaparak taraf toplamaktadır. Bu güvensiz ortamın artması nedeniyle endişelenen halk zihninde devlete olan güvenin sarsılması zihinlerde yer edinmiştir. Devletin de kendi içinde bölünmesi, istikrarsızlık ortamının derinleşmesi halkta pekte iç açıcı bir gelecek beklememesine neden olmuştur. Ayrıca devletinde tüm sorunlara karşı yetersiz olduğunu düşünceleri de köktendinci örgütlerin daha da güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Mohammadi, 2016: 75-76).

Ülkede etnik bölünme ve köktendinci grupların sayıca giderek artması ülkede oluşan siyasi açıklarla halkta tam bir güvensizlik durumu oluşturmıştır. Dinsel ve siyasal hayat karmaşası toplumun her kesiminde hissedilmektedir. Ülkedeki dinamikler dini örgütler, etnik unsurların farklı yaşam tarzları ve kukla yönetimlerle ortak bir siyasal sistemin varlığını zorlaştırmaktadır.

3.2. Afganistan'da Bulunan Başlıca Etnik Gruplar

Afganistan, etnik çeşitliliğin zenginliğiyle dikkat çeken bir ülke olarak karşımıza çıkar. Bu çeşitlilik ülke dinamiği içerisinde toplumsal sorunlara ve çatışmalara da yol açmaktadır. Afgan toplumu bu etnik çeşitliliği bütünleşmiş bir toplum vurgusu dâhilinde bir araya getirme de yetersizdir. Farklı etnik gruplar arasındaki rekabet, ayrımcılık ve güç mücadelesi, ülkenin istikrarını ve bütünlüğünü tehdit etmektedir. Ülke de pek çok etnik grup bulunmaktadır. Bunların içinde Peştunlar Afganistan'ın tarihsel ve geleneksel olarak en güçlü ve en kalabalık etnik grubudur.

Afgan kralları Peştunlar arasından çıkmıştır. Hükümet içerisinde, bürokraside ve askeriyede üst kademelerde genellikle neredeyse tamamına yakınında Peştunlar bulunur. Savaş öncesinde Afganistan'ın çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu düşünülmekteydi. Ancak savaştan sonra ülke dışına en fazla göç eden gruplar yine Peştunlar olmuştur. Peştunların genel nüfusu oranının savaştan sonra %50'nin altına düştüğü öne sürülmektedir. Peştunlar ülkenin Güney ve Güneydoğu bölgelerinde yaşarlar. Diğer bölgelerde ise azınlık durumundadırlar. Afganistan'da tüm etnik gruplarda olduğu gibi sınır komşularda da yine Peştunlar bulunmaktadır. Peştunların tamamına yakını Sünnidir ve Hanefi mezhebindedir. Konuşulan dil Peştucadır. (Hajiyaralı, 2013: 40-44).

Sosyal yaşam ve kültür Peştunlarda oldukça farklıdır. Peştunvali denen kurallara dayanır. Peştunvali, düzen ve sorumluluğun, meşru ve ahlaki ilkeleri belirleyen bir kurallar bütünüdür. Bu kurallar içerisinde hala devam eden en katı ilke ise kan davasıdır. Peştunların Peştunvali ilkeleri ve davranış unsurları çoğunlukla şeriata zıttır (Hamnawa, 2013: 27-28).

Kırsal alanlarda yaşayan Peştunlar hayvancılık ve tarımla uğraşmaktadırlar. Kentlerde yaşayan Peştunlar ise siyasetten ticarete kadar hemen hemen her alanda etkilidirler. Peştunların 60 kabileden oluştuğunu bilinmektedir. Peştunlar birçok alt gruptan oluşmaktadır bunların en büyük olan grupları Durraniler ve Galzaylardır (Karimi, 2017: 24).

Peştunlar, büyük bir nüfus yoğunluğuna sahip olduğu için diğer etnik gruplar ile egemenlik savaşı içindedir. Bu hegemonya mücadelesi diğer gruplar arasında

toplumsal gerilime yol açar. Toplumsal bütünleşme önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Peştunlar sayıca kalabalık olduğu için kabile bağları da oldukça kuvvetlidir. Bu durum aynı zamanda kendi içlerinde de çatışmalar sıklıkla görülmektedir. Bu çatışmalarda, toplum içinde bölünmüşlük ve ayrımcılığa neden olmaktadır.

Tacikler Afganistan'ın ikinci en kalabalık etnik grubudur. Tacikler yoğun olarak Afganistan'ın kuzey, kuzey doğu ve güneybatı bölgelerinde yaşamaktadırlar. Genel olarak ülkenin her bölgesine dağılmışlardır. Tacikler, dilleri yönetim tarzları ve yaşam biçimleri ile diğer etnik gruplardan farklılık gösterir. Tacikler Farsça konuşurlar ve Sünni mezhebe mensupturlar (Chaqmaq, 2015: 32). Afganistan siyasi hayatında aktif rol oynamaktadırlar. Peştunlar askeri ve siyasi liderlik pozisyonlarının hemen hepsini hakim olsalar da bürokratik işlerde yönetim işlerine Tacikler hakimdir. Tacikler daha kentleşmiş ve daha okuryazar bir nüfustur (Bahrah, 2020: 65).

Tacikler, Peştunların tersine kabile yapılanmasına yönelik değil sosyal grupların, yerel grupların, köy kümelerinin, bölgesel grupların ve meslek gruplarının içine dayalı olarak bir yapılanma içerisindedir. Yaşadıkları yerlerde genellikle tarım ve çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Tacikler Peştunlar gibi kesin olarak birbirlerinden ayrılan alt grupları ya da aşiretleri yoktur. Taciklere hangi grupta bağlantı içerisinde olduğu sorulursa çoğunlukla yaşadıkları bölgenin veya şehrin adını söylerler. Etniksel köken bakımından Tacik olmadığı halde Dari dilini konuşanlar da kendilerini Tacik olarak tanımlarlar ve gitgide de bu tanımlama oranı artmaktadır. Peştunlara oranla kendi aralarında bütünleşme ve birlik olma durumları daha fazladır. Ancak ordu ve yönetimin dışında bırakılmaya çalışılmaktadırlar. Ordunun ve yönetimin dışında bırakılmaya çalıştıkları için lider çıkartabilme imkânları da düşmektedir. Tarihte sadece iki kere iktidarı ele geçirebilmişlerdir. İlki bir çete lideri olan Beçe-i Saka, ikincisi ise Burhanettin Rabbani'nin Afganistan cumhurbaşkanı oluşudur. Her iki iktidar oluşta da Peştunlar Taciklerin siyasi gücü ele geçirmişlerini tepkiyle karşılamış ve yönetime karşı ayaklanıp son vermişlerdir (Şenli, 2017: 361-362). Tacikler, Afganistan'da önemli bir etnik grup olmasına karşın siyasi temsil açısından oldukça dışlanmış durumdadırlar. Tacik toplumu arasında Peştun egemenliğine karşı mücadele içinde olmaları nedeniyle hoşnutsuzlukla beraber, toplumsal huzursuzlukta had safhadadır.

Türkler Afganistan da bulunan en büyük etnik gruplardan biridir. Doğudan Vahan koridorundan Batı da Herat'a kadar bulunan bölgelere Afganistan Türkistan'ı olarak adlandırılır. Afganistan bölgesinde Türk boyları olan Akhunlar, Gazneliler, Göktürkler, Selçuklular, Timur'lar, Şeybani Özbekleri, Harzemşahlar ve Avşarlar'ın izlerine rastlanmak mümkündür (Büyükbaş, 2006: 17).

Afganistan bölgesi, Peştunlardan da önce yüzlerce yıl Türkler tarafından yönetilmiştir. Bölgede pek çok Türk devleti hüküm sürmüştür. Babür İmparatorluğu bugün Afganistan sınırları içinde kalan coğrafya, Orta Asya, Güney Asya'dan ise Pakistan ve Hindistan'ı kapsamaktadır. Gazneli Mahmut'un İmparatorluğu'nun başkenti yaptığı Gazne şehri bugün Afganistan'da bulunan şehrin adıdır. Türkler bölgenin en eski etnik grubudur. Bunun kanıtı ise Babür'ün mezarı Afganistan'ın başkenti Kabil'de bulunmaktadır. Tüm bunlarla birlikte Türk kültürüne ait pek çok eser de Afganistan sınırları içerisinde. Afganistan nüfusunun %14'ünü asimile olmayan Türkler oluşturmaktadır (Mokhtari, 2019: 35).

Türkler arasında kabile sistemi oldukça etkilidir. Afganistan Türkleri kendi aralarında Özbek, Türkmen, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Kara Kalpak gibi gruplara ayrılmışlardır. Bu grupların en kalabalık olanları Özbekler ve Türkmenlerdir. Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Kuzey ve Kuzeydoğu bölgelerinde yaşayan Türkler kendi kimliklerini korumuşlarsalar da diğer bölgelerde yaşayan Türk kavimleri ise kendi etnik yapılarını koruyamamışlar ve asimile olmuşlardır. Özbekler ülke nüfusunun %9'unu teşkil etmektedirler. Genellikle Tarım hayvancılık ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Sünni olan Özbekler kendi adları ile siyasi organizasyon oluşturmuşlardır. Diğer grup olan Türkmenler ülke nüfusunun %3'ünü teşkil etmektedirler. Türkmenler konuşan Türkmenler önce göçebe yaşarken 20. yüzyılın başlarından itibaren yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Türkmenler Sünnilerdir. Güzel biçimde dil, kültür ve geleneklerini korumaktadırlar. Hayvancılık ile uğraşırlar ve halı dokumaktadırlar. Diğer etnik gruplar tarafından saygı duyulan bir topluluk olan Türkmenler, diğer etnik gruplar arasındaki sorunları çözmek için çoğu zaman arabulucu olarak çağrılmaktadırlar. Afganistan'ın en büyük sorunu olan eğitimsizlik, Özellikle Türkmenlerde de yaygındır bazı bölgelerde Taliban'ın hâkimiyeti altında olduklarından maddi ve ekonomik bakımdan geri kalmaktadır. Yıpranmış geleneklerden oluşan nedenlerden dolayı eğitime önem verilememiştir (Behroz, 2020: 47-49).

Türkmenlerin genellikle kırsal bölgelerde yaşaması ve görece daha geleneksel işler yapması diğer etnik gruplara göre ekonomik olarak dezavantajlı konumda yer almasına neden olmaktadır. Bu durum Türkmen toplumu arasında huzursuzluğa ve toplumsal dengesizliğe yol açmaktadır. Modernleşme ve küreselleşme süreçlerinde geleneksel kültürel kimliklerini kaybetme riskiyle karşı karşıya olan Türkmenler, toplumsal bütünleşme ve kimlik duygusu açısından sorunlar yaşamaktadırlar.

Bir diğer topluluk olan Hazaralar, Türk asıllı oldukları düşünülmektedir. Afganistan nüfusunun %10'u oluşturmaktadır. Farsçanın Hazaregi lehçesiyle konuşmaktadırlar. Hazaralar, Şii mezhebine tabidirler. Mezhepleri nedeniyle idareyi elinde bulunduranlar tarafından en çok ezilen gruplar arasındadırlar. Ülkenin en verimsiz topraklarında yaşamaktadırlar. Hazaralar geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadırlar. Hazaralar diğer etnik gruplardan farklı özelliklere ve kültüre sahiplerdir (Hajiyarali, 2011: 78)

Hazaralar çoğunlukla küçük köylerde yaşamaktadırlar. Belli zamanlarda sürüleriyle yaylalara çıkmaktadırlar. Köylerde çıkan uzlaşmazlıklar, geleneksel olarak köy liderleri önderliğinde çözülmektedir. Eğitim İslami değerlere göre uygulanmaktadır. Büyük çoğunluğu Şii mezhebindedir. Afganistan'ın yeni oluşumunda Hazaraların etkinliği önemlidir. Taliban döneminde de en çok baskıya maruz kalan gruplardan biri olmuştur. Zulümlerden dolayı en çok göç eden toplulukta yine Hazaralar olmuştur (Hajiyarali, 2011: 86-88).

Hazaralar, Afganistan tarihinde maruz kaldıkları zulüm ve ayrımcılık sebebiyle toplumsal dışlanmışlık hissetmektedirler. Bu durum, Hazara toplumu arasında öfke ve hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Toplumsal dışlanma nedeniyle genellikle siyasi süreçlerde yeterince temsil edilememektedirler. Bu da toplumsal huzursuzluğa ve siyasi çatışmalara yol açmaktadırlar.

Afganistan'ın etnik yapısı oldukça karmaşık bir yapıdadır. Bu karışıklık nedeniyle bir Afgan milletinden söz etmek maalesef ki halen mümkün görülmemektedir. Ülkenin Güney bölgelerinde Peştun dili, ülkenin Kuzey ve batı bölgelerinde Farsçanın farklı bir şivesi olan Dari dili konuşulur. Peştunca ülkenin resmi dillerinden biri olmasına rağmen geçerli bir dil değildir. Dari dili ise genel iletişim dili olarak tüm gruplar arasında konuşulur. Afganistan Anayasası'nda resmi

dil olarak kabul edilen Türkçe de Kuzey bölgelerinde ve Kuzeydoğu illerinde kullanılan etkili bir dildir (Begzad, 2012: 17).

Afganistan'da diğer etnik gruplar ise Abdaliler, Afşarlar, Aymaklar, Çağataylar, Goriler, Halaçlar, Kırgızlar, Araplar, Belluciler, Nuristaniler, Hindular, Pamiriler, Gujarlar ve Rajasthaniler bulunmaktadır. Afganistan da bu etnik grupların sayıları oldukça azdır. Siyasi ve politik etkileri de yok denecek kadar azdır. Afganistan'da oluşan sosyolojik sorunlar, ülkenin sosyal dengesizliğini ve toplumsal bütünleşme zorluklarını yansıtmaktadır.

3.3. Etnik Grupların Toplumsal Ayırışmaya ve Siyasete Etkisi

Afganistan tarihi, jeopolitik konumu ve coğrafyasıyla bugüne kadar pek çok milletin kavşak noktası olarak ev sahipliği yapmıştır. Bu çeşitlilikte Afganistan da farklı farklı etnik unsuru içinde barındırarak yaşamaya yol açmıştır. Bu çeşitlilik içinde yaşayan etnik gruplar, belli bir görüşte ortak bir nokta da birleşememiş, hatta kanlı iç karışıklıklara kadar gitmektedir.

Afganistan'da çok sayıda etnik grup bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 27 Farklı etnik grup yaşamaktadır. Farklı etnik grup ve azınlıkların yaşamasına rağmen resmi din İslam ve halkın %99'u Müslümandır. Çok az sayıda olsa da Hindu ve Sih de yaşadığı bilinmektedir. Ülke tam olarak bir azınlıklar ülkesidir. Afganistan'daki istikrarsızlığın ve iç karışıklık nedenlerinin başında etnik yapı ve mezhep çatışmaları gelmektedir. Ayrıca Afganistan'da yaşayan etnik gruplar sürekli bir asimilasyon politikalarına maruz kalmaktadır. Hem yüzyıllardır varlıklarına devam ettirmekte hem de azınlık muamelesi görmektedirler. Bu durum da çatışmalara ve ayaklanmalara sebebiyet vermektedir (Mokhtari, 2019: 31).

Etnik kültürel ve dinsel yapının Afganistan'da bir karışım halinde bulunması, ulus olmasını geciktiren önemli bir etkidir. Hem yerel hem ulusal bir bütünleşmeden söz edilemediğinden ülkede ortak bir ulusal kimlik ve milli bir ideolojinin ortaya konması zayıf ve yetersiz kalıyor. Etniksel ve kabilesel yapı toplumda hiçbir zaman milli bir şuur oluşturmaya sağlayamıyor. Ülkede tam olarak bir ulusa aitlik söz konusu değildir. İnsanlar kendilerini Afgan olarak değil de ait olduğu etnik boy veya aşireti ile tanımlamıştır. Bu nedenle geçiş yolları üzerinde bulunan ve fetihçi milletlerin mutlaka geçmesi gereken bir noktada yer alan

Afganistan, adeta bir kavimler ve dinler mozağine dönüşmüştür. Bu coğrafyada yaşayan halk dini kimlikten sonra, kabile kavramı ve etnik milliyetçilik daima ön plandadır. Çeşitlilik içeren etnik yapı içerisinde, tüm etnik kimlikler arasında paylaşılan ortak bir payda, ortak bir değer bulmak da oldukça zordur. Maalesef ülkede “Afgan” adıyla bir halk veya topluluk yoktur. Bu kelime Peştunları ifade etmektedir (Büyükbaş, 2006: 13).

Afganistan’da herkes kendi etnik grubu ile sosyal olarak birliktelik içerisinde. Farklı etnik kökene sahip bireyler birbiriyle kaynaşma içerisinde girmemektedir. Etnik kökenler arasında kültürlerarası bir aktarım ya da ekonomik düzeyde ilişki içerisinde bulunmamaktadırlar. Başkent Kabil dışında etnik kökenlerin bir arada yaşadığı çok az yer vardır ve aynı etnik kökenler toplu olarak yaşamaktadırlar. Bu durumun nedenine bakılacak olursa, iç savaş çıkma ortamının çok elverişli olduğu ve saldırı olma ihtimali ülkede herkesin kendi etnik grubunun içinde güvende olabileceği düşüncesinde yatmaktadır. Etnik grupların savaş aşası tarzı yönetilmesi durumu karmaşık hale getirir. Ülke içerisinde savaş ağalarının iç savaş durumunda etki alanı bilindiğinden, bu durumu kaldırmak yerine iş birliğine gidilmesi birbirinden farklı ideolojileri savunan grupların bütünleşmesini olanaksız kılmaktadır (Arslan, 2016: 53). Kaynaşamama olgusu ülke içinde ortak bir kültür, dil ve tarih oluşmasını engellemektedir. Toplumsal ayrışma ülkenin dış müdahalelerde en büyük kozu olmasına da neden olmaktadır.

Farklı etnik köken ve mezhebe sahip grupların birbirinden farklı da siyasi talepleri olması da bütünleşme yolunda oldukça önleyici bir durumdur. Müceddidi, Geylani ve Nabi geleneksel değerlerle İslâm’ın birleşimi olan yönetimi savunurken, Hikmetyar ve Halis bütünüyle İslâm kurallarına göre düzenlenmiş olan İslâm emirliği istemektedirler. Rabbani ve Seyyaf Vahabi ekolünü kabul etmekte, Şii Hazaralar ise İran Devrimini model alan bir siyasi düzen talep etmektedir. Özbek ve Türkmenlerin elçisi Dostum ise lâik bir sistem üzerinde yönetim istemektedir (Uslubaş, 2010: 122).

Afganistan’ın toplumsal yapısı hakkında yapılan araştırmalarda, özellikle etnik yapısının çoklu bölünmesi sebebiyle ülkede sorunların yüzyıllar süren bir çatışma içerisinde olması ve bu sorunlara daimi bir çözüm bulunamaması göze çarpar. Bu sorunların çözüme kavuşturulamaması ülkede istikrarsızlığı adeta yerleşik

bir hale getirmiştir. Etnik unsurlar arasında yaşanan herhangi bir durumda uzlaşma geleneğinin olmaması da ayrışmaları derinleştiren etkenlerdendir. Ülkede aşiret yapılanmasının yaygın olması ve bu aşiretlerin etnik, mezhepsel farklılıklar içerisinde ayrışması ile çatışmalar ülkenin olağan durumu haline gelmiştir. Çoklu etnik ve mezhepsel unsurlar zengin kültürel çeşitlilik oluşturmaktan öte ulusal bir milli kimlik bütünleşmesinin oluşmasını engellemektedir (Sürücüoğlu, 2022: 333).

Etnik unsurların heterojen yapısı ve bütünleştirici bir çözüm arayışı içinde olamamaları, ülke içerisinde ulus inşa sürecinin sekteye uğramasına ve yaşanan krizlerde başarıya ulaşma oranında olumsuz etkiye sahiptir. Aslında ülkenin bağımsızlığını almasından bu yana çok uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, bütün etnik yapılar ve milliyetler açısından ortak paydada uzlaşılan milli kimlik bilinci oluşmamıştır. Tüm bunlara dayalı olarak da çeşitlilik içinde, dağınık kimlikler oluşumuna elverişli ortamlar mevcut hale gelmiştir. Afganistan toplumu etnik ve aşiret yapısı çevresinde şekillenmesi nedeniyle, siyasi yapı içerisindeki etkileşimler, iktidarın siyasal ayağında tek taraflı ve belirli bir etnik unsurun tekelinde el değiştirmesi olağandır. Bunların sonucunda ise toplumun siyasi sisteminde sosyal yapılarla iletişim ortamı oluşturmak yerine aşiret grupları ve onların alt sistemleri ile iletişim ağları dağılmaktadır. Tek elden siyasi dolaşım diğer etnik grupların ve halkın siyasete katılımını olumsuz etkilemiş, egemen olmaya etnik unsurlar iktidara karşı daima aşırı tutumlar sergileme içine sokmuştur. İktidar ile halk arasında hep bir ayrışma olmasına, yöneticilere şüpheyle bakmasına neden olmuştur. Bu sebeplerle siyasi gücü elinde bulundurmak isteyen etnik gruplar arasında kanlı rekabetler yaşanmıştır (İnanç & Ahmed, 2022: 54-55).

Afganistan'a sosyolojik perspektiften bakıldığında bütünlük içinde tek bir toplum olamadığını, etnik yapılara bölünmüş, üstüne siyasi ve kültürel anlamda da anlaşılmayan bir toplum olduğu görülür. Ülke içerisinde görülen toplumsal gerginlik ve çatışma ortamının ana sebeplerinden biri etnik yapılar arasındaki sosyal mesafedir. Etnik gruplar arasındaki iletişimin az olması hatta olmaması, birbirlerini yabancı olarak görmeleri, etnik bir çatışmaya dönüşmüştür. Özellikle etnik grupların belli bölgelerde yoğunluk göstermeleri, dağılmamaları, iktidarın siyasi çevresine göre yayılım göstermeleri de toplumsal ayrışmaları tetiklemektedir. Etnik gruplar arasında ayrışma o kadar keskindir ki, başkent Kabil görece daha karma etnik grupları barındırmasına rağmen, halk aynı etnik grubunun olduğu mahallelerde

yaşamayı tercih etmektedirler. Etnik aidiyetlere göre yapılan seçimler sonucunda da toplumda bütünleşme sağlanması oldukça zorlaşmaktadır. Aynı etnik gruba ait bireyler arasında duyulan güven ve aidiyet duygusal kendi aralarında sağlıklı iletişimi oluşturur. Ancak diğer etnik gruplara ise güvensizlik ön plandadır (Motafaker, 2018: 592). Ülke gerçeği haline gelen iç çatışmalar yaşandığında her grup kendi halkını koruyup, diğer gruplarla hemen çatışma haline girdiğinde aslında neden çok da birbirleriyle karışmadıklarını da anlamak mümkündür.

Ülkenin coğrafi konumuna bakıldığında Hazara'lar hariç diğer etnik grupların yakın sınır komşularla etnik bağı olduğu görülür. Örnek verilecek olursa Peştunlar Afganistan'ın güneyinde yoğun nüfuslanmışlardır. Çünkü Pakistan'ın kuzeyin de bulunan Veziristan, Peştun yoğunluklu bir bölgedir ve aralarında aynı etnik aidiyet vardır. Aynı şekilde Tacikler, Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Tacikistan ile aynı etnik bağı sahiptirler. Özbek ve Türkmenler de Özbekistan ve Türkmenistan ile aynı etnik ırka sahiptirler. Hazaralar ise böyle bir ortak bağ paylaşmadığı için daha merkeze yakın yoğunlaşmışlardır. Etnik farklılıkların, siyasi iktidarların ayrımcı ve adaletsiz politikaları nedeniyle merkezi devletten kaçınmasıyla sonuçlanan toplumsal ayrışma, komşu devletler tarafından desteklenmesi ile de çatışma ortamını ve ayrışmayı şiddetlendirmektedir. Tarihsel süreçte bakıldığında ülke sınırları çizilmeden önce örneğin Peştunların Pakistan'da yerleşik bulunan Peştunlarla aynı ortak kültür, gelenek ve göreneğe sahip olması da kendilerini Afgan olarak değil de Peştun olarak nitelemesi de toplumsal bütünleşme önünde engeldir. Aynı durum diğer etnik gruplar içinde geçerlidir. Komşu ülkelerle aynı ortak etnik unsura sahip olmaları, toplum içerisindeki sosyal ayrışma olgusunun ülkenin bir gerçeği olarak tezahür etmesi kaçınılmazdır (Motafaker, 2018: 592-593).

Afganistan toplumunun etnik bölünmüşlüğü sosyal bütünleşmenin önünde en büyük etkenlerden biridir. Tarihsel süreç içerisinde yukarıda da bahsedildiği gibi sosyal ve mekânsal mesafelerin derinleşmesi kaynaşma ortamı oluşumuna izin vermemiştir. Tüm Afganistan'ı kapsayan sorunlar içerisinde etnik grupların bölgesel yaşantı sürmesi terör gruplarının da buradan beslenmesine neden olmaktadır.

3.4. Afganistan Siyasi Yaşamında İslami Örgütler

Afganistan da ortaya çıkan dini hareketler SSCB'nin Afganistan işgalinden sonra birer örgüt olarak yollarına devam etmiştir. Küçük ayaklanmalarla başlayan işgal karşıtlığı yerini düşmana karşı topyekûn bir savaşa dönmüştür. Oluşan bu örgütler ülkeyi düşmandan arındırmak amacı gütmekte, farklı dini ve siyasi ideolojilerle kendi içlerinde gruplar oluşturmaktadırlar. Örgütlerin düşmana karşı verdikleri mücadele yanında, kendi aralarında gerçekleşen çıkar çatışmaları hem halkı hem de tüm ülkeyi bitmek bilmeyen bir istikrarsızlık kaderine sürükleyecektir.

Dini hareketlerden ortaya çıkan örgütler daha sonra köktenci bir yapıya dönmüştür. Başta Afganistan ülkesinin kurtuluşu için savaşırken daha sonra, ülke askerleriyle savaşmışlardır. Tabi burada ülkeyi hala dış güçlerin yönettiğine dair bir inançta kuvvetlidir. Ancak örgütler kendileri başa geçtiğinde bir plan ve program dâhilinde ilerlemedikleri için hiç birinin ülke yönetme becerisi, yetenek ve tecrübesi olmadığından ana birleştirici unsur ülke huzuru ve din iken ırkçı bir hal almıştır. Ortak bir rejim ya da bütünleştirici bir sistem kurulamadığından ülke daha da karışmış savaş hali devam etmiştir. Bu ortam köktendinci örgütlerin ortaya çıkarak ülkeyi harabeye döndürmeye müsait bir yer oluşturmaya sebep olmuştur (Behroz, 2020: 77).

Afganistan'da özellikle Taliban örgütünün oluşmasıyla dini köktencilik fenomeni ülkede doruk noktasına çıkmıştır. Günümüzde Afganistan köktenci grupların barındığı ve sığındığı yer konumuna gelmiştir. Hemen hemen çoğu din adı altında ülke içerisinde merkezler ve kamplar kurmuştur. Ülke de oluşan bu dini köktencilik üssü hali, Afganistan'ın kendine has yaşam şartları, koşulları ve coğrafyası çerçevesinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Mohammadi, 2016: 72). Bu bağlamda örgütlerin siyasi, dini ve askeri varlıklarını incelenecektir.

3.4.1. Afganistan'da Bulunan Dini Kökenli Siyasi Örgütler

Afganistan ülkesi içerisinde pek çok dini ve siyasi bağlamda güçlü örgütlenmelere sahip yapılanmalar bulunmaktadır. Bu örgütler, genel olarak İslam'ın yorumu ve uygulanması üzerinde yoğunlaşırken, aynı zamanda siyasi hedeflere ulaşmak için de faaliyet gösterebilmektedirler. Bu dini kökenli siyasi örgütlerin

Afgan toplumuna etkileri oldukça olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde tezahür etmiştir. Bu siyasi örgütlerden bazıları aşağı da verilmiştir.

Afganistan da Mücahitler dönemi oldukça karmaşık bir dönemdir. SSCB işgali döneminin 10 yıllık sürecinde bir buçuk milyondan fazla kişi hayatını kaybetmiş, ülke içinde ve dışında mülteci konumuna düşmüş ve yoksulluk toplumun her kesimine inmiştir. Güvensizlik ortamında can ve mal güvenliği diye bir şey kalmamıştır. 1992-1996 yılları, Mücahitler için savaşın bitmesi ama iç savaşın daha da körüklenmesi dönemi olmuştur. Can kayıpları artmış, yoksulluk bir ülke gerçeği haline gelmiştir. Başkent Kabil harap bir halde, istikrarsızlık daha da derinleşmiş ve ülkenin mahvolmasına sürükleniş hızlanmıştır. Afganistan'a komşu ülkeler, farklı Mücahit gruplarını destekleyerek kendi aralarında çıkar çatışmaları daha sonra iç savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Afganistan da SSCB yenilmiş ve ülkeden yollanmış ancak dışarıdan verilen desteklerle mezhep çatışmaları körüklenmiş, Mücahit grupları ülke refahı ve din birleştirici unsurları yerini iktidar mücadelesine bırakmıştır (Muhtat, 2011: 48). Afganistan da bu dönem içerisinde her bölgeyi egemen bir lider yönetiyordu. Bu ayrılıkçı bölgeleri de başka bir ülke himaye ediyordu. Ülkeyi idare edecek güçlü ve istikrarlı bir devlet olmayışı, durumu daha da körüklemiştir. Hatta bir bölgeden diğer bölgeye geçiş bile yasaklanmış, geçmek isteyenler rüşvet yoluyla geçmiştir. Ülke de kargaşa ortamı gittikçe daha da hararetleniyordu (Muhtat, 2011: 50).

Alevlenen güç mücadelesi içerisinde kendine has yapılar içeren Peştun, Tacik, Hazara ve Özbek etnik grupları, bu iç savaş içerisinde karşı karşıya gelmişlerdir. Asıl olan gerçek şudur ki siyasi etnik grupların yaptıkları tüm iç çatışmalar, iktidar içerisinde bulunmak ve hükümet içerisinde bir yer edinmeye çalışmaktır. Halk tabanlı destek ihtiyacı için ise etnik gruplar seferber edilmiş ve tüm etnik gruplar bir siyasi araç olarak kullanılmıştır (Hameedi, 2020: 70).

Ülkeyi sosyalist rejimlere karşı kurtarmak için din adına birleşen Mücahitler, Sovyet Rusya'nın gitmesiyle, birbirleri arasında iktidar mücadelesine girmişlerdir. Tüm etnik gruplar arasında uzlaşma, birlik olma unsurları unutulmuş birbirlerini dine aykırı davranmakla suçlamışlardır. Mücahitler ilk kez din farklı yorumlanmaya başlanmıştır. Din birleşme unsuru olmak yerine, etnik gruplarda ayrılık unsuru olmaya başlamıştır. Din, artık çatışmanın ana nedeni olmuştur. Dış faktörlerin bu

ayrılıkçı unsurları desteklemesiyle olayalar daha derinleşmiştir (Burhani, 2015: 53). Çatışmalar devam ederken Mücahitlere karşı tepki olarak Taliban adında bir grup ortaya çıkmış ve diğer ayrılıkçı Mücahit gruplarından sıyrılmıştır.

Diğer radikal dini örgüt ise Taliban'dır. Afganistan siyasetinde din, meşrulaştırıcı bir güç olarak kullanılmıştır. Taliban bu gücü kullanarak 1994 yılında siyasi bir aktör olarak ülke içerisinde sivrilmeye başlamıştır. Taliban kısa sürede Kandahar'ı ele geçirerek Kabil'e doğru hızla ilerlemeye başlamıştır. Çevresinde bulunan din adamları tarafından desteklenmiştir. Mücahitler döneminde oluşan etnik ayrılıklar, iç savaş, dış müdahaleler ve Peştun olmayan yönetime karşı Peştunlar arasında oluşan tepki, ülkede radikal Peştun hareketi olarak Taliban'ı hızlandırmıştır. Taliban hareketi çoğu tecrübeden uzak olan gençler sadece medreselerde yaşamaktan, medrese dışına çıktı. Kendi ülke tarihini bile bilmeyen gençler, sadece Allah yolunda savaş verdiklerine inanıyorlardı. Karşılarında savaştıkları kimdir onu bile bilmiyorlardı. Yoksul olan gençler için savaş yapılabilecek en iyi meslekti (Burhani, 2015: 61-62).

Taliban kelime anlamı Arapça da öğrenciler anlamına gelmektedir. Pakistan ve Afganistan da bulunan medreselerde yetişmiş, 1994 yılında ortaya çıkan Afgan askeri İslamcı harekettir. Taliban lideri SSCB'ye karşı savaşan Mücahitlerden oluşmaktadır. Taliban'ın üyeleri SSCB'ye karşı olanların Pakistan kamplarında doğan çocuklarıdır. Peştunlardan meydana gelen Taliban da diğer etnik gruplara karşı etnik temizlik yapan bir anlayışa hâkimdir. Sert bir anlayış izleyen Taliban, kuzey illerden işgale başladığında karşısına çıkanları kurşuna dizmiştir. İşgaller sırasında Özbek ve Hazaraları katliam yaparak ilerlemiştir (Behroz, 2020: 78).

Pakistan ve Suudi Arabistan Taliban'a maddi ve manevi olarak destek vermiştir. Pakistan'ın Taliban'ı destekleme nedenlerinin başında, Durand sınır anlaşmazlığının çözülebileceğine inanmaları ve petrol ve doğalgaz boru hattı projelerinin hayata geçirmek istenmesi, Pakistan'ın dünya pazarına açılmasında ve boru hatlarının güvenliğini sağlamak istemek gibi nedenler gelir. Ülkede artık iç savaş yüzünden en zorunlu ihtiyaçlar bile karşılanamaz olmuş, hatta tıbbi imkânlar, elektriğe ulaşmaları bile zorlaşmışken, Taliban ülkeyi ele geçirdikten sonra halk, kurtarıcı olarak görmüş ve hemen benimsemeye başlamıştır. Tüm bunların başında

ülkede 23 yıldır süren savaş ve karışıklıklardan halkın artık yılmış olması da Taliban'ın yükselişini hızlandırmıştır (Hussin, 2021: 75-76).

Taliban'ın yönetimi ele geçirdiği 1994-2001 dönemleri dünyanın Sünni şeriatla yönetilen en ünlü emirliği olmuştur. Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından Taliban'a karşı propagandaya başlamıştır. Nedeni ise Taliban kendini dünyanın İslami merkezi olma yoluna baş koymuşlardı. Batılı devletlerden Amerika'ya kadar İslami fikirleri yaymayı düşünüyorlardı. Ayrıca Filistin'in özgür bir ülke olarak İsrail'den kurtulmasını istiyordu. Orta Asya'da kendi şeriatlarının yayılması gerekliliğine inanıyorlardı. Pakistan, Arap Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan Taliban hem devlet olarak tanıyor hem de desteklerini esirgemiyorlardı. Burada ABD'nin rolü ise çift taraflılıktı ve iki yönlü bir siyaset izleniyordu. ABD hem Taliban'a destek veriyor hem de Kuzey İttifakını destekliyordu. ABD Afganistan'ın barış halinde olmasını istiyordu. Çıkacak savaşlar kendi petrol şirketlerinin yol güzergâhını da etkileyecekti. Türkmenistan'dan Afganistan'a oradan da Pakistan ve Hindistan'a açılarak petrol boru hatlarının yollarını açmayı planlıyordu (Muhtat, 2011: 57).

ABD'nin Taliban'ı destekleme planları arasında Orta Doğu'da teröre destek veren ve ABD karşıtı politika izleyen İran'a tam ters olan bir dini rejim oluşturarak İran'ı saf dışı bırakmaktır. Diğer planı ise SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerin enerji yataklarını kullanmak ve işletmektir. 1990 yılında ABD enerji firması Unocal'ı Türkmenistan'dan Afganistan'a boru hatları döşenmesi için desteklemiştir. Bunun gerçekleşmesi için Afganistan da düzen kurulmalıydı ve Taliban bu düzeni sağlayacağına inanılmıştır. 1997 yılında Unocal şirketi Taliban'ın üst düzey üyelerini ABD de ağırlayarak petrol boru hattının projesinin bazı yönlerini anlatmıştır. Unocal'ın ortağı Delta şirketinin sahibi Halit Bin Mahfuz'ın kız kardeşi Usame Bin Ladin ile evlidir. Uluslararası bu ticari ortaklıkların Bin Ladin ve Bush aileleriyle iş ilişkileri tespit edilmiştir. ABD Taliban'ı kendi çıkarları üzerine yönlendirmek istiyordu. Eğer yönlendirmeler istediği gibi olmazsa devirecek ve yerine yine kendi çıkarlarını koruyacak bir rejim getirmeyi planlıyorlardı. ABD Talibanla sürekli olarak pazarlık için bir araya gelmeye çalışmış, ancak Taliban ile ABD arasında paralellik istenen şekilde sağlanamamıştır. ABD 1998 yılından itibaren Taliban'ı devirmek için planlara başlamış ve ABD sebepler aramıştır. Nairobi ve Darüsselam'a yapılan saldırılardan Usame Bin Ladin sorumlu

tutulmuştur. 1998 yılından itibaren artık Taliban'ın devrilmesi savunulmaya başlanmıştır (Muhtat, 2011: 59-61).

11 Eylül 2001'de El Kaide ABD'nin Dünya Ticaret Merkezi'nin İkiz Kulelerine saldırı düzenlemesi ve ABD Taliban'dan Ladin'i teslim etmesini istemesi üzerine Taliban Ladin'i teslim etmemekle kalmayarak onu himaye etmiştir. Böylece kendi çöküşünün yolunu açmasına neden oldu. Taliban yönetimi sona ermesi ile ABD ve Uluslararası Topluluklar himayesinde yeni bir döneme girmiş oldu. Afganistan 2021 yılında ABD'nin adeta apar topar çekilmesinin ardından yeniden Taliban yönetimine geçti. Ülke de istenen istikrar sağlanmaya çalışılsa da tam bir düzen kurulması için Afganistan'ı yine zor bir süreç beklemektedir.

Bir diğer uluslararası terör örgüt ise El-Kaide'dir. Usame Bin Ladin önderliğinde 1989 yılında din adına savaşan İslami yapılanmaları bir araya toplamak ve onlara liderlik etmek amacıyla Afganistan'da kuruldu. El-Kaide isimli bir kampta kurulan silahlı bir örgüttür. Dünya da pek çok devletin terör örgütü listesinde yer almaktadır. Bu yapılanma içerisinde gelir kaynağı olarak Avrupalı devletlere sattığı uyuşturucu ve bu türden yasaklı maddeler olduğu bilinenler arasındadır. Terör örgütünün işleyiş sistemi hücre tipi örgütlenme şeklindedir. Her hücre kendi içerisinde bir hiyerarşik yapılanmaya sahiptir. Bir hücre diğer hücre hakkında yeterince bilgiye sahip değildir. Herhangi bir eylemi üstelenen üye kendi hücresinde liderlik konumuna gelip istediği eylemi gerçekleştirebilir. Yapılan eylemlerde bu durum hücre içerisinde daha rahat hareket ve hedeflerin kesinliğinde kolaylık sağlamaktadır (Yiğit, 2017: 83).

Hiç şüphesiz Afganistan'ın SSCB işgalinden kurtulmasının en önemli unsuru Afgan direnişi olmuştur. SSCB'nin çekilmesiyle birlikte başlayan iç savaşın Taliban zaferiyle sonuçlanmasından sonra ülkede İslam Devleti olmuştur. Bununla beraber İslami bir cihat anlayışıyla yönetilmeye başlanmıştır. Kendi ülkesi olan Arabistan'da sorunlar yaşadıkdan sonra gittiği diğer ülkelerde de tam istediğini yapamayan Ladin Afganistan'ın bu yeniden değişim döneminde Afganistan ona biçilmiş kaftan olmuştur. İslami bir ağ kurmak isteyen, bunun içinde elverişli bir yer arayan Ladin, en uygun ortamı bulmuş ve Afganistan'ı bir çeşit üst gibi kullanarak faydalanmaya çalışmıştır. Yeterli ortamı bulduktan sonra İslam dünyasında cihat çağrısı yapmış ve

bunun için kapsayıcı bir örgüt olacağını ilan etmiştir. Taliban ile ilişkileri de kurulduğu ilk andan itibaren hep olumlu seyretmiştir (Polat, 2015: 51-52).

İslam dünyasında yaşanan tüm sorunları Batı'dan kaynaklı problemler olarak gören El-Kaide bu sebeple Batı dünyasına karşı savaş açmış ve cihat ilan etmiştir. Orta Doğu coğrafyasında bu denli batıya yönelik radikal olumsuzluk olmaması örgütü farklı bir bakış açısı olarak görenlere karşı elini güçlendirmiştir. Örgütün temel hedefinin terör eylemler düzenlenmesi olması örgütün temel felsefesini göstermektedir. Yaptığı eylemlerle küresel düzeyde sonuçlar meydana getiren örgüt, dünya da geniş çaplı piyasaları etkilemektedir. Küresel terörizmin yayılmasında da başat aktör olmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra terör olayların küresel boyuta ulaşmasındaki etkisini göstermiştir. Bu saldırılardan sonra diğer terör grupları da cesaret almasını sağlamış ve yeni radikal terör grupları türevlerinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır (Yiğit, 2017: 84).

Bu dini kökenli siyasi örgütlerin sosyolojik etkileri göz önüne alındığında, genellikle toplumda bölünmüşlük, güvensizlik ve istikrarsızlık ortamı oluştururken, aynı zamanda dini ve siyasi kimliklerin güçlenmesinin karşısında negatif yönde katkıda bulunmaktadır. Bu örgütlerin etkileri, Afganistan'ın siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkilemekte ve ülkenin istikrarının oluşumuna engel olmaktadır.

3.5. Dinsel Kökenli Örgütlerin Sosyo-Politik Etkileri

İslam dini radikal dini gruplar açısından incelendiğinde, İslam dini bu unsurlara karşı oldukça ihtiyatlıdır. Müslümanların hiçbiri radikal İslami hareket, duygu ve düşünce içerisinde değildir. Radikalleşme kimliği, yaşanan süreç sonunda kazanılmaktadır. Radikalleşme süreci pek çok aşamadan oluşmaktadır. Sürecin en sonunda ise terörizme evrilmiş bir İslami hareket ortaya çıkar. Bulut(2021: 291), radikal terör durumunu şu şekilde aşamalandırmaktadır;

Bu çerçevede terörizme giden yol, düzeltilmesi gereken yanlış bir şeyler olduğu düşüncesiyle başlamaktadır. Gerçek bir problem olabileceği gibi yalnızca bir adaletsizlik olduğu düşüncesi de mevcut olabilir. Zaman zaman her ikisi de olabilir. İkinci aşamada ister evrensel isterse kişisel olsun, sorunun toplumun mevcut siyasal ya da hukuki çerçevesinin sunduğu eylem ya da eylemcilik modellerine başvurmadan çözülemeyeceği düşüncesi hâkimdir. Üçüncü aşamada bireyin bir eylemciden ya da militandan bir

teröriste dönüştüğü görülmektedir. İşte modern İslamcı militanlığın kökenindeki sebepler, terörizme giden yolda atılması gereken ilk adıma yol açan derin şikâyetlerde yatar. Ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlar ve bu sorunların kaynağının tespiti bu bağlamda kritik önemdedir.

Bugün gelinen noktada sorun, din ile terör kavramlarının yakın birer unsur olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Dinsel kökenli terör hareketlerin açığa çıkarak eyleme dönüşmesini sağlayan failerin de incelenmesi oldukça önemlidir. Zira gelinen noktada yardımlarla beslenen radikal grupların İslam dini ile bağdaşmasından çok öte kaynaklarının çözüme kavuşturulması bu durumu ideolojik beslenmesini kökten çözecektir. İslam dini açısından ele alındığında din ile terör kavramlarının yan yana yazılmasının başlıca sebebi El-Kaide ve türevleri gibi radikal örgütler olmasıdır. Bu örgütlerin İslam dininde yer alan emirleri kendince yorumlaması ve kendi çıkarları için kullanmasını meşruiyetlerini artırmada oldukça faydalı olmuştur. Özellikle geri kalmış, ekonomik olarak zayıf, savaş ya da iç çatışmaların olduğu, etnik, mezhepsel ya da ırksal açıdan yoğun olan ülkelerde, bunların sebeplerini Batı dünyasına atfederek eyleme geçme isteğini artırarak taraf toplamaktadırlar (Polat, 2015: 73).

Afganistan'da dinsel anlamda hareketlerin ortaya çıkışı, Sovyet işgaline karşı başlatılan silahlı mücadele ile aynı dönemdir. Ancak devamına bakıldığında toplumsal hareketlerin dini liderleri arasında oluşan siyasi görüş farklılıkları ülkeyi kurtarmaktan tekrar iç savaşa götürmüştür. Özellikle Afganistan özelinde bakıldığında diğer İslam ülkelerin dini karakterli mücadele yöntemiyle Afganistan'ın mücadele şekli oldukça farklıdır. Ana hatlarıyla incelendiğinde Afganistan'da İslami hareketlerin kökeni radikal gelenekçi yapıda tezahür etmiştir. Genel olarak çıka olayların hepsinde şiddet ana yöntem olarak belirlemişlerdir. Afganistan'da yerleşmiş şiddet unsuru toplumsal bir yayılım göstermektedir. Özellikle etnik çeşitlilik olması, dini mezhepsel söylem kullanılmasında etkili olmuştur. Dini hareketlerde, dinsel motiflerin kullanılmasının yanında hassas konular özellikle etnik yapılar söylemlerde kendine yer bulmuş ve toplumsal ayrışmayı derinleştirmektedir (Mohammadi, 2022,52).

Afganistan'da kendine yer edinen pek çok köktendinci İslami terör örgütü vardır. Bu terör örgütlerinin hemen hepsi uluslararası anlamda kırmızı listededir. Bu

bağlamda giderek artan İslam karşıtlığının temelinde, İslam dinine karşı olarak değil, İslami olduğu varsayılan terör örgütlerinin oluşturduğu olumsuz algının yattığı aşıkârdır. Yapılan eylemlerin kutsal kitap olan Kur'an'da yazan cihat kavramıyla asla alakalı olmadığı, eylemlerin İslam'ı yaymaktan çok uzak olduğu görülmektedir. Her eylemin altında yatan sebeplerin İslam'ın yayılması için değil tamamen politik ve ekonomik amaçlara hizmet etmek içindir. İslam dininin terörü beslediği yaklaşımı oldukça uzak bir ihtimal dâhilinde olmasının yanında, dini kendine kalkan olarak kullanan terör örgütlerinin İslam dinini ideoloji uğruna sömürüp istismar ettiği açıktır (Polat, 2015: 74).

Geleneksel toplum anlayışı Afganistan'da günümüzde de devam etmektedir. Toplumsal kurumların din eksenli olması, dini örgütlerin dinsel temalarla hareket alanı bulması daha kolaylaşmıştır. Taliban gibi radikal grupların başa geçmesine ortam sağlamıştır. İktidar olan gruplar dini yine kendine kalkan olarak kullanması keyfi kurallar ve uygulamalara başvurarak ülkeyi de komple terörize ederek yeni grupların doğmasına da zemin hazırlamaktadır.

Afganistan egemenliğini kazanmış bir ulus devlettir. Lakin ulus devletler için yapılan tanımlamalara tam uyamazlar. Çünkü askeri ve siyasi olarak karar merci değillerdir. Kontroller ve geleceklerini tayin eden yapıları Birleşmiş Milletler olarak gösterebiliriz. 2000 yılına kadar Afganistan Sovyet işgali, hemen ardından iç savaş ve daha sonrasında baskıcı bir Taliban yönetimi ile yönetilmiştir. Sosyo politik açıdan istikrar sağlanamamış hatta geri dönülmez yollara girilmiştir. 2000 yılında ise El-Kaide'nin ABD'ye düzenlediği İkiz Kuleler eylemlerinden önce ve sırasında Afganistan, kamplarda eğitim alan, silahlı sayıları binlerle ifade edilecek uluslararası İslamcı savaşçı kontrolündeydi. Afgan hükümeti kontrolünde değildi ve İkiz Kuleler eylemlerinden sonra ise Taliban'ı iktidardan Birleşmiş Milletler ve müttefikleri indirdi. Bu askeri müdahaleler sonucunda Afganistan, devletin sosyolojik tanımının gösterdiği şekilde bir egemenlik göstermeyi başaramadılar (Janoski, Alford, Hicks, Schwartz, 2010: 635).

Ortadoğu'da sınırlar çok hassas bir zemini içerecek şekilde çizilmiştir. Bu hassas çizgiyi aşmanın büyük sorunlar doğuracağını bilen uluslararası siyasi aktörler dengeli biçimde sınırlar içinde olayları yönlendirerek sürekli yeni şekillere sokmaktadırlar. Özellikle oluşturulan suni sınırlar, mezhep, etnik, politik ve

toplumsal çatışmalarla bölgeyi sürekli istikrarsızlık yansımalarının gölgesinde bırakmaktadır (Yiğit, 2017: 125).

SONUÇ

Afganistan jeopolitik konumu açısından güç mücadelesi içerisinde, diğer bölge devletlerinin arenası olmuştur. Afganistan bulunduğu bölgede köprü ülke konumundadır. Konum olarak Afganistan, Orta Asya'nın güneyinde yer almaktadır ve kuzey tarafında Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan bulunur. Kuzeydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti, doğuda ve güneyde Pakistan, batıda ise İran'la sınırı vardır. Bu bölge tam olarak yeraltı zenginlikleri açısından oldukça çeşitliliğe sahiptir. Altın dâhil pek çok mineralin bulunmakla birlikte, doğalgaz ve petrol rezervleri açısından da zengin bir bölgedir. Bu bölgede sık sık güç boşlukları olmakta ve sömürü devletler tarafından, güç elde etme imkânı açısından stratejik bir yerdir. Yayılmacı politika izleyen devletler, mevcut yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden faydalanmak için uluslararası arenada mücadeleyi hızlandırmıştır. Bu hâkimiyet kurma eğilimindeki ülkelerin gözünde Afganistan, iştahlandıracak ölçüde jeostratejik öneme sahiptir. Tarihi süreç içerisinde sürekli bu güç mücadeleleri çerçevesinde çatışmaların, savaşların ve işgallerin hâkim olduğu bir ülke olmuştur.

Toplumsal olaylar kriz boyutuna geldiğinde, siyasi gruplarlar hedef olarak ideolojik, etnik, kültürel ve mezhepsel farklılıklar üzerinde durarak bir kitle yakalamaya çalışır. Bu çatışma toplumsal aidiyetleri, kimlik ve güvenlik algılarını etkilemektedir. Etnik grupların, kimlik gruplar olarak dağılması siyasi çatışmaların oluşumuna farklı boyutlar eklemiş ve Afganistan'ın siyasi arenasını topyekûn ve kalıcı bir şekilde etkilemiş, bunu da toplumsal yapının temeline yansıtmıştır.

Yaşanan mücadeleler de yine en çok zararı gören, en yoğun acıları çeken Afganistan halkı olmuştur. Ülke içerisinde barındırdığı çok sayı da etnik köken dâhilinde, çetin coğrafyası, zorlayıcı ideolojik düşünceleri ve dış etkenlerin müdahaleleri ile ülke de istikrar sağlanamamıştır. Hatta imkânsız hale gelmesine neden olmuştur. İstikrarsızlık sebebiyle artan yolsuzluklar, başat ülkelerin kukla yönetimler oluşturması ülkeyi terörize etmiştir. Afganistan'da var olan uyuşturucu ve savaş ekonomisi ülkeyi istikrarsızlaştırmış, devlet otoritesinde bulunan boşluk nedeni ile yasadışı yapıların ve terör örgütlerinin barınabilmesine olanak sağlayan bir terör ülkesi halini almıştır. Bu şekilde ülke toprakları içinde Taliban başta olmak üzere pek çok örgüt oluşmuş ya da oluşan terör örgütlerinin saklanacağı uygun yerler

oluşmasına olanak sağlamıştır. Afganistan da biçim, hedef ve aktör değiştirerek bugünlere değin devam eden şiddet ve terör ortamı, en nihayetinde milyonlarca ölü, yaralı, engelli ve yerinden, yurdundan edilmiş göçmenler, mülteciler bırakmıştır, insanları kendi ülkesinde mülteci konumuna düşürmüştür.

Uluslararası toplum araştırmacıları Afganistan’da ki şiddet ve terörün genellikle dış müdahalelerle oluşan görüntüsüne yoğunlaşmaktadır. Fakat Afganistan yaşanan şiddet ve terör olayları açısından çok kapsamlı, yerleşik ve derin unsurlar barındırır. Afganistan’da tarihsel, sosyo-ekonomik etkenler, etnik yapı ve mezhepsel farklılık nedenlerinden dolayı ulus-devlet olamamanın çok ötesinde ve otorite boşlukları sonucunda oluşan, kalıcı ve köklü bir yapı şeklinde tezahür eden şiddete yönelme kültürü vardır. Savaşlar, işgaller ve dış müdahalelere dayalı çatışma ortamı, mutlaka ülkenin geçmişten gelen sosyal yapısını, dini algısını, coğrafi yapısını değiştirmiştir. Fakat bireysel ve sosyal anlamda zihniyet olarak toplumun içerisinde empoze olan geleneksel, gerici ve kabilesel kültür öyle bir hal almıştır ki, ülkenin kendi bataklığını oluşturur hale gelmiştir. Bu durum bireysel düşüncüyü, fikri ve zihni hareketlilikleri engellemekte, bilimsellikten uzak ve araştırmayı kapalı hale getirmektedir. Bu gerici, zihni hareketsizlik ilk katmanda bireyleri, genel anlamda da tüm toplumsal zihinleri cehalete, yerinde saymaya, şiddeti savunmaya ve şiddet davranışına meyillendirme ve mecbur kılmaya itmektedir. Tabi ki siyasi iktidar oluşan sorunları, şiddet ortamlarını alevlendirmekte ya da azaltmakta önemli rol oynar. Ancak Afganistan özelinde konu birey, grup, parti ya da toplum değildir. Zihniyet yapısının sokulduğu kalıplar, ön yargılar, dini gelenekle bağdaşmayan hurafeler ve kültürel davranışların oluşturduğu açmazlardır. Tabi bu durumlar çözülemez gibi görünse de yüzyıllar boyu ortak payda da buluşulmasını sağlayan İslam dininin, toplum içerisinde eğitimle doğru olanın öğretilip, hurafe ve gelenekten gelen yapıların ayrımının yapılmasıyla bir nebze de olsa bütünleşme sağlanabilir. Bunun olması içinde ülke de sosyal ve kültürel unsurların kullanılması gerekmektedir. Her etnik grubun meşru zeminde siyasal anlamda katılımının sağlanması ve görüşlerini, dertlerini hatta kültürel ana hatlarını makul zeminde sunma ihtiyacı karşılanırsa, çözüm bulma ortamları da bu çok seslilik içinde kendine uygun notayı bulabilir.

Afgan toplumunda din, bireylerin davranışlarının düzenlenmesinden, dünya görüşünün şekillenmesine kadar geniş manalarda, toplumsal bütünleşmeyi

güçlendiren bir özne olarak ele alınır. İslam dini de toplumun birlik ve beraberliğinin oluşturulmasını öğütlemektedir. Afgan siyasi hayatında şüphesiz dinin etki alanı ve rolü çok keskindir. Dini söylemlerin siyasi bir hareket oluşundan, siyasal aktör konumuna yükselmesine kadar pek çok yönetim devrilmiş yerine yenileri gelmeye devam etmiştir. Hala siyasal dini radikal düşünceler Afgan siyasetine yön verirken, kişisel çıkarlara uğrayarak evrilmekte, Afganistan bölgesini ve halkını tehdit etmektedir.

Din ve siyaset yan yana geldiğinde sekülerizm ve laiklik kavramları kendiliğinden belirir. Ancak İslam yaşantısında seküler bir yapı söz konusu değildir. İslam dini diğer dinlerden ve inanışlardan çok farklıdır. İslam kuralları bir bütünlük içindedir ve hayatın her alanını kapsar. İslam dünyasının istikrarsızlık probleminin ana kaynağı yoksulluk ve adaletsizlik ile başlamaktadır. Burada asıl sorun İslam'ın uygulanışında, din kaynaklarının baz alındığı söylene de etnik, kabilesel ve toplumsal kültürel faaliyetlerin yerleştirilmesidir. Taliban örneğinde de olduğu gibi İslam dininin kurallarından çok Peştun etnik grubunun geleneksel öğeleri kurallara serpiştirilmiş ve İslam dini kendi çıkarları için bir zırh pozisyonuna getirilmiştir. İslam dininin kuralları ve peygamber sünnetinin icra edilmesi senaryosunda ülkenin birleştirici unsuru olan din, en basit ifadeyle ilk başta halkın gönlünü alıp, etnik unsurların bulunduğu eğitim seviyesi yükseltildiğinde, yoksulluk ve adaletsiz içeren politikalar çözüldüğünde kalkınma hızını dahi artırabilir. Çünkü halk arasında sorun, geleneksel ve kültürel faaliyetlerin geçmişten gelen yanlış uygulamalarına İslam değerlerine atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Bunlarla birlikte din değerlerine saygılı kalarak, din üzerinde siyaset yapmak yerine programsal faaliyetler üzerinde siyaset yapmak kültürünün geliştirilmesi gerekmektedir.

Afganistan sosyolojik yapısı itibariyle, muhafazakâr yapı da olmakla beraber, yoksulluk çok yüksek seviyelerde, eğitim seviyesi oldukça düşük, özellikle kadınların ve kız çocuklarının eğitim alması yok denecek kadar azdır. Siyasi açıdan düzenli bir iktidara sahip olamayan, savaş, terör ve iç çatışmalar sebebiyle hem ülke içinde yer değiştirme oranı fazla, hem de ülke dışına göç veren konumundadır. Ülkenin coğrafi şartlar açısından zorluğu kabile yapılanmalarının hâkimiyetini artırmakta ve muhafazakâr yapıyı beslemektedir. Böyle bir toplumda din üzerinden siyasi hareketler oluşturmak ve siyaset yapmak oldukça kolaylaşmaktadır. Nüfus çeşitli etnik gruplardan oluşan kapalı bir yapı stratejisi izlediği için yabancı güç

odaklarına karşı birleştirici unsur din olmuştur. İş kendi aralarında güç mücadelesinde dönüştüğünde ayrıştırıcı unsur yine dinin mezhebi farklılıkları olmuştur.

Afganistan da 20. Yüzyıldan itibaren modernleşme hareketlerine karşı din adamlarının fetvalar vermesi ve ayaklanması ile başarısızlığa uğratılması dinin siyasetteki yerini artırmıştır. 21. Yüzyıldan itibaren ise işgallere karşı dini hareket gruplarının çıkması ile siyasi aktör olarak din başat gücü ele almıştır. Bundan sonra ise dinin korunması adı altında, herkes görevli tayin edilmiş, vatani korumaktan ziyade dini koruma siyaseti bütünleştirici fenomen haline gelmiştir. Dün üzerinden yapılan faaliyetler sonucunda din siyasallaşmış devamında radikalleşme sürecine girmiştir. Bu etkenleri çok iyi kullanan emperyalist güçler din üzerinden siyaseti yerleşik hale getirmiştir.

Özellikle SSCB işgaline karşı bir araya gelen radikal İslami gruplar, düşmana karşı başarılı olduklarında kendi içlerinde siyasi iktidar olmak için birbirine girmiş ve ayrı ayrı gruplara bölünmüştür. İktidara geldiklerinde ise iç savaş ortaya çıkmış ve yeniden muharebeler alanına dönüşmüştür. Aynı çatı altında savaşıp ülkeyi refaha götürmek yerine, iktidara geldiklerinde ulusal çıkarı düşünmek şöyle dursun kendi çıkarlarını ya da kendilerini destekleyen ülkelerin çıkarlarını düşünmüşlerdir. Bu grupların iktidara gelmesiyle iç savaşın çıkması cihat kavramının anlamını kaybetmesine hem Afganistan'da hem de İslam dünyasında zedelenmesine yol açmıştır. Hatta cihat kavramı Müslüman olmayan toplumlar arasında da eleştirilere maruz kalmıştır. Dolayısıyla Afgan siyasetinde din kullanma faaliyeti de zedelenmiştir. Dini siyasal unsur olarak kullanan gruplar, Allah yolunda gerçekleşen cihat için şehit olan insanların saygınlığını çıkara dönüştürerek halk nezdinde düşürmüştür.

Mücahitler dönemi karmaşasında dini sadece siyaset için adeta zırh olarak kullanan Taliban başat güç olarak mücadeleleri kazanmıştır. Sıkı sıkıya bağlı aşırı dini öğretileri ve kurallarıyla eleştirilerin ve itirazların yolunu kapamış ve kendine müthiş bir kalkan oluşturmuştu. 11 Eylül'den sonra iktidardan uzaklaşan, ancak ABD'ye karşı savaşını devam ettiren Taliban günümüzde yeniden iktidar olmuştur. Dini yasaklar ve kurallar yeniden hayata geçmekte, ılımlı bir süreç izleneceği söylene de halka karşı inandırıcılığını kaybetmişlerdir.

Bugünkü Afganistan sorunlarının başında yoksulluk gelmektedir. Yoksul halk en iyi iş olarak gördükleri radikal İslam gruplarına katılarak savaşmaları engellenmelidir. Bu da ülke ekonomisinin düzelmesiyle olacaktır. Ülke bulunduğu stratejik konumu ve zengin kaynaklarını kullanabilirse, oluşan iş olanakları ile radikal terör gruplarından soyutlanma ihtimali yüksektir. Geliri düzeyi yükselen halkında dış kışkırtmalara karşı kayıtsız kalma ihtimalide yükselme ihtimali dâhilindedir. Ekonomisi düzelterip, güven ortamını sağlayan Afganistan, din üzerinden ayrıştırıcı siyaseti ayıklamalı ve her etnik grubun temsil hakkını sağlamalıdır.

Yerleşmiş bir eğitim sistemi kurulması da zorunlulukların başında gelmektedir. Eşit eğitim hakkı verilerek özellikle kız çocuklarını eğitim programlarına dâhil ederek kabaca cahillikten kurtarılması ön plana alınmalıdır. Eğitim mollalar üzerinden camilerden verilenlerden öteye geçerek milli bir eğitim sistemi kurulmalı bilimsel derslerinde eklenmesiyle kalkınmaya yardımcı olunmalıdır. Bilindiği gibi Afganistan'da çok fazla cami bulunmakta ve eğitimler bu medreselerde verilmektedir. Eğitim verenlerin bilgili olması dışında İslami bilgileri bile olmayan hocaların başında olduğu bu eğitim faaliyetleri ülkeyi ayrıştıran unsurlardan biridir. Bilgisiz, cahil mollalar yerel halk tarafından sevildiği için eğitim veriyorlar ve eğitim derecesi için ülkenin bir standardı yoktur. Hâlbuki kendi eğitimleri olmamakla beraber ayrımcı fikirlerini de kolayca buralarda din adı altında yayılasını sağlamaktadırlar. Özellikle Cuma hutbelerinde verilen vaazlar imamın kendi faaliyet alına dönüşmektedir.

Bu sebeple Afgan hükümeti camilerde yürütülen faaliyetlerden haberdar olmak üzere bir politika izlemelidir. Camiler ve imamlar kayıt altına alınmalıdır. Sonra dini bilgileri kontrol edilen yetkin insanlar getirilmelidir. Bilgisiz, cahil insanların inisiyatifine bırakılmadan, yanlış bilgi akışının önüne geçilmelidir. Kısaca eğitim tüm alanlarda kapsamlı uygulanmalıdır. Etnik ve kültürel olarak halkın bilincinde köklü dönüşüm sağlanmalıdır. Bu da halkın eğitilmesiyle mümkün görülmekte, iktidarın uygulayacağı politikalarla bu sağlanabilir. Gelecek iktidar, öncelikle halkın eğitimle bilinç dönüşümünü sağlayarak, birlik ve beraberliği oluşturmalıdır.

Medya çatışma ortamının artırılması ya da azaltılmasında önemli roller oynamaktadır. Özellikle okuma yazma bilmeyen, ülke hakkında bilgileri yerel kabile

ağlarından ya da camilerde imam ve mollalardan öğrenen halkın, doğru bilgiye ulaşması için kullanılması gerekmektedir. Radyo, televizyonlarda kanallar aracılığıyla halkı hem hükümet, hem tarihsel bilginin öğrenilmesi açısından kullanımı kritiktir. Tarih bilgisi öğrenimi Afgan halkında o kadar yanlış ve etnik özelliklere bağlı öğrenilmiş ki, kimsenin doğru tarih bilgisi yok ya da yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Tarih kitapları etnik unsurlara göre oluşturulmuş, tarafsız ve gerçek tarih yazımı maalesef eksik kalmaktadır. Bunu tamamlamak için tarihçilerle doğru tarih yazımı yapılarak, medya da anlatılarak halk bilinçlendirilebilir. Ayrımcılığı körükleyen hurafe sisleri yavaş yavaş dağılabileceği düşünülmektedir. Eğitimli imam ve mollalar bilinçlendirmek için kullanılabilir. Yine verilen doğru din eğitimleriyle, Kur'an-ı Kerimden ayetlerle, hadis ve sünnetler ışığında etnik yapılar arasında ki nifak tohumları azaltılabilir.

Dinin toplumsal yapı üstündeki etkisinin yanında dinsel zihniyetin bireylerdeki etkisi de oldukça önemlidir. Bireylerden başlayarak toplumda cemaat ve toplumsal grup kurma niteliğini harekete geçirmektedir. Bireyler ülke de yaşanan çeşitli problemlerden kaynaklı dini grup ya da cemaatlere katılma eğilimi göstermektedir. Bu şekilde radikal dini düşünceler, farklı davranış kalıpları içerisinde yeni eylemlere yönlendirilmiştir. Bu durumu sosyoloji perspektifinde anlamaya çalışmak oldukça önem arz etmektedir. Toplumsal hareketler Afganistan'da oldukça komplike yapıda olduğu gözlemlenmiştir. İslam kuralları kendine referans alarak ülkeyi yeniden toplumsal şekillendirmeye yönlendirmeleri oldukça dikkat çekicidir.

Tüm bunların üstünde çatışmaların durması, etnik ayrımların çözülmesi, dinin sömürülmesinin durması için olması gereken en önemli etken uluslararası siyasi aktörlerin çıkarları için savaşa sürükledikleri Afganistan'dan ellerini çekmeleri gerektiği anlaşılmıştır. Terör gruplarına yapılan silah ve para yardımlarının durdurulması, ülkeyi kendi kaderini tayin etmesi için bırakması gerekmektedir. Afganistan ülkesinin birlik ve beraberlik isteğine saygı duyup yardım ve teşviklerde bulunmalıdır. Ülke içerisinde ki savaş ve iç çatışmalar bitmediği sürece Afganistan da istikrar sağlanamayacağı gözlenmiştir. Bu durum sadece Afganistan'ı ilgilendiren bir durum değildir, küresel ölçekte oluşan radikal İslami gruplar tüm ülkeleri tehdit etmekte ve çatışma durumları her an her yere sıçrayabilecek şekilde yayılım

göstermektedir. Ayrıca oluşan göç dalgaları ile komşu ülkeler başta olmak üzere, tüm ülkelerin nüfus ve kültür dinamiklerini de etkilemektedir.

Afganistan'ın kendi iç dinamiklerinin işleyişini yüzyıllar önce olduğu gibi yine kendi haline bırakılmasına ve birleştirici unsur olan dinin siyasallaşmasına izin vermeden ya da din üzerinden etnik köken vurgusu yapmadan oluşturulan iktidar, bütüncül bir Afgan devleti kurulmasını kolaylaştırabilir. İstikrar ve güven ortamında kurulan yeni devlet, Afgan halkının da geleceğe umutla bakmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, A. (2017). Dinsel Şiddetin Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 26(1), 117-132.
- Alston, W. P. (1970). Din. (Çeviren: G. Tümer), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 163-176.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (Çeviren: M. Tuncay), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Arslan, A. (2016). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Tercan Matbaa.
- Arslan, M. (2016). Afganistan'da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 47-63.
- Asadullah, F. (2020). Afganistan'da Cumhuriyet Sonrası (1973-2018) Din-Siyaset İlişkisi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- Aysultan, H. (2010). Afganistan'da Dil Politikaları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 47-58.
- Bahrah, M. (2020). Afganistan'da Etnik Savaşın Kültürel Ve Sosyal Bileşenlerinin Sosyolojik Bir Analizi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- Bataille, G. (1997). *Din Kuramı: İnsanlaşma Sürecinde Dinin Oluşumu*. (Çeviren: M. M. Yakupoğlu), İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı*. (Çeviren: T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu'da Maduniyet, Toplumsal Hareketler ve Siyaset*. (Çevirenler: Gökmen, Ö. & Deren, S.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Begzad, H. (2012). 1994 Yılından Günümüze Kadar Afganistan'da Din Eğitimi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Behroz. A. (2020). Afganistan'ın Siyasi Coğrafyası Ekseninde Tarih Ve Toplum. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Karabük.
- Berger, P. L. (1995). Dini Kurumlar. (Çeviren: A. Çiftçi), *D.EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 425-465.
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. (Çeviren: A. Çoşkun), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bilgin, K. (2015). Savaş Analizinde Clauswitz'in Esas Üçlemesi: Afganistan'da Taliban Kalkınması. Yayınlanmış Doktora Tezi, *Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Bilgin, R. K. (2019). Savaşın Stratejik Parçası Anlatı: Afganistan Örneği. *Turkish Studies Dergisi*, 14(5), 1-15.

Bottomore T. (1987). *Siyaset Sosyolojisi*. (Çeviren: Mutlu, E.), Ankara: Teori Yayınları.

Bulut, M. (2021). ABD'nin Ortadoğu Politikasının Dini Radikalizme Etkisi: El Kaide Örneği. Yayınlanmış doktora tezi, *Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Burhani, J. (2015). Din Ve Siyaset İlişkileri Bağlamında Afganistan'da Rejim Değişiklikleri (1973 – 2001). Yüksek Lisans Tezi, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.

Büyükbaş, M. (2006). Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi Ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.

Chaqmaq, Q. (2015). Afganistan'a Yapılan Dış Müdahaleler Ve Ülkede Bitmeyen Etnik Meseleler. Yayınlanmış Yüksek Lisans, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.

Comte, A. (1986). *Pozitivizm İlmihali*. (Çeviren: P. Erman), İstanbul: MEB Basımevi.

Coser, L. A. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. Tarihsel Toplumsal Bağlamda Fikirler. (Çevirenler: H. Hülür & S. Toker & İ. Mazman), Ankara: De Ki Basım Yayın.

Çalışkan, İ. (1998). Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı. Yayınlanmış Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Çomu, A. E. (2020). Afganistan'da Devlet İnşası ve Dinin Rolü Kuruluştan Abdurrahman Han'ın Yönetiminin Sonuna Kadar Afgan Devlet Yapısı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 75(2), 363-390.

Dashti, Z. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi İle Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 195-212.

Daver, B. (1969). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Doğan Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı (2009). *Dini Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Doğan, S. (1995). *Cihatta İttifak, Koltukta İhtilaf Afganistan'da Kim Kazandı*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Durkheim, E. (2005). *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çeviren: F. Aydın), İstanbul: Ataç Yayınları.

Duverger, M. (1975). *Siyaset Sosyolojisi*. (Çeviren: Ş. Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları.

Duverger, M. (1994). *Siyasal Rejimler*. (Çeviren: Tunçdoğan, T.), Ankara: İletişim Yayınları.

- Düzgün, Ş. A. (2012). *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Eliade, M. (2000). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çeviren: L. Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Ercins, G. (2009). Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi Fundamentalizm. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 652-672
- Erhan, Ç. (2004). ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(3), 123-149.
- Eroğlu, C. (1976). Siyaset Kavramı Hakkında Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2). 113-130
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları
- Farzan, E. (2019). Afganistan'ın Modernleşme Çabalarında Türkçe'nin Etkisi. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(2), 189-200.
- Freyer, H. (1964). *Din Sosyolojisi*. (Çeviren: T. Kalpsüz), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Gazali (2017). *Yönetim Sırları*. (Çeviren: S. Çelik), İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Habermas, J. (1991). "Öteki Olmak", "Ötekiyle Yaşamak"- *Siyaset Kuramı Yazıları*. (Çeviren: Aka, İ.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hajiyarali, F. (2011). Afganistan'ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Antalya.
- Hall S. & B. Lubbley & G. McLennan (1985). Siyaset ve İdeoloji "Gramsci". (Çeviren: S. Emrealp), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Hameedi, A. Ş. (2020). Afganistan'da etnik gruplar ve siyaset (2001-2014). Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Ankara.
- Hamnava, A. (2013). 1989 Sonrası Afganistan Siyasi Meselesinde Muhtemel Çözüm Arayışları. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Hashimi, S. M. (2017). Afganistan'da Cumhuriyet Sonrası (1973-2015) Din-Siyaset İlişkisi. Yayınlanmış Doktora Tezi, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- Heywood, A. (2011). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. (Çevirenler: Akın Ş., Bayram A. K. Vd.), Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. (Çevirenler: N. Uslu & H. Özdemir), Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (Çevirenler: B. B. Özipek & B. Şahin & M. Yıldız & Z. Kopuzlu & B. Seçilmişoğlu & A. Yayla), Ankara: Adres Yayınları.

- Heywood, A. (2018). *Küresel Siyaset*. (Çevirenler: Uslu, N. & Özdemir, H.), Ankara: BB101 Yayınları.
- İnanç, H. & Ahmed, F. (2022). Afganistan Siyasetine Askeri Müdahalenin İç ve Dış Faktörleri. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 2(2), 49-75.
- Jamali, A. (2018). Afganistan Siyasetinde Monarşiden Demokrasiye Geçiş. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Nevşehir.
- Jonaski, T. & Alford, R. & Hicks, A. & Schwartz, M. A. (2010). *Siyaset Sosyolojisi*. (Çevirenler: Küçükçiftçi A. Vd.), Ankara: Phoneix Yayınları.
- Jung, C. G. (1998). *Psikoloji Ve Din*. (Çeviren: R. Karabey), İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Kapani, M. (2008). *Politika Bilimine Giriş*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Karimi, N. (2017). Afganistan’da Gençlerin Siyasal Katılımı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi*, Konya.
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kocaoğlu, T. (2002). *Afganistan Ulusal Sorununun Uluslararası Boyutları. İçinde; Afganistan Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 300-309.
- Kuloğlu, A. & S.Doğan (2011).Afgansitan Ve Pakistan’da Yaşanan Gelişmeler Ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri. *ORSAM Asya Çalışmaları Programı*, Rapor No: 31.
- Kur’an-ı Kerim. Nisa-59, Cüz 5, Sure 4, Sayfa 86.
- Küçükalp, D. (2012). Siyaset Olgusunun Doğası. A. Y. Sarıbay İçinde (Edt.) *Siyaset Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 20-49.
- Machiavelli (1994). *Hükümdar*. (Çeviren: S. Bağdatlı), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Mankan, V. & G. Türkoğlu. (2020). İslam Alimlerinin Düşünceleri Ekseninde “İslam Devleti” Anlayışı. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 202-222.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çevirenler: O. Akınhay & D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. & F. Engels (2000). *Din Üzerine*. (Çevirenler: İ. Yarkın & M. A. İnci), İstanbul: İnter Yayınları.
- Marx, K. & F. Engels. (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çeviren: E. Aktan), Ankara: Altar Yayıncılık.
- Marx, K. & F. Engels. (2013). *Komünist Manifesto*. (Çevirenler: C. Üster & N. Deriş), İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Marx, K. (1970). *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*. (Çeviri: S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesi Eleştirisi*. (Çeviren: K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Mohammadi, A. (2022). Dini Hareketlerin Zihinleri (Afganistan: Taliban Örneği). *XVII. Türk Tarih Kongresi*, IV. Cilt, (Derleyen: Nurdan, S. & Özler, M.), 49-64.

Mohommadi, A. (2016). Afganistan'da Dini Köktencilğin Sosyolojik Altyapısı. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10(19), 67-82.

Mokhtari, A. (2019). ABD'nin Afganistan Müdahalesi; Ülkedeki Güven Açığı ve İstikrarsızlığın Analizi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tekirdağ.

Morris, B. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler, Bir Giriş Metni*. (Çeviren: Atay, T.), Ankara: İmge Kitabevi.

Motafaker, M. J. (2018). Post Taliban Dönemi Afganistan'da ki Terör Gruplarının Sosyal Boşluk ve Ayrışmalar Bağlamında İncelenmesi: Taliban Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 583-595.

Muhtat, Q. (2011). SSCB'nin 1979 Yılında Afganistan İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Mücahid, H. T. (1995). *Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*. (Çeviren: V. Akyüz), İstanbul: İz Yayıncılık.

Müftüoğlu, R. (2007). *Din ve Siyasetin Barış Yolu*. İstanbul: Akış Kitap.

Niki, M. J. (2019). Afganistan'da Demokratik Cumhuriyet Dönemi Siyasal ve Sosyal Hayat 1978-1992. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Oğuz, E. (2001). *Hedef Ülke Afganistan*. İstanbul: Doğan Kitap.

Okumuş, E. (2003). *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Önal, H. (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 6(23), 43-71.

Özdemir, Ç. (2016). İslam'da Din ve Siyaset İlişkisinin Kökenlerine Ortadoğu'daki Pratik Yansımalarıyla Tarihsel Bakış. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 13(48), 243-262.

Öztürk, S. (2019). Küresel Terör Örgütü El-Kaide'nin Gelişimi ve Ön plana Çıkan Liderler Bağlamında "Cihat" Anlayışının Geçirdiği Değişimler. *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 167-196.

Platon. (2011). *Devlet*. (Çevirenler: C. Saraçoğlu & V. Atayman), İstanbul: Bordo-Siyah Yayıncılık.

- Polat, Y. K. (2015). El-Kaide Terör Örgütünün İdeolojik Kökenleri ve Eylemsel Dönüşümü. *Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.*
- Rahimi, M. K. (2018). Afganistan’da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı Koruma Çabaları 1979-2014. Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.*
- Raşid, A. (2001). *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun.* (Çeviren: O. Akınhay), İstanbul: Everest Yayınları.
- Rawofi, M. İ. (2019). Afganistan’da 2001 Sonrası Yeni Devlet Düzeni ve İdari Reformlar. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.*
- Razae, A. M. (2020). 11 Eylül Sonrası Afganistan’daki Savaş ve Savaş Mağdurları. Yüksek Lisans Tezi, *Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kahramanmaraş.*
- Safi, S. H. (2021). Sovyet İşgalinden Bugüne ABD Dış Politikasında Afganistan. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.*
- Saliyh, M. A. (2014). Afganistan’da İktidar Mücadelesi Ve Dış Müdahaleler 1973-2014. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Sayed, M. E. (2021). Afganistan’ın Siyasi Değişimi (2000-2020). Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Schimmel, A. (1999). *Dinler Tarihine Giriş.* (Çeviren: R. Kibar), İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Selim, Y. (2003). *Ah Afganistan.* Ankara: Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayınları.
- Selim, Y. (2004). *Afganistan ve Dostum.* Ankara: Hiller Yayınları.
- Server, M. & E. Kılıç (2001). *Düşmanını Arayan Savaş.* İstanbul: Everest Yayınları.
- Siegel, P. N. (2014). *Dünya Dinleri ve İktidar.* (Çeviren: S. Dinginoğlu), İstanbul: Yordam Kitap.
- Sivrioğlu, U. T. (2015). Afganistan’da Budist Dönem ve Budist Sanatı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 60-86.
- Sürücüoğlu, O. (2022). Afganistan’da Ulus İnşa Süreci ve Çöküşü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 331- 348.
- Şaylan, G. (1992). *Türkiye’de İslamcı Siyaset.* Ankara: Verso Yayıncılık.
- Şenli, B. (2017). Afganistan (1945-1989). Yayınlanmış Doktora Tezi, *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.*

Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yy.dan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi. *Avrasya ETÜDLERİ*, 34(2), 61-82.

Taplamacıoğlu, M. (1961). *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Taşkın, Y. (2017). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tümer, G. & A. Küçük (1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.

Tümer, G. (1986). *Çeşitli Yönleriyle Din*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28(1), 213-268.

Ulfet, P. (2016). Afganistan'da Sovyet İşgali ve Ulema. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Uludağ, S. (1970). *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Uslubaş, F. (2010). *Büyük Oyundan Büyük Kaosa Taliban ve Avrasya'da Cihat*. Ankara: Karıca Yayınları.

Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*. (Çevirenler: A. Timuçin & M. Sert), İstanbul: Nemsis Kitaplığı.

Weber, M. (2012). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*. (Çeviren: E. Aktan), Ankara: Alter Yayıncılık.

William, J. P. (2003). Dinin Tanımlanması Meselesi. (Çevirenler: H. Keskin & A. Alperen), Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3(1), 321-335.

Yaparel, R. (1987). Dinin Tarifi Mümkün mü? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 403-417.

Yazır, M. H. (1993). *Hak Dini Kur'an Dili*. Cilt:1, İstanbul: Azim Dağıtım.

Yıldırım, N. (2011). *Batının Çıkmaz Sokağı Afganistan*. Orta Doğu Analiz, 3(31-32), 83-92.

Yiğit, H. (2017). Ortadoğu'daki Güvenlik Sorunlarının Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisinin Analizi. *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi*, Bursa.

Zahin, H. (2021). Afganistan Siyasal Yaşamında İslami Hareketler (1969-1996). Yüksek Lisans Tezi, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.

ONLİNE KAYNAKLAR

Türk Dil Kurumu. (t.y). *Güncel Türkçe sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, . Erişim Tarihi (08.11.2022),

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2012). *Afganistan ülke Bülteni*, Erişim Tarihi (09.07.2023) <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-afganistan-ulke-bulteni>

BMGK’ nın 12 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1368 sayı ve 28 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1371 sayılı “Terörist Eylemlerin Yol Açtığı Uluslararası Barış ve Güvenliğe Yönelik Tehditler” başlıklı kararların tamamı için bkz: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/BM-G%C3%BCvenlik-Konseyi-1373-Say%C4%B1%C4%B1-Karar%C4%B1.docx>, (Erişim Tarihi: 30.06.2023).

IndependentTürkçe:<https://www.indyturk.com/node/407381/t%C3%BCrki%C3%BCyeden-sesler/talibanc%C4%B1lar%C4%B1n-i%C3%BCslam-anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-fikir-oca%C4%9F%C4%B1-diyobend-medreseleri>, (Erişim Tarihi: 02.07.2023).

Afganistan Çevrimiçi WEB Sitesi, <https://www.afghan-web.com/government-politics/constitution/> (Erişim Tarihi: 07.07.2023).

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Dış Politika, <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 14.12.2022).

Türkiye Tohumcular Birliği Ülke Raporu, 2023; https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/AFGANISTAN_2023.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2023).

ÖZGEÇMİŞ

